



**T.C.  
HİTİT ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İLK MANZUM TECVİD ESERİ OLAN EL-KASİDETÜ'L-  
HÂKÂNİYYE'NİN TECVİD İLMİNDEKİ YERİ, ÖNEMİ  
VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Ali Sait DEMİRBAŞ**

**Çorum 2020**



**İLK MANZUM TECVİD ESERİ OLAN EL-KASİDETÜ'L-  
HÂKÂNİYYE'NİN TECVİD İLMİNDEKİ YERİ, ÖNEMİ VE  
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Ali Sait DEMİRBAŞ**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**Yüksek Lisans Tezi**

**TEZ DANIŞMANI  
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ**

**ÇORUM-2020**

## KABUL VE ONAY

Ali Sait DEMİRBAŞ tarafından hazırlanan *İlk Manzum Tecvid Eseri Olan el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi* başlıklı bu çalışma, 25/08/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

-----  
**Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ (Başkan-Danışman)**

İmza

-----  
**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE**

İmza

-----  
**Dr. Öğr. Üyesi Ömer DİNÇ**

İmza

-----  
**Dr. Öğr. Üyesi Ersin KABAĞCI (Yedek Üye)**

İmza

-----  
**Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN (Yedek Üye)**

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

**T.C.**  
**HİTİT ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. ( 25/08/2020 )



Ali Sait DEMİRBAŞ

## ÖZET

DEMİRBAŞ, Ali Sait. *İlk Manzum Tecvid Eseri Olan el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun ve hatasız okuma alışkanlığı kazandıran, Allah'ın kitabını güzel bir şekilde tilavet edebilmek için gerekli olan yolu okuyucuya gösteren tecvid ilminin tarihsel gelişimine değinilecektir. Ardından bu ilimde ilk eseri telif ederek tecvid telif geleneğinin başlamasına öncülük eden Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* adlı eseri çeşitli yönlerden değerlendirilecektir. Hâkânî tecvid ilminde bir çığır açarak bu alanda ilk eser olan kasîdesini kaleme almış ve tecvid telif geleneğinin başlamasına öncülük etmiştir.

Kur'an'ın nüzûlüyle birlikte tecvid uygulaması her zaman var olmuş ve bu ilim telakki, işitme ve müşafehe yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Hâkânî'den önceki döneme bakıldığında tecvid ilmindeki bazı konular; lugatlarda, dilbilimsel tefsir ve kıraat eserlerinin muhtelif yerlerinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bu konuların o eserlerde derli toplu olmaması da bu eserlerden istifade etmeyi zorlaştırmıştır. Zamanla tecvid uygulamalarında bazı hataların baş göstermesi ve artması tecvid telif geleneğinin başlamasına neden olmuştur. Ebû Müzâhim, ortaya çıkan problemleri görerek tecvid telif geleneğinde taşın altına elini koyan ilk müellif olmuştur. O, tecvid konularının bir arada olması gerektiği ihtiyacını hissetmiş ve sorunları ortadan kaldırmak için elli bir beyitlik manzum tarzda bir eser telif etmiştir.

Hâkânî eserinde öncelikle okuyucuda ve eğitmende olması gereken vasıfları zikretmiş sonrasında tecvid konularına değinmiştir. Eser manzum tarzda yazıldığından konuların detayına inilmemiş ve bazı konulara da değinilmemiştir. Bu duruma rağmen eser, tecvid konularını bir araya getirmesiyle kendisinden sonraki âlimlere ilham kaynağı olmuştur. Bu eser üzerine şerhler, nazîreler, muarazalar yazılmış ve Hâkânî'den sonra tecvid alanında eser telif edenler bu eseri kendilerine referans olarak göstermişlerdir.

**Anahtar Kavramlar:** Tecvid İlmi, Hâkânî, el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye.

## ABSTRACT

DEMİRBAŞ, Ali Sait. *The Place, Value and Assessment of The First Verse Tajweed Work "el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye" At The Tajweed Science*, (Master Thesis), Çorum, 2020.

In this study, the historical development of tajweed science which shows the reader the necessary way to recite the God's Holy book, the Qur'an, which upskills the habit of appropriate and flawless reading will be dealt with. Afterwards, in this field, the work named *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* of Hâkânî who pioneered the copyright tradition of first work will be dealt in various ways. Hâkânî compiled his first eulogy work in this field by making a breakthrough.

Together with the revelation of Qur'an, the tajweed application has always been existed and this science has been delivered to the generations by concepts, hearing and oral way. Looking back the period before Hâkânî, some of the subjects in tajweed field was scattered in the various parts of dictionaries, linguistic analysis books and reading works and as the subjects were not in order in those works, it was difficult to benefit from them. In the long run, some mistakes arose and the number of mistakes increased at the tajweed applications and it led to copyright tradition. Seeing these problems, Ebû Müzâhim was the first author who took on responsibility on tajweed copyright tradition. He felt the need of compiling the tajweed subjects together and to solve the problems he compiled a 50-poetic written verses.

First, Hâkânî mentioned the qualifications needed to be possessed by a reader and educator in his work; later, he dealt with tajweed subjects. As the work was written in verse, the subjects weren't in detail and some of the subjects were unaddressed. In spite of these shortcomings, by gathering tajweed subjects, his work was an inspiration to others. On this work, commentaries, responses and disputes were written and people who compiled on the field of tajweed after Hâkânî referred that work as a reference.

**Key words:** Tajweed Science, Hâkânî, *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*.

# İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER .....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ .....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ .....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ .....	3
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE SİSTEMATİĞİ.....	4

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1. TECVİD İLMİ VE TARİHİ

1.1. TECVİD İLMİ.....	5
1.1.1. Tecvid İlminin Tarifi.....	5
1.1.2. Tecvid İlminin Konusu .....	7
1.1.3. Tecvid İlminin Gayesi.....	8
1.1.4. Tecvid İlminin Gerekliliği .....	8
1.1.4.1. Naklî Deliller.....	9
1.1.4.1.1. Kur'an'dan Deliller .....	9
1.1.4.1.2. Sünnetten Deliller .....	10
1.1.4.1.3. İcmadan Deliller.....	11
1.1.4.2. Aklî Delil.....	14
1.1.5. Tecvid İlminin Hükümü.....	14
1.1.5.1. Tecvid İlmini Bilme ve Onunla Amel Etme .....	15
1.1.5.2. Farziyyetinin Sınırları .....	15
1.2. TECVİD İLMİNİN TARİHİ.....	16
1.2.1. İslamiyetten Önce Araplarda Tecvidli Okuma Durumu .....	16
1.2.2. Tecvid İlminin Tarihsel Evveliyatı ve Hâkânî'nin Eseri .....	19



1.2.2.1. Hicrî Beşinci Asırdan Önce Tecvid Konularının Yer Aldığı Eserler .....	21
1.2.2.2. Bir Terim Olarak Tecvid Kavramının Hicrî Beşinci Asırdan Önce Eserlerdeki Durumu .....	21
1.2.3. Tecvid İlminin Ortaya Çıkmasına Sebep Olan Temel Problem .....	26
1.2.4. Tecvid İlminin Olgunlaşma Süreci ve Hâkânî'nin Bu Sürece Etkisi	30
1.2.5. Son Dönem Tecvid Çalışmalarına Genel Bir Bakış.....	35

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2. EL-HÂKÂNÎ VE ESERİNİN TANITIMI

<b>2.1. EBU MÜZÂHİM MUSA B. UBEYDULAH (ABDİLLAH) B. YAHYA EL-HÂKÂNÎ .....</b>	<b>39</b>
2.1.1. Hayatı .....	39
2.1.2. İlmi Kişiliği .....	40
2.1.3. Eserleri .....	42
<b>2.2. EL-KASİDETÜ'L-HÂKÂNİYYE .....</b>	<b>43</b>
2.2.1. Tecvid İlmindeki Yeri ve Önemi .....	43
2.2.2. Metni ve Tercümesi .....	45
2.2.3. Kasîdenin İsimlendirilmesi .....	50
2.2.4. Kasîdenin Edebi Yönü .....	52
2.2.5. Günümüze Ulaşma Yolları.....	54
2.2.5.1. Şerh Yoluyla .....	54
2.2.5.2. Mu'arazalar (Nazireler) Yoluyla.....	56
2.2.5.3. Tecvid Eserleri Yoluyla .....	57
2.2.6. Kasîdeyi Yazmasındaki Gayesi .....	58
2.2.6.1. İstifade Edenlerden Beklentisi .....	59
2.2.6.2. Allah'û Teâlâ'dan Beklentisi .....	59

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TECVİD İLMİNE ETKİSİ

<b>3.1. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ .....</b>	<b>61</b>
--	-----------

3.1.1. Konulara Yaklaşımı .....	61
3.1.1.1. Okuyucuda Bulunması Gereken Tilavet Adabı .....	62
3.1.1.2. Kur'an Eğitmeninde Olması Gereken Vasıflar .....	63
3.1.1.3. Tecvid Konularının İşlenişi.....	65
3.1.1.3.1. Okuma Usûlleri ve Harflerin Sıfatları (12-14. Beyitler).....	65
3.1.1.3.2. Hüsnu Edâ (Tecvid) İlminin Özeti (15-19. Beyitler) .....	67
3.1.1.3.3. Kur'an'ı Tekrar Etmenin Faydaları (20-22. Beyitler).....	67
3.1.1.3.4. Lahn Olgusu ve Hıfzın Önemi (23-24. Beyitler) .....	68
3.1.1.3.5. Tahkikle Okuma Adabı (25-27. Beyitler) .....	70
3.1.1.3.6. İdgam, İzhar ve İhfâ Bahisleri (28-29. Beyitler).....	71
3.1.1.3.7. Harekeler, Vasl ve Vakf, Med (Lin) Harfleri ve Med ve Kasr Bahsi (30-34. Beyitler) .....	74
3.1.1.3.8. Hemzenin Okunuşu (35-36. Beyitler).....	75
3.1.1.3.9. "ر" ve "ل" Harflerinin Bahsi (37. Beyit) .....	76
3.1.1.3.10. "ع" ve "ه" Harflerinin Okunuşu (38. Beyit) .....	78
3.1.1.3.11. Vakıf ve İbtida (40. Beyit) .....	78
3.1.1.3.12. Sakin Mîm'in Halleri ve İşba' (40-41. Beyitler).....	79
3.1.1.3.13. Meddi Lazım (42-43. Beyitler) .....	81
3.1.1.3.14. İzhar Bahsi (44-48. Beyitler) .....	82
3.1.1.3.15. Dua ve Temenni (49-51).....	85
3.1.2. İçerik ve Üslûbü .....	88
3.1.3. Değınmediğı Başlıca Tecvid Kaideleri .....	92
<b>3.2. ÖNCEKİ ESERLERDEN ETKİLENMESİ VE SONRAKİLERE ETKİSİ .....</b>	<b>95</b>
3.2.1. Klasik Lugatlar.....	95
3.2.2. Dilbilimsel Tefsirler .....	99
3.2.3. Kıraat Eserleri .....	102
3.2.4. Eserlerinde Kaynak Olarak Gösterenler .....	104
<b>3.3. ESERE GÜNÜMÜZ PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ .....</b>	<b>107</b>
<b>SONUÇ.....</b>	<b>109</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>114</b>

## KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bk.	: Bakımız
c.	: Cilt
çvr.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
mat.	: Matbaa
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh/anha
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
tsh.	: Tashih eden
t.y.	: Yayın tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları
y.e.y.	: Yayınevi yok
y.y.	: Yayın yeri yok

## ÖN SÖZ

Tecvid, Kur'an harflerinin ses (fonetik) farklılıklarından ve tilavet kurallarından bahseden ilimdir. Kur'an, Hz. Peygamber tarafından kendisine emredildiği şekilde okunmuş ve ashabına da bu şekilde okutturulmuştur. Allah, indirdiği kitabın nasıl okunması gerektiğini Hz. Peygamber'ine Cebrâil (as) vasıtasıyla öğretmiş ve Hz. Peygamber de o doğrultuda ashabına öğretmiştir. Hz. Peygamber'le birlikte Kur'an okumak ve okutmak kurallı bir eğitim faaliyeti olarak devam ettirilmiş Kur'an okumaya mahsus kurallar telakki, işitme ve müşafehe yoluyla tekrarlanarak öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Allah'û Teâlâ, Yüce Kitab'ının tertil ile okunmasını emretmiştir. Tertil ile okuma da tane tane, yavaş yavaş ve kaidelerine uygun olarak okumak demektir. Bu kurallara riayet ederek okumayı öğreten ilmin adı da tecviddir. Bundan dolayı tecvidi uygulamak serbest bırakılan bir durum ve lüks değil bilakis yerine getirilmesi gereken bir sanattır.

Tecvid ilmi hakkında müstakil eserler yazılmadan önce tecvid konuları (med bahsi, tenvin ve sakin nûnun halleri, harflerin mahrec ve sıfatları, lahn olgusu ve idgam vb. konular) lugatlarda, filolojik tefsirlerde ve kıraat eserlerinde kendilerine yer bulmuştur. Lakin konuların derli toplu olmaması ve eserlerin muhtelif yerlerinde bulunması kendilerinden tam manasıyla istifade edilmesini engellemiştir. Bu konular alanındaki uzman kişiler tarafından tecvid ilminde telif geleneğinin başlamasıyla birlikte sadece o alana munhasır müstakil eserlere aktarılmaya başlanmıştır.

Tatbikat itibarıyla Hz. Peygamber'e ve Cibril (as)'a dayanan tecvid ilmi hakkında ilk eseri telif eden Mûsâ b. Ubeydullah b. Yahya b. Hâkânî (ö. 325/936) bu ilmin temelini atmış ve tecvid alanında kendisinden sonra müstakil eserlerin yazılmasına öncülük etmiştir. Hâkânî eserini manzum tarzda yazmış ve elli bir beyitten oluşturmuştur. Eserinde tecvidin temel konularına değindiğini zikretmiş, bazı konularına ise değinmediğini bizzat kendisi belirtmiştir. Bu eserin şerhini yapan Ebu Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), müellifin eserinde yer vermediği konuların fem-i muhsin yardımıyla öğrenilmesi gereken konular olduğunu ifade etmiştir. Dânî, müelliften yaklaşık bir asır sonra yaşamış ve tecvid ilmi hakkında büyük hacimli eserler telif etmiştir. Bu alanın en büyük âlimlerinden olan Dânî'nin kasîdeyi şerh etmesi eserin

önemini göstermektedir. Bu eser üzerine birçok şerh, nazîre ve muaraza yazılmış ve bu yazılanlarla eser günümüze intikal etmiştir.

Bu araştırmayı yapma amacımız üzerine şerh, nazîreler, muarazalar yazılmasına ve bu alanda eser yazan müelliflerin kasîdeyi kendilerine referans olarak göstermelerine rağmen eserin günümüzde yeterince bilinmemesidir. Yine kasîde üzerine ülkemizde detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması da bizi bu araştırmaya sevkeden etkenlerdendir. Tecvid ilminde çok kıymetli olan kasîdenin hak ettiği değerinin bu çalışmayla bir nebze olsun bilinmesi bizlere yeterli gelecektir. Bu çalışmanın tecvid ilmi literatürüne katkı sağlamasını ümit ediyorum.

Bu çalışmamda bana değerli vaktini ayırarak, yol göstererek büyük katkı sağlayan başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ'e, gerek kaynak gerek bilgi ve tecrübe paylaşımını bizden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TETİK'e, edebiyat öğretmeni değerli dostum İlker TÜZEN'e, her görüştüğümüzde tezin durumunu soran babam Hamdi DEMİRBAŞ'a ve özellikle de her durumda bana destek olan sevgili eşim Müjde DEMİRBAŞ'a teşekkür ederim.

# GİRİŞ

Bu bölümde ilk olarak çalışmanın konusu ve kapsamı belirlenecektir. *İlk Manzum Tecvid Eseri Olan el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi* adlı tez konusunun önemi ve gayesi ortaya konulacak, ardından araştırmanın metodu ve sistematığı şekillendirilecektir.

## 1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tecvid ilmiyle alakalı genel bilgiler verildikten sonra; tecvid kavramının tarihsel analizi, bazı tecvid uygulamalarının İslamiyetten önce var olup olmadığı ve tecvid ilminin ortaya çıkmasındaki temel problem olan lahn olgusunun araştırması yapılacaktır.

İslamiyetten önce bazı tecvid uygulamalarının var olduğuyla alakalı rivayet Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *Kitâbü't-Temhîd* adlı eserinde mevcuttur. Hemedânî Arapların özellikle medli okuduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte Araplardan Kur'an'ın üslûbu bize yabancısıdır diye gelen herhangi bir rivayetin olmaması da onların uygulamalarında bazı tecvid uygulamalarının var olduğu görüşünü desteklemektedir. Lakin Kur'an'ın kendine has üslûbu olduğu görüşü daha kuvvetlidir.

Harflerin mahrec ve sıfatlarını göz önünde bulundurarak, tilavet kurallarına riayet ederek, Kur'an-ı Kerim'i usulüne uygun ve hatasız okuma alışkanlığı kazandıran ilim olan tecvid, ıstılahî anlamı yerleşinceye kadar “tertil” ve “hüsnü edâ” kavramlarıyla ifade edilmiştir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), tecvid kavramını ilk olarak kullananların Hz. Ali ve Abdullah İbn Mes'ud olduğunu belirtmiştir. Bu rivayetler sahih kabul edilirse de o dönemlerde tecvidin tertil kavramının altında bir manada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Terim anlamıyla tecvid kavramını ilk olarak ortaya koyan Muhammed b. Sahnûn (ö. 256/869)'dur. Ardından bu anlama yakın olarak ilk kullananlardan diğeri İbn Mücahid (ö. 324/935)'dir. Bu kavramın eserlerde terim anlamıyla kullanılıp yaygınlaşmaya başlaması hicrî beşinci asır ve sonrasıdır. Hâkânî ise eserinde tecvid terimi yerine hüsnü edâ kavramını kullanmıştır.

Tecvid ilminin ortaya çıkmasındaki temel problem olan lahn; Arap olmayanların Müslüman olması, Arapların Arap olmayan Müslümanlarla izdivaç yapması ve acemlerle Arapların kültürel etkileşimleri vb. belli başlı sebeplerle artış göstermiştir.

Kur'an tilavet ederken yapılan tecvid hatalarının yaygınlaşması âlimleri lahn olgusunun çözümüne yönlendirmiştir. Buna binaen yazılan eserlere ve yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle ses, yapı, okuyuş, cümlelerin irab ve terkipleri vb. konularında yoğunlaştığı görülmüştür. Yani Arap dilinde görülen açık seçik bozulmalar âlimleri Arap dil kurallarını ve nahiv ilmi kaidelerini derleyip toplamaya yöneltmiştir. O zamanlarda tüm bu problemler ise lahn kavramıyla açıklanmıştır. İlk kez İbn Mücahid lahn-i, celî ve hafî olmak üzere iki kısma ayırmış ve lahn-i celînin irab hatalarını, hafînin ise tecvid uygulamalarındaki hataları kapsadığını belirtmiştir. Bu taksim tecvid ilminde otorite olan kişiler tarafından kabul edilmiş ve hatta bazıları celîyi ve hafîyi kısımlara ayırmışlardır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde Hâkânî'nin hayatı ve eseri detaylı bir şekilde ortaya konacaktır. Hâkânî'nin ailesi vezirlik gibi Abbasi Devletinin üst kademelerinde önemli görevler yapmalarına rağmen o, ilim yolunu seçmiş tecvid ve kıraat alanında olmak üzere birçok alanda şöhret bularak söz sahibi olmuştur. Hâkânî hicrî 325 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Tecvid ilminde ilk manzum eseri ortaya koyan müellif, eserini elli bir beyitten oluşturmuştur. Müellifin yazdığı kasîdeye bir isim vermemesi eserinin farklı isimlendirilmesine sebep olmuştur.

Kasîdenin edebi yönü devrindeki âlimler tarafından ortaya konulmuş ve eserden övgüyle bahsedilmiştir. Hâkânî, şiirini didaktik bir tarz da yazmıştır. Bu şiir tarzında yazma sebebi ilim tahsil edenlerin kasîdesini daha kolay hıfzetameleri ve onların hafızalarında eserin daha kalıcı olmasını istemesidir. Kasîde günümüze şerh, nazîreler, muarazalar ve referans gösterme yollarıyla ulaşmıştır. Kendisinden bir asır sonra yaşayan, tecvid ve kıraat alanında devrin en büyük âlimlerinden olan ve hacimli eserler telif eden Dâni'nin (ö. 444/1052) eseri şerhedip ondan övgüyle bahsetmesi kasîdenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde ise kasîdenin tecvid ilmindeki yeri, önemi ve değerlendirmesi yapılacaktır. Kasîdenin beyitleri tek tek ele alınıp şerhler yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Onun bu alanda ilk yazılan eser olması ve manzum tarzda yazılması birtakım eksiklikleri barındırmasına sebep olmuştur. Bu eksiklikler başlıca konuların hepsini kapsamaması ve örneklendirmenin yeterli olmayışıdır. Lakin hangi alan olursa olsun ilk eserler ve denemeler illaki içerisinde bu tür eksiklikleri barındırır. Zaten Hâkânî eserine bazı konuları dâhil etmediğini kendisi belirtmiştir. Dâni ise şerhte Hâkânî'nin dâhil etmediği konular hakkında, onlar ancak fem-i muhsin yardımıyla

öğrenilmesi gerektiğinden yer vermediğini belirtmiştir. Hâkânî'nin eserine dâhil edip etmediği konular başlıklar halinde açıklanacaktır. Bir de bu bölümde özellikle Hâkânî'nin kendisinden önce yazılan lugatlardan, filolojik tefsir ve kıraat eserlerinden etkilenip etkilenmediği, onlardan istifade ettiyse de ne derece istifade ettiği ve günümüzde bu eserden istifade edilip edilmeyeceği konuları açıklanmaya çalışılacaktır.

## 2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ

Bir ilmin tarihsel evveliyatını, ilk olarak hangi problemler üzerine doğduğunu, ne gibi şartlarda geliştiğini ve olgunlaştığını bilmek o ilmi kavramak ve daha iyi aktarabilmek için oldukça önemlidir. Bizde araştırmamıza bu konulardan başladık ki tecvid ilminin doğuşundan günümüze kadar olan dönemlerini daha iyi kavrayıp çalışmamıza ona göre bir yön verelim. Tecvid ilmi telakki, işitme ve şifahî (fem-i muhsin) vb. yollarla Hz. Peygamber'den tecvid telif geleneğinin başlamasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Tecvid telif geleneğinin başlamasıyla bu yollarla gelen kurallar eserlere kaydedilmiş ve birtakım problemlerin önüne geçilmeye gayret edilmiştir. Okuyucuların yanlış uygulamaları, hatalı okuyuşları ve Kur'an tilavetini bu şekilde öğretmeleri gibi problemler tecvid ilminde yazılı döneme geçişi hızlandırmıştır.

Bu tür problemlerin bazısına lugatlar ve kıraat eserlerinde çözüm bulunabilecek tarzda cevaplar yer alsada bu bilgilerin eserlerin muhtelif yerlerinde olması ve derli toplu olmaması Kur'an tilavetinde onlardan istifade etmeyi zorlaştırmıştır. Hâkânî bu problemleri görmüş, tecvid konularını bir araya getirerek eserini telif etmiş ve onu herkesin istifadesine sunmuştur. Bu eserin tecvid telif geleneğinin başlamasına öncülük etmesiyle kendisinden hemen sonra tecvid alanında hacimli eserler yazılmaya başlanmıştır.

Kasîdenin tecvid ilminin ilk yazılı kaynağı olması, kendisinden sonra bu alanda hacimli eserlerin yazılmaya başlanmasına öncülük etmesi, bu eserlerin onun görüşlerine aykırı görüşler barındırmaması ve eğitim-öğretim tedarikatında ders olarak okutulurken üstadlar tarafından ezberletilmesi tecvid alanındaki önemini ortaya koymaktadır. Bizim çalışmamız da önemini, bu konuları araştırıp ortaya koymak olduğundan ve bu alanda yeterli çalışma yapılmamasından almaktadır.

Çalışmamızın amacı ise ilk başta tecvid tarihi ile bilgiler vermektir. Ardından Hâkânî'nin bu eseri niçin yazdığını ve hangi konulara niçin yer verip vermediğini araştırmaktır. Eserini yazarken kendisinden önceki eserlerden istifade edip etmediğini



ve kendisinden sonra tecvid alanına ne gibi katkılar yaptığını ve günümüzde kendisinden ne derece istifade edilebilir olduğunu ortaya koymaktır. Kasîdeyi kendisinden önce yazılan lugatlar, dilbilimsel tefsirler ve kıraat eserleriyle karşılaştırıp aralarında mukayeseler yaparak benzerliklerini ve farklarını ortaya koymaya çalışacağız. Hâkânî ve eseri hakkında literatürde derli toplu bilgilerin olmaması ve ülkemizde eser üzerine detaylı çalışma yapılmaması bizleri bu araştırmaya sevk etmiştir. Buna binaen eserin hak ettiği değere kavuşması için az da olsa bir katkı sağlamak ve tecvid ilminin yazılı ilk kaynağı olan *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*'yi bu alanda çalışma yapanlara tanıtıp ondan istifade edilmesini sağlamak başlıca hedeflerimizdir.

### 3. ARAŞTIRMANIN METODU VE SİSTEMATİĞİ

Bu çalışma yapılırken tecvid eserlerinden, kasîde üzerine yazılan şerh, nazîre, muaraza ve akademik çalışmalardan vb. materyallerden istifade edilmesi ihmal edilmeyecektir. Bununla birlikte araştırma her ne kadar tarihi bir çalışma olsa da sadece malzemenin ortaya konulması ile sınırlı kalmamış aynı zamanda kavram tahlilleri, teorik tartışmalar ve disiplinler arası mukayeseler de yapılacaktır. Genel tarih verileri aktarılırken bilgi kalabalığı yapmamaya gayret edilerek o veriler tecvidle doğrudan bağlantılı olanlarla ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın en alt tabakasında tecvid tarihini, tecvid kavramının tarihsel analizini ve Kur'an tilavetinde tecvidi uygulamanın gerekli olduğu konuları sunulmaya çalışılacaktır. Bir üst tabakada müellifin hayatı ile ilgili kısa bilgiler verdikten sonra kasîdenin metni ve tercümesi, isimlendirmesi, edebi yönü ve günümüze ulaşma yolları eklenecektir. En üst tabakada ise eserin tecvid alanındaki yerine ve önemine işaret edilerek çeşitli açılardan değerlendirmesi yapılacaktır. Ardından kasîde tecvid konularının geçtiği diğer farklı türdeki eserlerle mukayese edilip aralarındaki bağlantı olup olmadığı araştırılacaktır.

Araştırma üç bölümden oluşurken bu bölümler rastgele değil daha önce planlanan şekilde bölümlere ayrılmaya gayret edilecektir. Bunun sebebi araştırma konusunun daha iyi anlaşılabilmesi ve bütün yönleriyle göz önünde tutulmasının gerekliliğidir. Bu bölümler yukarıdaki başlıklarda detaylı bir şekilde aktarıldığından tekrara düşmemek için burada bahsedilmeyecektir. Lakin çalışmanın ana gövdesini üçüncü bölüm oluşturacaktır. Çünkü o bölümde şerhler yardımıyla araştırmanın temeli olan kasîdenin her bir beytinin açıklaması yapıp kasîde değerlendirilecektir. Dipnot

sisteminde ilk dipnotta yazarın, eserin ismi ve diğer bilgileri tam verilirken sonraki geçtiği yerlerde bu bilgiler kısaltılarak verilecektir.



# BİRİNCİ BÖLÜM

## 1. TECVİD İLMİ VE TARİHİ

### 1.1. TECVİD İLMİ

#### 1.1.1. Tecvid İlminin Tarifi

Tecvid kelimesi “tef’il” vezninden gelmekte olup " ج و د " harflerinden oluşan bir mastardır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) bu kelimenin sözlük anlamını *Kitâbü'l-‘Ayn* adlı eserinde: *Herhangi bir nesnenin bu kelimenin sülasi mücerrediyile ( جَاد - يَجُود - جَوْدَةٌ ) birlikte kullanıldığında o nesnenin iyi ve güzel olması anlamına kavuştuğunu, sülasi mezid olarak ( جَوْدٌ - يُجَوِّدُ - تَجَوَّدٌ ) kullanıldığında ise iyi olma vasfının perçinleşmesi<sup>1</sup> manasına geldiğini belirtmiştir. Bu kelime herhangi bir konuda en güzelini ortaya koymak için gayret etmek,<sup>2</sup> bir şeyi güzel yapmak ve süslemek<sup>3</sup> gibi manalara da gelmektedir.*

Tecvid ilminin birbirine benzer olarak Arapça ve Türkçe eserlerde ıstılahî birçok tarifi yapılmıştır. Bu tariflere baktığımızda bunlar birbirinden çok da farklı değillerdir. Bununla birlikte tecvid hem teorik hem pratik yönü mevcut olan bir ilimdir. Genel olarak baktığımızda tecvidin hem belirlenmiş hüküm ve kaideleri hem de bu hüküm ve kaidelerin uygulanış şekilleri vardır. Hüküm ve kaideler tecvidin teorik yönünü; yapılış şekli ve uygulamaları da pratik yönünü ortaya koyar.<sup>4</sup> Buna binaen bazı âlimler tecvidin teorik kısmını ele alıp tanımını ona göre yaparken bazıları ise pratik yönünü ele alarak tanımını ona göre yapmıştır. Örneğin teorik kısmını ön plana alan Saçaklızâde el-Mar’aşî (ö. 1145/1732) tecvidi: *Kendisinde harflerin mahreclerinden ve sıfatlarından bahsedilen ilimdir<sup>5</sup>* diye tanımlamıştır.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise tarifinde tecvidin teorik ve pratik tanımını ön plana çıkarmakla birlikte tanımına her ikisini de katarak tecvidi şöyle tarif etmiştir:

<sup>1</sup> Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, thk: Davud Sallum Süleyman el-Anbekî (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2004) 1: 272.

<sup>2</sup> İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Masrî, *Lisânü'l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 2005) 3: 135.

<sup>3</sup> İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed (Beyrut: Resalah Publishers, 1986), 59.

<sup>4</sup> Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yay. 2009), 78.

<sup>5</sup> el-Mar’aşî, Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Cühdü'l-Mukil*, thk: Salim Kadduri Hamed (Umman: Dâru Ummar Li'n-Neşr, 2008) 39; Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kiraat* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2013), 25.

*Tecvid, tilavetin süsü, kıraatin ziynetidir. Harflerin hakkını vermek, derecelerini düzenlemek, harfî çıkış yerine ve aslına döndürmektir.*<sup>6</sup> Aynı müellif tecvidi başka bir tarifinde: *O (Tecvid), her harfin hakkını ve müstahakkını sıfatları yönünden yerine getirmekdir*<sup>7</sup> diye tanımlamıştır.

İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) tanımı ise şu şekildedir: *Tecvid her bir harfin hakkını (sıfatı lazimesini) ve müstahakkını (sıfatı arızasını) yerine getirmeye muktedir olunan bir melekedir.*<sup>8</sup> Görüldüğü gibi teorik ve pratik açıdan bu tanımları çoğaltmak mümkündür.

Bu tarifleri dikkate alarak tecvidi şöyle tarif edebiliriz: Tecvid, harflerin mahrec ve sıfatlarını göz önünde bulundurarak, tilavet kurallarına riayet ederek, Kur'an'ı usulüne uygun ve hatasız okuma alışkanlığı kazandıran ilimdir.

Hâkânî (ö. 325/937) kasîdesinin on ikinci beytinde: *Kıraatte mahir olan kişi, her bir harfin hakkını verendir* diyerek mahrec ve sıfatı lâzimeyi içine alacak şekilde kendisinden sonra yapılacak olan tecvidin tanımına öncülük etmiştir. Hâkânî'nin kasîdesinden önce bu alanda tecvid terimi bir kavram olarak henüz yerleşmediğinden doğal olarak onun kasîdesinde yer almamıştır.<sup>9</sup> Kanaatimize göre Hâkânî kasîdesinde tecvid kavramına bu sebeple değinememiş, bu kavram yerine on yedinci<sup>10</sup> beyitteki "hüsnü edâ" lafzını kullanmış ve kendisinden sonra yapılacak olan tecvidin tanımına ışık tutmuştur.

Tecvid ilmini birçok âlim, kıraat ilminin bir parçasıymış gibi kabul etmiştir. Bu ilim; keyfiyeti, önemi, gayesi ve ihtilafları açısından kıraat ilminden uzak değildir. Lakin genel kabul edilen görüş birbirinden farklı ilimler olduklarıdır.<sup>11</sup> Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) iki ilmin ayrımını *er-Ri'âye* eserinin girizgâh bölümünde şu şekilde ifade etmiştir: *Bu eserde kurrânın çoğunluğunun ihtilaf etmediği hususları zikrediyorum. Bir kârînin yedi harften hangisi üzere okursa okusun her harfin hakkına riayet etmek ve okuyuşunda tecvidi uygulamak zorundadır.*<sup>12</sup> Yani kıraatler birbirinden farklı olabilir. Lakin her kıraatte tecvid kurallarının uygulanması gerekir. Kısaca kıraat

<sup>6</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 59.

<sup>7</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 59.

<sup>8</sup> Birgivi, *Dürr-i Yetîm* (İstanbul: Mektebe-Amire, 1280) 2; Bu konuda bk. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2013) 164.

<sup>9</sup> Tecvid kavramı hakkında detaylı bilgi için araştırmamızın "Tecvid İlminin Tarihsel Evveliyatı" konusuna bk.

<sup>10</sup> 17. Beyit: *Hüsnü edâ konusunda bir kaside söyledim.*

<sup>11</sup> Bu konuda bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 165.

<sup>12</sup> Mekki, Ebû Muhammed Mekki Ebî Tâlib b. Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâe ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve* (Kahire: Y.e.y., 2005) 13-14.

ilmi, Kur'an kelimelerinin okunuş şekil ve çeşitlerini; tecvid ilmi ise, Kur'an harflerinin mahrec ve sıfatlarını inceler.<sup>13</sup> Her ikisi de Kur'an ilimlerindedir. Mekkî'nin bu eserinde konular kıraat farklılıklarından arındırılmış ve imamların ekseriyeti tarafından ittifak edilen temel tecvidle alakalı konular ele alınmıştır.

Tecvid ve kıraat ilimleri, konuları açısından birbirlerine çok yakın olduklarından dolayı, genellikle kıraat ilmine ait eserlerde, tecvid konularına da yer verilmiştir. Lakin zamanla tecvid ilmine dair müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Kıraat alanında ilk yazılan eser Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/828) *Kitâbü'l-Kıraat* adlı eseridir. Bu eserde meşhur yedi kıraat ile birlikte yirmi beş kıraatten bahsedilmiştir.<sup>14</sup> Tecvid alanında ilk yazılan müstakil eser Hâkânî'nin (ö. 325/937) telif ettiği *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*'sidir.<sup>15</sup> Tecvid ilminde müstakil eserlerin yazılmaya başlandığı tarih ondan yaklaşık bir asır sonradır. Tecvid ilminin bazı konularına kıraat eserlerinde derli toplu olmayıp muhtelif yerlerde de olsa değinildiği gözlenmektedir.<sup>16</sup>

### 1.1.2. Tecvid İlminin Konusu

Tecvid ilminin konusu Kur'an'dır. Lakin bazılarına göre hadistir.<sup>17</sup> Tecvid kavramının, Kur'an kıraati alanındaki yerini almadan önce hadis ilmi içerisinde muhtelif anlamlara gelen bir terim olarak kullanıldığı görülmüştür. İlk dönem hadis ilmi alanında tecvid kavramı, senet zincirinde ve hadis metinlerinde herhangi bir hata veya kopukluğun yaşanmaması, diğer hadislere nazaran hadisin anlamının en mükemmel bir şekilde sunulması demektir. Ayrıca yine bu kavram sika ravilerin oluşturduğu senet zincirine sahip olan rivayetlere yönelik bir vasıflandırma olarak da gözükmektedir.<sup>18</sup>

Bu ilmin konusunun Kur'an olduğunu savunanlar bu ilme hadisi dâhil etmemişlerdir. Bu ilim Kur'an harflerini zat ve sıfatlarına uygun, ihfâ, izhar, iklâb ve idgamlara tam anlamıyla riayet ederek okumayı konu edinmiştir. Bunun yanında

<sup>13</sup> Abdurrahman Çetin, "Tecvid ve Kıraat Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (1987): 309.

<sup>14</sup> İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *en-Neşr fi Kıraeti'l-Aşr* (Kahire: el-Matbaatü'l-Ticariyyetü'l-Kübra Yay., 2009) 1: 34.

<sup>15</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 321.

<sup>16</sup> Örneğin: İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb' fi'l-Kıraat*, thk: Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Mearif, 1980) 49; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkan ve't-Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed (Amman: Dâru Ammar, 2000) 116-117.

<sup>17</sup> Ebû Muhammed Mekkî Ebî Tâlib b. Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Nihâyetü'l-Kavlî'l-Müfid*, thk: Ahmed Ali Hasan (Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2011), 24.

<sup>18</sup> İbrahim Tetik, "Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi", *Universal Journal of Theology* 2, sy. 3 (2017): 181; Bu konu birkaç cümleyle sığmayacağından detaylı bilgi için bk. İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016), 41-47.

kelimeleri delalet ettikleri manalarına uygun olarak vurgulu bir şekilde onları birbirinden ayırmak suretiyle ve ayetleri de manalarına mütâbık olarak tilavet etmeyi de konu edinmektedir.<sup>19</sup> Yani tecvid ilminin tarifine baktığımızda konusunun kısaca Kur'an-ı Kerim harflerinin, kelimelerinin ve cümlelerinin telaffuzu olduğunu görürüz.<sup>20</sup> Bu konuyu ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde işleyeceğimiz için bu kadarla iktifa ediyoruz.

### 1.1.3. Tecvid İlminin Gayesi

Tecvid ilminin gayesi, Allah'ın kitabı okunurken evvela kişinin lisanını hata yapmaktan korumak ve Kur'an-ı Kerim'in hem tertil ile hem de hatasız bir şekilde okunmasını sağlamaktır.<sup>21</sup> Mekkî (ö. 437/1045) tecvid ilminin gayesi olarak: *Kur'an-ı Kerim okunurken dilin hatadan korunması, okuyanların da dünya ve ahiret sorumluluğundan kurtarılmasıdır*<sup>22</sup> demiştir.

Demek ki tecvid ilminin gayesi Allah'ın kitabını güzel bir şekilde tilavet edebilmek için gerekli olan yolu okuyana göstermektir. Bu ilmin, şer'i ilimlerin en değerlilerinden ve seçkinlerinden kabul edilmesinin nedeni bizzat Kur'an-ı Kerim ile alakalı olmasındandır.<sup>23</sup>

Kanaatimize göre Hâkânî eserinin ikinci beytindeki *size Kur'an okuma kaidelerini öğretiyorum* sözleriyle ve diğer beyitlerdeki lahn-i bilip ona engel olma, harflerin ölçülerine riayet etme ve okuma şekillerini (tertil, hadr gibi) ortaya koyma vs. konuları işlemeyle ona göre de tecvid ilminin gayesinin bu minval üzere olduğu anlaşılmaktadır.

### 1.1.4. Tecvid İlminin Gerekliliği

Kur'an-ı Kerim'in nüzûlünden itibaren tecvid ilmi uygulamalı olarak her zaman var olmuştur. Kur'an'ın ilk olarak tilavet edilmeye başlanmasıyla birlikte tecvid kuralları hiçbir zaman göz ardı edilmemiş ve her daim tilavet esnasında bu kurallar tatbik edilmiştir. Tecvid ilmiyle alakalı müstakil eserlerin ortaya konması dördüncü

<sup>19</sup> Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi* (İstanbul: Ahmed Said Mat., 1958) 5.

<sup>20</sup> Bu konuda bk. Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 26.

<sup>21</sup> Abdurrahman Çetin, "Tecvid", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: TDV.Yay., 2011) 253.

<sup>22</sup> Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, 13; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 166.

<sup>23</sup> Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80.

asırdan başlamış olmasına rağmen bu ilmin kaidelerinin uygulanılmasından hiçbir zaman taviz verilmemiştir.

Herhangi bir yazının bile kendine has belli kuralları olup ancak yazı bu kurallara riayet edilerek okunduğunda anlaşılırken; Allah'ın kitabı tilavet edilirken belli kurallar tatbik edilmeden ve bunlara riayet edilmeden nasıl okunup anlaşılabilir ki? Tabii ki bunun olması muhaldir. Bundan dolayı çalışmamızda uygulanması gerekli olan kurallar detaylı bir şekilde işlenmeye gayret edilecektir.

Tecvidin gerekliliğiyle alakalı deliller naklî ve aklî olmak üzere ikiye ayrılır.

#### 1.1.4.1. Naklî Deliller

##### 1.1.4.1.1. Kur'an'dan Deliller

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Cibril (a.s.) tarafından indirildi.<sup>24</sup> Kur'an, okunan kitap "makrû"<sup>25</sup> anlamında olduğu için Allah'û Teâlâ indirdiği kitabının okunmasını istemiştir. "Biz onu bir Kur'an olmak üzere insanlara sindire sindire okuman için ayet ayet, sure sure ayırdık ve peyderpey indirdik."<sup>26</sup> ayeti kerimesi bu gerçeği açıkça ifade etmektedir.

Kur'an lafzının Arapça olması onu belirli kurallara riaye edilerek okunmasını gerektirir. Tecvid bu kaidelerin toplamı ve Kur'an tilavetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kur'an'ın manasının büyük oranda anlaşılmasını amaçlayan bu ölçülü okuyuşa Kur'an'da tecvid ile aynı manada kullanılan "tertil" kavramı delalet etmektedir.<sup>27</sup> Tertil kavramının tecvid kavramını bünyesinde barındırdığıyla alakalı delilleri alt başlıklarda sunmaya çalışacağız.

Allah'û Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: "Kur'an'ı tertil ile (açık açık, tane tane) oku."<sup>28</sup> diye emretmiş başka bir ayeti kerimede ise "Onu tertil üzere (tane tane) okuduk."<sup>29</sup> buyurmuştur. Bu ayetlerdeki "tertil" kelimeleriyle ilgili olarak şunları söylemek mümkündür: *Sözü tane tane, yavaş yavaş, mühlet vere vere, güzel telif ve beyan ile söylemeye tertili kelimeler denilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in tertil üzere tilavet*

<sup>24</sup> Şuara, 26/193.

<sup>25</sup> Subhi Salih, *Kur'an İlimleri*, trc. M.Said Şimşek (Konya: Hibaş Yay., 2008.) 17.

<sup>26</sup> İsra, 17/106.

<sup>27</sup> Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 167.

<sup>28</sup> el-Müzzemmil, 73/4.

<sup>29</sup> el-Furkan, 25/32.

edilmesine de bu şekilde her harfinin edasının, nazmının ve manasının hakkını doyura doyura vererek okunmasıdır<sup>30</sup> diyebiliriz.

Müddessir süresindeki ayette “رتل” fiilinin “ترتيل” mastarı ile te’kit edilmesi de tilavetinin en güzel mertebede olmasının gerekli olduğunu gösterir. Herhangi bir kelamın güzelliği ne kadar güzel ve etkileyici olursa olsun usulüne göre okunmadıkça güzelliğinden pek bir şey kalmaz. Kur’an’ın usulüne göre okunup belagatının, fesahatının ve eşsiz güzelliğinin ortaya çıkması da ancak tertil usulüne göre okunmasıyla ve tecvid kaidelerine riayet edilmesiyle olur.

#### 1.1.4.1.2. Sünnetten Deliller

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.), Kur’an tilavet ederken Allah’ın emirlerini tam olarak yerine getirdiği, tecvid kaidelerini tatbik ettiği ve bu kurallara uyanları da övdüğü hadislerden bilinmektedir.

Delil olarak gösterilen bu hadislerden birkaç tanesi şunlardır: Peygamber (s.a.v.): “Kur’an’ı seslerinizle süsleyiniz.”<sup>31</sup> buyurmuştur. Başka bir hadiste Katâde’nin rivayetinde: Enes’e Peygamber’imizin kıraatini sordum; “(Usulüne uygun olarak) Uzatılması gereken harfleri iyice uzatırdı. dedi. Sonrasında ise besmeleyi uzatarak okudu.”<sup>32</sup> diye cevap vermiştir. Muğaffel bin Abdullah’tan ise: “Peygamber (s.a.v.) Mekke’nin fetih gününde devesi üzerindeyken fetih süresini okuyor ve okurken sesini dalgalandırıyor (nağme yapıyordu).”<sup>33</sup> diye rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sabit’ten de Hiz. Peygamber’in: “Şüphesiz ki Allah, Kur’an’ın indirildiği şekilde okunmasını sever.”<sup>34</sup> buyurduğu rivayet edilmiştir.

Medle alakalı bir rivâyete göre, Abdullah b. Mes’ud bir kişiye Kur’an okutuyordu. O kişi إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ ayetini<sup>35</sup> düz bir şekilde uzatmayarak okuyunca Abdullah b. Me’sud, “Allah Rasûlü bana bu şekilde okutmadı.” dedi. Bunun üzerine o kişi, “Peki nasıl okuttu.” diye sordu. Abdullah b. Mes’ud o kişiye, “Bana şu şekilde okuttu.” dedi ve ayetteki فَفَرَّاءٍ kelimesinde med yaptı.<sup>36</sup>

<sup>30</sup> Demirhan Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi* (Ankara: TDV. Yay., 1993), 24.

<sup>31</sup> Ebu Davud, *Kitabu’s-Salat* (Beyrut: Resalah Publishers, 2017), 353/1468.

<sup>32</sup> Ebu Davud, *Kitabu’s-Salat*, 353/1465.

<sup>33</sup> Ebu Davud, *Kitabu’s-Salat*, 353/1467.

<sup>34</sup> İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 208.

<sup>35</sup> Tevbe, 9/60.

<sup>36</sup> Celâluddîn es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Durru’l-Mensûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ty.) 4: 221; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 239.



Vakf ve ibtidâ konusunda ise Ümmü Seleme'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Fatiha süresini ayet sonlarında durarak okumuştur.<sup>37</sup> Hz. Peygamber'in kıraatinde vakf ve ibtidanın açık bir şekilde yer ettiğinin kanıtı bu rivayettir.

Bu konuyla alakalı hadisler oldukça fazladır. Bu hadislerin hepsini çalışmamızda zikretmek imkânsız olduğundan bir tanesini daha aktararak sonlandıralım. Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Kur'an okurken makâm (tecvid, ta'lim) yapmayan bizden değildir.*”<sup>38</sup> diyerek tecvid ve ta'lime riayet etmeden okuyanları açık bir şekilde ikaz etmiştir.<sup>39</sup>

Genel olarak hadislere bakıldığında Kur'an okurken medlere dikkat etmenin (med-kasr), vakf ve ibtidaya özen göstermenin, güzel sesle okumanın ve sesi güzelleştirmenin gerekli olduğu; lakin bu güzelleştirmenin tecvide ve tertile uygun olarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle tilavetin harflerin mahrec ve sıfatlarına riayet ederek okunmasını ve teğanni yapılırsa da abartılmamasının gerektiği anlaşılmaktadır.

#### 1.1.4.1.3. İcmadan Deliller

Kur'an inmeye başladığı günden itibaren bugüne kadar aynı okunuş tarzları (çeşitli kıraatler) ile gelmiştir. Hz. Peygamber ahabına nasıl okumuşsa o okuma şekli, belli bir disiplin ile herhangi bir ihtilaf söz konusu olmadan bugün de aynen geçerliliğini devam ettirmektedir.

Peygamber'imiz gibi ahab da öğretildiği şekilde Kur'an'ı tecvid üzere okumuştur. Abdullah İbn Mes'ud, Ebu Musa el-Eşârî, ve Ebu Hüzeyfe'nin azatlısı Salim gibi ashaptan bazıları Kur'an'ı güzel sesleriyle süsleyerek ve tecvide riayet ederek okudukları için Rasûlüllah'ın takdirine ve iltifatına mazhar olmuştu.<sup>40</sup>

Hz Ali'ye “*ورتل القرآن ترتيلا*” ayetinin mahiyeti sorulduğunda:

"التَّزْتِيلُ تَجْوِيدُ الحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الوُفُوفِ"

<sup>37</sup> Ebu Davud, *Kitabü'l-Huruf*, 4001.

<sup>38</sup> Ebu Davud, *Kitabü's-Salat*, 353/1469.

<sup>39</sup> Bu hadiste teğanni yapmak sesi güzelleştirmek, Kur'an'ı açıktan okumak, Kur'an lafızlarını tertile ve tecvide riayet ederek okumak, Kur'an okurken hüznü duymak vs. gibi. Ebu Davud, *Kitabu's-Salat*, şrh: Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniçel (İstanbul: Şamil Yay., 2017) 5:445-446.

<sup>40</sup> Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, “Fedâilü'l-Kur'an”, *el-Câmiu's-Sahih* (İstanbul: y.y. 1979) 23.

*Tertil, harfleri tecvid ile (yani sıfatı lâzime ve arızalarıyla) okumak ve vakıfları bilmektir*<sup>41</sup> diye cevap vermiştir. Bu rivayetle ilgili olarak şunu belirtmekte yarar vardır. Tecvid kavramını ilk kullananlardan biri Hz. Ali'dir.<sup>42</sup> Hz. Ali tertili bu şekilde tanımlamasıyla tecvid kavramının tertil kavramının altında tamamlayıcı bir cüz niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Tecvid kelimesi kavramsal anlamına kavuşmadan önceki zamanlarda kullanıldığında bugünkü anlamın kastedilmediği ve tertil üzere okumanın altında bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra tecvid ilminin müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasıyla birlikte yukarıdaki durumun aksine tecvid ilmi eserleri tertil kavramını muhtevasına dahil etmiştir. Tertil, bu ilmin kapsamında diğer alt başlıklar gibi bir başlık altında incelenerek genellikle okuyuş şekillerinden bir şekil olarak ele alınmıştır.<sup>43</sup> Yani tecvid terimi bu bugünkü anlamını kazanmadan önce tertil kavramı, tecvidle alakalı bütün konuları kapsamaktayken daha sonra durum tersine dönmüş tecvid kavramı bütün konuları kapsamaya başlamıştır. Tertil kavramının anlamı zamanla daralmaya uğramıştır.

Abdullah İbn Mes'ud'un ise bu konudaki rivayeti<sup>44</sup> şöyledir: *Kur'an'ı tecvid ile okuyun, O'nu güzel seslerle süsleyin, O'nu Arapça kurallarına uygun bir biçimde tilavet edin. Çünkü Kur'an Arapçadır ve Allah O'nu Arapçaya muvafık olarak okuyanları sever.*<sup>45</sup> Hz. Peygamber'in, Abdullah İbn Mes'ud'un tilavetini övdüğü hadisler mevcuttur.<sup>46</sup>

<sup>41</sup> İbnü'l-Cezeri, *Neşr*, 1: 209.

<sup>42</sup> Hz. Ali'ye nispet edilen rivayetin sahih olmadığını ileri sürenler vardır. Onlara göre ne sahâbeden ne de tabiinden böyle bir rivayet nakledilmemiştir. Bu rivayet sadece: Ebu'l-Kasım el-Hüzelî, Yusuf b. Ali b. Cibara el-Ma'ribî, *el-Kâmil fi'l-Kıraat*, thk. İbrahim Amr b. Abdillâh, (Kahire: Dâru Sema lil-Küttab, 1435/2014) 2: 118. sayfasında geçmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ali Çiftçi, "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17, sy.2 (2017): 290-292.

<sup>43</sup> Bu konuda bk. Selâhattin Öz, "İbnü'l-Cezeri'nin Mukaddimesi'nin Mehmet Emin Tokadi'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 27 (2015): 155.

<sup>44</sup> Aslı *جودوا بالقرآن* olan rivayetin *جودوا بالقرآن* olarak rivayet edilmesi, ya imla hatasıdır ya da müstensih hatasıdır, görüşünü iddia edenler vardır. Geniş bilgi için bk. Çiftçi, *Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi*, 291-293; Detaylı bilgi için bk. Fatih Çollak, *Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Uluslararası Kıraat Sempozyumu (Ankara: DİB. Yay., 2015) 372-373.

<sup>45</sup> İbnü'l-Cezeri, *Neşr*, 1: 210.

<sup>46</sup> Bu konuda bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 169.

Zemahşerî (ö. 538/1144) de mezkûr ayetin son kısmındaki “ ترتيلا ” mastarıyla emrin sabit olmasını vurgulamak ve Kur’an okuyana tecvidin mutlaka lazım olduğunu göstermek için geldiğini<sup>47</sup> belirtmiştir.

Gerek Hz. Ali’nin gerek İbn Mesud’un gerek ashabın ve Zemahşerî’nin “ ترتيل ” ile ilgili rivayetlerinden ve burada zikredemediğimiz rivayetlerden anlıyoruz ki tecvid kurallarına uyma konusunda sahabe ittifak etmiştir.<sup>48</sup>

Hız. Peygamber, Kur’an okuyan kişilere uyması gerekli olan kaidelere riayet ederek yani tecvidli okumayı emrederken; gelişi güzel bir şekilde kuralları göz ardı ederek tecvidsiz okuyanları bu okuyuşlarından nehy etmiştir. Konuyla alakalı olarak bir hadislerinde: “ Nice Kur’an okuyanlar vardır ki, Kur’an onlara lanet eder.”<sup>49</sup> buyurmuştur. Bu hadisten anlaşıldığı üzere Kur’an’ın lanet ettiği okuyucu, O’nun tilavetinin hakkını vermeden, okuyuşunda özen göstermeden ve tecvidsiz olarak okuyanlardır.

Bütün bu rivayetler Kur’an tilaveti esnasında uyulması gereken kuralların ihmal edilemeyecek derecede önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Zaten önemine binaen kıraat ve tecvid ilim dalları bizzat bu konuyla alakalı olarak doğmuştur. Tecvid ilminin gerekliliği ve bu ilmin hafife alınmayacağı apaçık bir gerçektir. Bu ilmin kadın-erkek her Müslümana farz oluşu; kitap, sünnet, icma ve kıyasla sabit olmuştur.<sup>50</sup>

Günümüze dek hiçbir sahabeden, tabiundan veya daha sonraki nesillerden, tecvid ilminin lüzumsuz ve gereksiz olduğuyla alakalı bir rivayet gelmemiştir.<sup>51</sup> Hataya düşmekten tamamen kurtulmuş olan ümmet, asr-ı saadetten günümüze kadar Kur’an tilavet ederken tecvidin farz olduğu etrafında toplanmıştır. Bu konuda onlardan gelen küçük bir ihtilafa bile hiçbir zaman rastlanmamıştır.<sup>52</sup> Bu konuda ihtilafın olmaması icmanın gerçekleştiğine delildir. Bir konu üzerinde herhangi bir asırda icmanın gerçekleşmesi o konunun icmayla sabit olduğuna delildir.<sup>53</sup>

<sup>47</sup> Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf* (Riyad: Mektebetü’l-Abikan, 1998), 348.

<sup>48</sup> İbnü’l-Cezeri, *Neşr*, 1: 225.

<sup>49</sup> Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid*, 19.

<sup>50</sup> Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid*, 18.

<sup>51</sup> Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 83.

<sup>52</sup> Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, 7.

<sup>53</sup> Zekiyüddin Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çevr. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV. Yay., 2014) 104-106.

Tecvidin lüzumu ile ilgili buraya zikredilen delillerin hepsi naklî deliller olup kitap, sünnet ve icma ile sabit olmuş delillerdir. Her üçünün delilleri de yukarıda detaylı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

#### 1.1.4.2. Akfî Delil

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından nasıl indirildiyse O'nun indiği şekilde korunması ve okunması gerekmektedir. Kur'an'ın nüzûlündeki tilaveti nasılsa öylece muhafaza etmek mü'minlerin en büyük vazifesidir. Bunu da ancak tecvid kaidelerini bilerek ve uygulayarak muhafaza etme imkânı vardır. Aksi takdirde muhafaza etmek mümkün değildir.<sup>54</sup>

Peygamber'imize Kur'an tecvid üzere nazil olduğu için Hz. Peygamber de Kur'an'ı ahabına tecvid üzere okumuş ve onlara bizzat okutmuştur. Sahabe okuyuş şeklini Hz. Peygamber'den nasıl almışsa öylece tabiuna aktarmış ve tabiun da kendisinden sonra gelen nesillere aynen bu şekilde eksiksiz aktarmaya devam etmiştir. Kur'an'ın okunma şeklini eksiksiz üstlenen Müslümanlar günümüze kadar o şekli hiçbir değişikliğe uğratmadan ve uğramasına izin vermeden okunduğu veçhile tecvidli olarak tevatür yoluyla nakletmiştir.

#### 1.1.5. Tecvid İlminin Hükümü

Tecvid ilminin hükmüne geçmeden önce İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesindeki* beyitler konumuz açısından bir hayli önem arz ettiğinden beyitlere değinilme ihtiyacı hissedilmiştir.

والأخذ بالتجويد حتم لازم	من لم يجوّذ القرآن أتم
لأنه به الإله أنزلا	وهكذا منه إلينا وصلاً
وهو أيضاً جليّة التلاوة	وزينة الأداء والقراءة
وهو إعطاء الحروف حَقّها	من كلّ صفةٍ ومُستحقّها

*Tecvid kaidelerini öğrenmek kesin bir farzdır. Kim Kur'an'ı tecvidi uygulamadan okursa günahkâr olur. Çünkü Allah Kur'an'ı tecvidle indirdi ve bize kadar da bu şekilde geldi. Tecvid, tilavetin süsü, eda ve kıraatin ziynetidir. Aynı şekilde tecvid, harflere (lazım ve arız) sıfat haklarını (her harfi, kendisine ait olan sıfatına*

<sup>54</sup> Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80.

*mutabık olarak telaffuz etmektir*) vermektir.<sup>55</sup> İbnü'l-Cezerî'ye göre her Kur'an okuyan ve O'nu hakkıyla okumak isteyen, evvela tecvide muhalif olan hata ve tebdilden tilavetini korumak zorundadır.

Tecvidi ilim olarak öğrenmek ve bilmek Müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir.<sup>56</sup> Bu durumdan sebep bir toplum içerisinde bir kısım insanların bu ilmi öğrenip öğretmesiyle diğerlerinin üzerinden sorumluluk kalkar. Şayet bu yapılmazsa bütün toplum bundan sorumlu ve cezaya müstehak olur. Harfleri lâzımî sıfatlara riayet ederek doğru okumak farz-ı 'ayn, ârızî sıfatlara riayet ederek okumak ise vacip mertebesindedir.<sup>57</sup>

Başka bir değerlendirmeye göre bu farziyeti iki açıdan ele almak mümkündür:<sup>58</sup> birincisi tecvid ilmini bilme ve onunla amel etme, ikincisi ise farziyyetinin sınırlarıdır.

#### **1.1.5.1. Tecvid İlmini Bilme ve Onunla Amel Etme**

Bu ilmi bilmek farz-ı kifâye olup yani bir toplum içerisinde bu ilmi bilen kişilerin olmasıyla farz yerine getirilmiş olur. Eğer hiç kimse bu ilmi bilmezse o takdirde bütün toplum günahkâr olur. Bu ilimle amel etmek ise her Müslümana farz-ı 'ayn'dır.<sup>59</sup>

#### **1.1.5.2. Farziyyetinin Sınırları**

Her bir Müslümanın tilavetini lahn-i celîye<sup>60</sup> düşürmeyecek kadar tecvidi uygulaması farz-ı 'ayn ve lahn-i hafîden<sup>61</sup> kurtaracak kadar tecvide riayet etmesi farz-ı kifâyedir.<sup>62</sup>

Şu halde tecvid ilmini teorik ve pratik olarak iki farklı açıdan incelemek mümkün görünmektedir. Örneğin bir kişi tecvid ilminin teorisini biliyor ama

<sup>55</sup> İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5-6.

<sup>56</sup> Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 84.

<sup>57</sup> Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi* (İzmir: İlâhiyat Vakfı Yay., 2009), 2.

<sup>58</sup> Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 171.

<sup>59</sup> İbnü'l-Cezerî, *Muncidü'l-Mukriîn ve Mürşidu't-Tâlibîn*, thk: Ali b. Muhammed İmran (Mekke: Dâr'u Âlemi'l-Fevaid, 1998) 14-17.

<sup>60</sup> Lahn-i Celî: Açık hata demektir. Yani lahn-i Celî öyle açık ve belirgin bir tecvid hatasıdır ki, bunu tecvid ilmini bilenler de bilmeyenler de bilir. Bu hata, harflerin sıfatı lazimelerinde olur ve bununla mana bozulabilir.

<sup>61</sup> Lahn-i Hafî: Gizli hata demektir. Harflerin sıfatı arızalarında meydana gelir ve harfin zatını değiştirmez. Bu hatayı ancak tecvid ilmiyle meşgul olanlar bilebilir. Bu hata da mana bozulmaz.

<sup>62</sup> Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 171.

okuduğunda bu kurallara riayet etmiyor veya bunları ihmal ediyorsa, ayrıca bu kişinin herhangi bir mazereti de yoksa (dilindeki arıza gibi) tecvidi uygulamadığından dolayı o kişi günahkâr olur.<sup>63</sup> Bir başka kişi ise tecvid ilmi hakkında teorik bir bilgisi olmadığı halde ehil olan kişilerin ağzından bu kaideleri tatbik etmeyi tecvid üzere öğrenmiş ve tatbik etmişse, bunların niçin yapıldığını bilmese bile uygulamada herhangi bir hatası, bir sorunu olmadığından bu kişi kendisini sorumluluktan kurtarmış olur. Bunun yanında en mühim ve güzel olanı, tecvidi hem pratik hem de teorik açıdan bilmektir. Çünkü teorik olarak bilinmeden uygulanan tecvid taklitten öteye geçemeyecektir.<sup>64</sup>

Bu hususta söylenilmesi gereken önemli bir konu da mesela bir kişi tecvid kaidelerini bilmiyor ya da öğrenecek durumu ve imkânı yok veya bu kuralları kendisine öğretecek kimse bulamadığında ne yapacağı meselesidir. Yahut teorik olarak bilse de uygulama gücü veya imkânı yok (dilindeki arızalardan dolayı), bu kişi okumaya devam mı etmeli yoksa günaha girerim korkusuyla (hataya düşerim diye) okumayı bırakmalı mı? Evvela her ne olursa olsun bir kişi, yaptığı bir işin en iyisini yapmak zorundadır. Hele de bu iş Kur'an tilaveti olursa bu çok daha fazla özen gösterilmesi gereken bir husus olduğundan bu konuya özellikle dikkat edilmesi gerekir. Lakin buna gücü yetmeyen ya da öğrenme imkânı olmayan bu kişiler okumaya devam etmelidirler. Çünkü Allah'ü Teâlâ insana gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemeyeceğinden bu kişiler, okuyuşlarındaki hatalarından mazur sayılmışlardır. Kesinlikle Kur'an'la bağlarını koparmamaları ve güçleri yettiğinde okumaya gayret göstermeleri gerekir.

## **1.2. TECVİD İLMİNİN TARİHİ**

### **1.2.1. İslamiyetten Önce Araplarda Tecvidli Okuma Durumu**

Cahiliye döneminde tecvidle alakalı bilgilerin yetersiz oluşu göz önünde bulundurulduğunda o döneme ait sınırlı metinlere bakarak şu şiirin ya da nesrin bir kelimesinde Kur'an'a benzer bir şekilde tecvid kuralı uygulanmıştır, deme imkânımız yoktur. Bu sebeple Kur'an tecvidinin dayanak noktasını cahiliye döneminin edebi birikimi oluşturmaktadır şeklinde kati bir sonuca ulaşmanın imkânsız olduğu kanaatine varmak gayet normaldir. Bu konuyla alakalı böyle kati bir iddiada bulunmak zaten yersizdir. Çünkü böyle bir iddiaya varmak için o dönemde dilde meydana gelen ses

---

<sup>63</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 52-53.

<sup>64</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 210-211.

olaylarını aktaran senet ve tecvid kaidelerinin delilleriyle bizlere intikalini sağlayan sözlü bir birikimin bulunması gerekmektedir. Lakin buna benzer bir şeylerin varlığına rastlanılmamaktadır.<sup>65</sup>

Belirttiğimiz üzere Kur'an'ı hataya düşmeden doğru okuma hususunda ortaya konan bütün gayretlere rağmen tecvid kurallarının eserlerde kısmen yer alma süreci hicrî ikinci asrın son çeyreğinde başlamış ve ilk yazılı müstakil eserde hicrî dördüncü asırda kaleme alınmıştır.<sup>66</sup> Tecvid ilminin sözlü olarak bile olsa cahiliye döneminde aranmasının anlamsız olduğu kanaatini bizzat ortaya çıkarmaktadır.

Bu düşüncemizle birlikte tecvid alanında yapmış olduğumuz araştırma neticesinde İslam öncesi Araplardaki tecvidli okuma şeklinin varlığına delil teşkil edebilecek bir rivayete de rastlamaktayız. Bu tek olan rivayet Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd* adlı eserinde:

Araplar (Kur'an nazil olmadan önce) deveye binerken, yere yayılırken, çardak başlarında otururken ve daha bunlar gibi birçok durumda şiirleri ve kasideleri uzatma ile teganni yaparak okurlardı. Kur'an'ın nüzûlünden sonra Peygamber (s.a.v.) şiir ile teganni yapmak yerine Kur'an'ın onların adetleri haline gelmesini talep etti.<sup>67</sup> diye geçmektedir.

Rivayetten anlaşıldığı üzere her ne kadar günümüz Kur'an okumaları için bu rivayet bir ölçü olmasa da uzatma olgusunun bir şekilde Arapların edebiyat ve şiir sanatlarında yerleşik bir halde bulunduğu sonucuna bizleri götürmektedir. Kesinlikle alanda bu rivayet tektir diye genel bir iddiaya sahip değiliz. Yapılan araştırma ve incelemelerle yeni rivayetlere ulaşılabilme imkânı olduğu da şüphesizdir. İslam öncesi dönemde tecvidin uygulanıp uygulanmadığı konusunda yaptığımız sorgulamada ve araştırmada sadece bu nakle rastlanılmıştır.<sup>68</sup>

Bir üst paragraftan aldığımız bilgi ve Kur'an-ı Kerim'in "*Biz, her Peygamber'i, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.*"<sup>69</sup> ayeti, Allah'ın hükümlerini açıklamak için Hz. Peygamber'in kullandığı dilin Araplardan uzak olmayan bir dil ve üslup olduğunu bizlere göstermektedir. Zaten

<sup>65</sup> Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 90.

<sup>66</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 321.

<sup>67</sup> Hemedânî, Ebü'l-Ala' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attar el-Hemedânî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed (Amman: Daru Ammar, 2000) 85; Bu konuda bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 92.

<sup>68</sup> Görüşümüzü destekleme açısından Tetik'in, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 93-94. doktora çalışmasına bakılabilir.

<sup>69</sup> İbrahim, 14/4.

Kur'an'ın üslubu hakkında müşriklerden bu üslup bize yabancıdır diye herhangi bir itiraza rastlanılmamaktadır.

Bu dilin özelliklerinin Arapların az çok bildiği ve kullandığı şekliyle geldiğini savunmak çok da uzak bir ihtimal değildir. Kur'an, Arapların hiç tanımadığı yani Araplara tamamen yabancı bir ses formatında inmesi halinde bu, Araplar açısından yadırganan ve eleştirilen bir durum olacaktı. Lakin rivayetlere ve tarihsel verilere baktığımızda ne böyle bir yadırgamaya ne de bir eleştiriye rastlıyoruz. Bu durum Hemedânî'nin rivayetindeki görüşünü az da olsa güçlendirmektedir.

Aynı konuyu daha açık bir şekilde savunan Ahmed ed-Davîl'in görüşü şu şekildedir. O'na göre:

Kur'an Arapların dilleriyle indirilmiştir. Araplar ise alfabedeki harfleri doğru şekilde telaffuz etmekteydiler. Her ne kadar kendi dönemlerinde isimlerini bilmeseler de telaffuzlarında idgama, izhara, medde, gunneye, kasr ve işmama yer vermektedirler. Kur'an'da bu gibi telaffuzların yer alması, dilin özünde bu hususların bulunmasının gerektirdiği bir sonuç olmuştur.<sup>70</sup>

Kur'an'ın inmeye başlamasından sonra bu uygulamaların zamanla bir adı olmuştur. Bütün bu kurallar zamanla kavramlarıyla birlikte tecvid ilmine dâhil edilmiş ve son derece gelişim göstermiştir. Lakin bu uygulamalar Kur'an'la önem kazanmış ve sistematik bir hale dönüşmüştür. Örneğin nahiv, sarf ve belagat ilimlerinin Kur'an açısından çok önemli olmasının nedeni onu bu ilimlerle anlamamız ve açıklamamızdır. Bu ilimlerin varlığından Kur'an inzal olmadan önce şüphe edilmemesine rağmen bunlar Kur'an'la sistematik bir hale gelmiş ve bilimsel bir statüye ulaşmıştır. Yine yukarıda saydığımız ilimlerin Kur'an öncesinde var olup olmadığıyla alakalı hiçbir aksi görüş bulunmamaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Kur'an sonrası ses birikiminin, O'nun öncesinde var olduğunu düşünmek ve iddia etmek çok da afaki bir düşünce gibi gözükmemektedir.<sup>71</sup>

Zikrettiğimiz hususlar göz önünde bulundurulduğunda İslam öncesi Arapların tecvid ilmine az çok benzeyen okuyuş ve bazı uygulamalarının olması, Kur'an inzal olmadan önce insanda az da olsa bu tarz okumanın var olduğu kanaatini uyandırıyor ve insanı bu fikre doğru götürüyor. Lakin Kur'an'ın kendine has kıraat usûlünün (kural ve ölçülerinin) var olduğu ve bunların yalnız ona ait olduğu herkes tarafından bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Allah Kur'an'ının “*Şüphesiz onu toplamak ve onu okutmak*

<sup>70</sup> Ahmed ed-Davîl, *Fennu't-Tertil* (Suudi Arabistan: Mucemmu'l-Melik Fahd li Tabaati'l-Mushafi's-Şerif, 1999) 206.

<sup>71</sup> Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 102-103.



bize aittir.”<sup>72</sup> “Rahman o Kur’an’ı öğretti.”<sup>73</sup> “Kur’an’ı ona üstün güçlere sahip olan Cebrâîl öğretti.”<sup>74</sup> bu ayetlerinde hüküm ve hakikatlerinin açıklamasının yanı sıra kıraatinin öğretilme hususunda kendisine ait olduğunu bildirmiştir.<sup>75</sup> Kur’an haricinde hiçbir Arapça şiir, nesir, dua, zikir, tesbih, hadis vs. metinler Kur’an’a has olan kaide ve ölçülerle okunmaz. Kur’an-ı Kerim’in kendisine ait olan özel bir okuyuş tarzının var olması ve bunun ancak bir ilim ve bu ilimde mütehasşlaşmış fem-i muhsinlerden disiplinli bir şekilde öğrenilmesi ve bu yolla öğretilmesi Kur’an’ın kıraat hususunda en önemli ayırt edici özelliği olmuştur. Kesinlikle Kur’an’ın okuyuş şekli, tarzı ve tevid uygulamaları bu şekilde gelmiş olmakla birlikte, keyfi kullanım ve tasarruflardan uzak olan üslûbuyla hiçbir değişikliğe uğramadan da devam edecektir.<sup>76</sup>

### 1.2.2. Tecvid İlminin Tarihsel Evveliyatı ve Hâkânî’nin Eseri

Tecvid alanıyla ilgili sorunlardan biri, bu ilmin geçmişine dair tüm zamanları kapsayan çalışmaların yok denecek kadar az olmasıdır. Tecvid ilmi alanında kısıtlı bilgiler vermenin ötesinde bu ilmin tarihi akışını ele alan kapsamlı ve sistematik bir çalışma bulunmamaktadır. Tabakat kitaplarında adı geçen müelliflerin yaşadıkları döneme ait bazı bilgiler tecvid ilminin gidişatını tanımlamada yönlendirici olsa da onlardan tecvid ilminin gelişiminin geneline dair bir fotoğraf elde edebilmek pek mümkün değildir.

Tecvid ilmi alanında hicrî dördüncü ve beşinci asırdan sonra müstakil eserler ardı ardına telif edilmiştir.<sup>77</sup> Bu dönemlerden önce bu alanda müstakil eserler yazılmasa da lügatlarda, dilbilim tefsirlerinde ve kıraat kitaplarında disiplinli ve sistematik olmasa da bu eserlerin muhtelif yerlerinde bazı tecvid bilgilerine rastlanılmaktadır.<sup>78</sup> Bu durum bizlere bu alandaki eserlerin ve zikrettiğimiz ilimlerin tecvid ilmiyle iç içe olduğunu bir nevi göstermektedir. Bunun yanında tecvid ilmi henüz sistematik bir disiplin haline gelmeden ve bu alanda müstakil eserler telif edilmeden önce tecvidin bizzat

<sup>72</sup> Kıyâme, 75/17.

<sup>73</sup> Rahman, 55/1-2.

<sup>74</sup> Necm, 53/5.

<sup>75</sup> Bu konuda bk. Fatih Çollak, *Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, 366-367.

<sup>76</sup> Fatih Çollak, *Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, 367.

<sup>77</sup> Ganim Kadduri el-Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye* (Umman: Daru Ammar li’n-Neşr, 2003), 18; Fatih Çollak, *Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, 381-382.

<sup>78</sup> Bu eserlerdeki tecvid bilgilerine örnekler araştırmamızın “Hâkânî’nin Kendisinden Önceki Eserlerden Etkilenmesi” bölümünde mevcuttur.

uygulandığına dair delillerimiz yukarıda mevcuttur.<sup>79</sup> Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'e Kur'an'ın tilavetini tecvidle okumuş, Peygamber'imiz de ashabına aynı şekilde okumuş ve öğretmiştir. Ashap ve tabiun da tilavetin usûl ve kaideleri kendilerine nasıl aktarılmışsa onlar da bu bilgileri hiçbir değişikliğe uğratmadan nesilden nesile bizlere kadar ulaştırmışlardır.<sup>80</sup> Zikrettiğimiz gibi bu alanda tecvid kaidelerinin oluşması ve tecvid lafzının kavramsallaşması daha sonraki dönemlerde özellikle müstakil eserlerin peş peşe yazılmaya başlandığı hicrî beşinci asır ve sonrasında meydana gelmiştir. Zaman içinde yaygın bir şekilde kullanılan “tecvid” kelimesi, hicrî beşinci ve sonrasındaki yüzyıllarda harflerin fonetik (ses) farklılıklarını ve tilavet kaidelerini kapsayan ilmin adı olmuştur.<sup>81</sup>

Tecvidin konusunu oluşturan harfler, bu harflerin mahrec ve sıfatları Arap dilcilerinin ve kıraat âlimlerinin bizzat ilgilendiği konular olduğundan onların eserlerinde bu konular tafsilatlı bir şekilde işlenmiştir.<sup>82</sup> Bu takdirde diyebiliriz ki tecvid ilmi müstakil bir ilim haline gelmeden önce (özellikle de bazı tecvid konuları) Arapça dilbilgisi kitaplarında ve tefsir eserlerinde özel bir yer teşkil etmektedir.

Filolojik tefsirlerin ilklerinden olan Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'an'ı*, ses unsurları açısından en verimli çalışmalardanır. Zeccâc örneğin: بل رفعه الله إليه وكان الله عزيزا حكيم ayetinde<sup>83</sup> günümüzde idgam-ı mütekaribeyn adıyla bilinen idgam çeşidini sadece “idgam” ifadesiyle açıklamıştır. Şöyle ki o, bu dönemde henüz kavramsallaşma süreci tamamlanmamış olduğu halde bu konuyu eserine dâhil etmiştir. Zeccâc ayrıca bu ayette “ل” harfinin “ر” harfine idgam olunabileceğini ve mevcut kıraatin bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Gerekçe olarak da bu iki harf arasındaki hem mahrec hem sıfat yönüne temas ederek yakınlığını belirtmiştir.<sup>84</sup> Kanaatimize göre bu açıklamalar sonradan gelenlere tasnif yapma hususunda yardımcı olmuştur.

Aynı şekilde Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ında, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'an*'ında, Ahfeş'in (ö. 215/830) *Me'âni'l-Kur'an*'ında ve İbn

<sup>79</sup> “Tecvid İlminin Gerekliliği” bölümünde deliller mevcuttur.

<sup>80</sup> Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 85.

<sup>81</sup> Mehmet Ali Sarı, *Kur'an'ı Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2013), 35.

<sup>82</sup> Sarı, *Kur'an'ı Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 36.

<sup>83</sup> Nisâ, 4/158.

<sup>84</sup> Zeccâc, Ebu İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'rabuhu*, thk: Abdulcelil Şelebi (Beyrut: Alemlü'l-Kutub, 1988), II, 129.

Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vili Müşkili'l-Kur'an*'ında tecvid ilmiyle alakalı örneklerle rastlanılmaktadır.<sup>85</sup>

Tecvid ilmi hakkında yazılan ilk müstakil manzum eser<sup>86</sup> Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) kaleme aldığı *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* diye bilinen veya diğer adıyla *el-Kasîdetü'r-Râiyye*'sidir. Hâkânî, bu ilmin müstakil bir ilim olup sistematik bir şekilde kavramsallaşmasına ve sırf bu ilimle alakalı müstakil eserler yazılmasına öncülük etmiştir. Tezimizin konusu olan bu eser hakkında ilerde geniş bilgiler verilecektir. Lakin şunu rahatça diyebiliriz ki tecvid ilmi alanında müstakil eserler ancak bu eserden sonra yazılmaya başlanmıştır. Bu alanda kendisinden sonra yazılan eserlerde *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*'nin ne kadar etkili olduğunu ve bu eserleri hangi yönlerden etkilediğini ayrıntılı bir şekilde tezimizde ortaya koymaya çalışacağız. Tecvid ilmi hakkında ilk eser telif eden âlimlerden Ebu Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) bu eser üzerine şerh yazması onun bile *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* eserinden etkilenmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Böyle bir âlim tarafından şerh yazılması da Hâkânî'nin tecvid ilmi alanında kendisinden sonra telif edilen eserleri etkilediği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

### 1.2.2.1. Hicrî Beşinci Asırdan Önce Tecvid Konularının Yer Aldığı Eserler

Hicrî beşinci asırdan önce tecvid ilmiyle alakalı yazılan eserlere baktığımızda tezimizin konusu olan ve ilk yazılı manzum eser olan Musa b. Ubeydullah'ın *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* eserinin haricinde müstakil bir esere daha rastlıyoruz. O da Musa b. Ubeydullah'ın çağdaşı ve Bağdat'da yaşamış olan Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. El-Abbas b. Mücahid'in (ö. 324/935) telif ettiği *Kitâbüs-Seb'a fil-Kıraat* adlı eseridir. Bu eserde tecvid ve ses ilmiyle alakalı malumata rastlanılmaktadır.<sup>87</sup> İbn Mücahid tecvid ilmiyle alakalı tenvin ve sakin nûn, med ve kasr, lahn, idgam ve idgamı mütemasileyn gibi konulara eserinde yer vermiştir.<sup>88</sup>

Tecvid ilmi müstakil bir ilim olmadan önce bu ilmin konuları kıraat âlimlerinin eserlerinin yanı sıra, parça parça da olsa Arap diliyle meşgul olan filologların eserlerinde de geçmektedir. Örneğin hicrî ikinci asrın başında bu konulara yer veren

<sup>85</sup> Detaylı bilgi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 191-199.

<sup>86</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, thk: Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 2: 280.

<sup>87</sup> Ganim Kadduri el-Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid* (Umman: Dâru Ammar li'n-Neşr, 2002), 14.

<sup>88</sup> Araştırmamızın "Kıraat Eserleriyle Etkileşimi" bölümünde İbn Mücahid'in değinmiş olduğu tecvid konularının eserinde nerelerde geçtiği dipnotta verilmiştir.

Halil b. Ahmed (ö. 175/791) *Kitâbü'l-'Ayn* adlı eserinde harflerin mahreclerine, lakaplarına ve sıfatlarına değinmiştir.<sup>89</sup>

Halil b. Ahmed'in öğrencisi Sîbeveyhi de (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ında hocasının yolunu takip ederek harflerin mahreclerine, sıfatlarına, harflerin isimlerine, idgam ve idgamın kısımlarına (idgam-ı mütecaniseyn, idgam-ı mütekaribeyn, idgam-ı şemsiyye), iklâb mevzusuna vs. konulara geniş bir biçimde yer vermiştir.<sup>90</sup>

Aynı asırda önde gelen filologlardan olan el-Müberred de (ö. 286/900) *el-Muktedab* adlı kitabında harflerin mahreclerine, sıfatlarına ve idgam konularına, Arap dilinin zenginliğine ve inceliklerine yer vererek mevzumuz olan tecvid konularını eserinde ele almıştır.<sup>91</sup>

Bu konuda bizlere ışık tutan şu bilgiyi paylaşmak konuyu anlama ve destekleme açısından faydalı olacaktır. Tecvid ilmi, mushaf imlası, asvat (sesler) konularında araştırma yapan ve erken dönemde telif edilen tecvide dair bazı eserlerin tahkikini yapan Ganim Kadduri el-Hamed şunları belirtmiştir: *Ebu Müzâhim'den önce dilcilerin tecvid konularına eserlerinde yer verdiğini ama kıraat konusunda uzman olan âlimlerden hiçbirinin Hâkânî'den önce tecvide dair bir eser yazmamıştır* şeklinde bir görüş ileri sürmektedir. Bu görüşünü desteklemek için şunları söylemektedir: *Hâkânî ile çağdaş olan ve Bağdat'ta yaşayan Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas b. Mücahid'in de (ö.324/935) Kitabüs-Seb'a fil-Kıraat adlı eseri vardır. Ama tecvid ve ses ilmine dair bu eserde tecvid ilmiyle alakalı az bir malumata rastlanılmaktadır.*<sup>92</sup>

Görüyoruz ki tecvid ilmi hakkında yazılan ilk müstakil eserler hicrî dördüncü yüzyılda yazılmıştır. Bunlar da yukarıda bahsettiğimiz Hâkânî'nin ve İbn Mücahid'in eserleridir. Bu eserlerin haricinde eserler telif edilmişse de araştırmamızda ulaşabildiğimiz başlıca eserler bunlardır. Tabi bunların yanında özellikle kıraat ve Arap dili ve gramer eserlerinin muhtelif yerlerinde bu konulara rastlanılmakta olduğunu belirtmiştik. Bir önceki paragraflarda el-Hamed'den yaptığımız alıntı görüşümüzü desteklemektedir.

<sup>89</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1: 26.

<sup>90</sup> Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk: Abdüsselam Harun (Kahire: Mektebetü'l- Hancı, 1982), 4: 431-436, 174-176, 128-130.

<sup>91</sup> el-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktedab*, thk: Muhammed Abdülhalik Azime (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.) 1: 215-216; Çiftçi, *Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi*, 292.

<sup>92</sup> Detaylı bilgi için bk. Çiftçi, *Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi*, 293.

### 1.2.2.2. Bir Terim Olarak Tecvid Kavramının Hicrî Beşinci Asırdan Önce Eserlerdeki Durumu

Tecvid teriminin hicrî beşinci asırdan önceki eserlerde kavram olarak yer alıp almama durumundan önce bu terim; sahabe, tabiun ve etbau't-tabiin döneminde Kur'an'ın talimi, onun tilaveti ve kıraat ilmiyle meşgul olan âlimler tarafından kullanılmış mıdır? Ayrıca bu kavram Kur'an'da yer almakta mıdır? Gibi konulara araştırmamızda kısaca değinilecektir.

İncelememiz sonucunda bu terimin Kur'an'da yer almadığı; bunun yerine tertil, kıraat ve tilavet terimlerinin yer aldığı müşahede edilmektedir.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), tecvid kavramını sahabeden Hz. Ali ve Abdullah İbn Mes'ud'a dayandırdığını yukarıda zikretmiştik.<sup>93</sup> Bu kavram hakkında eserlerde belirttiğimiz rivayetlerin haricinde yani bu iki sahabenin rivayeti dışında başka rivayetlere rastlanılmamaktadır. Lakin bizim rastlamamış olmamız bu kavramın sahabe tarafından kullanılmadığı manasına gelmez. Belki ilerleyen zamanlarda bu tür rivayetlere rastlanması mümkün olabilir.

Kur'an ilimleri incelemesi yapan Ahmed Muhtar Ömer'in görüşü şu şekildedir:

İncelemelerimizde bugün gelinen nokta itibariyle tecvid kelimesinin kavramsallaşma süreci ve ilmi bir disiplin olarak ortaya çıkışı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuzu söylemek mümkün değildir. Tecvidin önceki dönemleri hakkında bilinen tek şey bu kelimeyi terim manasına yakın bir açıdan ilk kullanan kişinin İbn Mes'ud olduğudur. O, Müslümanlara vaaz ve nasihatte bulunduğu bir ortamda “*Kur'an'ı tecvid ile okuyun ve O'nu güzel seslerle süsleyin.*” diyerek tavsiyelerde bulunmuştur. O, bu sözleriyle Müslümanları Kur'an'ı gerektiği şekilde okumaya çağırmış ve bu yolun tecvid olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. Dolayısıyla tecvid ilmi, İbn Mes'ud'un yaptığı bu çağrıya Müslümanların icabet etmelerinin ardından ve bu ilim hakkında gereğini yapmak üzere kıraat kaidelerini belirleme gayretlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Böylece ortaya konulan her bir tecvid eseri; mahrec, sıfat vs. tecvid mevzularıyla birlikte tilavetle ilgili kuralları içeren bölümlerle şekillenmeye başlamıştır.<sup>94</sup>

Ahmed Muhtar bu görüşüyle tecvid kavramının ilk kullanılmaya başlandığı dönemi sahabeye kadar dayandırmaktadır. İbnü'l-Cezerî de aynı görüşü savunmakta ve O, hem Hz. Ali'den hem de İbn Mes'ud'dan aktarılan rivayetleri delil olarak göstermektedir.<sup>95</sup>

<sup>93</sup> “Tecvidin Gerekliliğiyle Alakalı İcmadan Deliller” bölümünde bu konu üzerinde durulmuştur.

<sup>94</sup> Ahmed Muhtar Ömer, *el-Bahsü'l-Lügaviyyü İnde'l-Arap* (Kahire: Alemu'l-Kutub, 1988), 95.

<sup>95</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 209-210.

Terim anlamıyla tecvid kavramını ilk olarak ortaya koyan Muhammed b. Sahnûn'dur.<sup>96</sup> (ö. 256/869) Müellifin dönemindeki eserlerin başlığında bu kavram zikredilmese de o dönemdeki çeşitli eserlerin içeriğinde harflerin telaffuzlarının ve çeşitli tecvid konularının varlığı bu tarihten önce ve sonra birtakım eserlerde mevcut olduğu bilinmektedir. Bu zattan önce tecvid lafzı başka âlimlerin eserlerinde geçmesine rağmen bu müellif: *Kurrâ; harflerin düzeltilmesi, kıraatin tecvidli uygulanması ve doğru bir şekilde elde edilmesi için -(teorik olarak) hükümlerini bilmese de- bütün gayretini sarf etmiştir*<sup>97</sup> ifadesiyle tecvid kavramını ıstilahî anlama en yakın bir şekilde kullanan ilk kişi olmuştur.<sup>98</sup>

Bu kavramı terim anlamına yakın bir şekilde ilk dönemlerde kullananlardan bir diğeri de İbn Mücahid'dir. (ö. 324/936) Ebu Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1052) aktardığı bir rivayette İbn Mücahid Kur'an tilavetinde lahn konusundan bahsederken tecvid kavramına yer vermiş ve onu terim anlamına yakın bir şekilde kullanmıştır. Kelimenin geçtiği rivayet şu şekildedir: *İbn Mücahid'i şöyle derken işittim: Kur'an'ı lahn ile okumak celî ve hafî olmak üzere iki çeşittir. Lahn-i celî irapta yapılan hataları kapsamaktayken lahn-i hafî ise tecvidli okumaya çalışırken harflerin hakkını ihmal etmektir.*<sup>99</sup>

İbn Mücahid'den sonra tecvidle alakalı sınırlı sayıda eserler yazılmış olsa da tecvid kavramını kullanan yani bu kavrama bizzat kendi anlam çizgisinde yer veren müellif hicrî beşinci asırdan önce olmamıştır.

Bu kavrama hicrî beşinci asırda yer veren bir müellif Ebû'l-Hasen Ali b. Ca'fer es-Sâ'idî (ö. 410/1019)'dir. *et-Tenbih ale'l-Lahn-i'l-Celî ve'l-Lahn-i'l-Hafî* adlı eserinde tecvid terimini ıstilahî anlamda kullandığı ve onun döneminden sonra da bu terimin eserlerde yaygınlaşmaya başladığı görülmüştür.<sup>100</sup>

İslam dünyasının ilk bibliyografik çalışması olarak bilinen İbn Nedim'in (ö. 385/995) kaleme almış olduğu *el-Fihrist* adlı eser, hicrî dördüncü asırda yazılmıştır. İslam dünyası bu çağda dini, fikri ve ilmi alanda yazılmış Arapça eserler ve yapılan tercümelemlerle birlikte altın çağını yaşamaktadır. *el-Fihrist* adlı eser kendi ve önceki dönemlerdeki telif edilen eserler ve bu eserlerin müellifleri hakkında bilgiler

<sup>96</sup> Muhammed b. Sahnûn, *Kitâbu'l-Ecvibe*, thk: Hamid 'İlvini (Tunus: Dâru Sahnûn, 2000), 384.

<sup>97</sup> Sahnûn, *Kitâbu'l-Ecvibe*, 384-385.

<sup>98</sup> Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 34.

<sup>99</sup> Dâni, *Tahdîd*, 116-117.

<sup>100</sup> Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, 18.

vermektedir.<sup>101</sup> Yine bu eser Kur'an ilimleriyle ve kavramlarıyla alakalı yazılmış olan eserler hakkında birçok bilgiler verdiği halde tecvid ismini taşıyan veya tecvid terimiyle ilgili herhangi bir şeyden hiçbir eserde bahsetmemiştir. Hâlbuki hicrî dördüncü asırda bu alanla alakalı müstakil eserler telif edilmiş ve birtakım ilerlemeler kaydedilmiştir. Buradan anladığımız, bu sahada yazılan kitaplar henüz tanınıp şöhret bulmamıştır. Tecvid ilminin ve bu kavramın tarihini dördüncü asırla ilişkilendirecek yeni metinlere ihtiyaç olduğu açıktır.<sup>102</sup>

Bu görüşler bizlere tecvid ilminin hicrî dördüncü asırdan sonra yaygınlaşarak müstakil eserlerin ancak bu dönemden sonra yazılmaya başlandığını göstermektedir. Hicrî beşinci asra geldiğimizde de görmekteyiz ki, bu alanla alakalı müstakil eserlerin ardı ardına telif edilmesi hızlanmış ve birçok eser yazılmıştır.<sup>103</sup> es-Sâ'idî'nin eserinden sonra, bu alanın temel kaynaklarından olan iki hacimli eser telif edilmiştir. Bunlardan biri Mekkî b. Ebi Talib (ö.437/1045)'in yazmış olduğu *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, diğeri ise Ebu Amr ed-Dânî'nin *et-Tahdîd fi'l-İtkan ve't-Tecvid* diye bilinen eserlerdir.<sup>104</sup>

Sonuç olarak hicrî beşinci asırdan önce tecvid terimini bugünkü terim anlamına en yakın olarak kullanan Sahnûn ve İbn Mücahid olmuştur. Her ne kadar bu terimin ilk kullanımını İbnü'l-Cezerî, Hz. Ali ve Abdullah İbn Mes'ud'a nisbet etse de onların bu kavramı günümüzdeki tecvid kavramını tam kapsayacak şekilde kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Mekkî ve ed-Dânî'ye nispet edilen eserler hicrî beşinci asırda telif edilmiş olduğundan mevzumuzda bu eserlere yer vermedik. Sahnûn ve İbn Mücahid'in tecvid kavramını eserlerinde zikrettiğini yukarıda belirtmiştik. Lakin şunu da ifade edelim ki bu âlimler tecvid kavramını tam manasıyla bugünkü anlamına gelecek şekilde kullanamamış olmalarına rağmen daha ilk dönemlerde bu kavramı günümüzdeki manasına en yakın gelecek şekilde eserlerinde zikretmeleri tecvid ilmi açısından oldukça önemli bir başarıdır.

Hâkânî'den önce dilbilimcilerin tecvid konularına eserlerinde yer verdiklerini lakin müstakil eser meydana getirmediklerini ve kıraat konusunda uzman olan âlimlerden hiçbirinin de Hâkânî'den önce tecvide dair bir eser telif etmediğini bilmekteyiz. Bu alanda ilk telif edilen müstakil eser Hâkânî'nin kasîdesidir. Müellifimiz

<sup>101</sup> Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedim", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yay., 2000), 171-173.

<sup>102</sup> Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, 18.

<sup>103</sup> Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, 15.

<sup>104</sup> Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, 18.

de eserinde tecvid lafzını kullanmamış onun yerine hüsnü edâ<sup>105</sup> terimini kullanmıştır. Kısacası tecvid kavramının bugünkü ıstılahî anlamda yerleşmesi ancak hicrî dördüncü asır ve sonrasında olmuştur. Bu süreçte tecvid terimi derece derece hazırlık aşamalarını tamamlayarak asıl manasına doğru bir yol izlemiştir. Yani tecvid kavramının fonetik birikimini içine alan dolgunluğa hicrî beşinci asırda kavuşmuş olduğunu söyleyebiliriz. O zamana kadar tecvid kavramının yerine tertil<sup>106</sup> ve hüsnü edâ kavramları kullanılmıştır<sup>107</sup>

### 1.2.3. Tecvid İlminin Ortaya Çıkmasına Sebep Olan Temel Problem

Tecvid kelimesinin Kur'an-ı Kerim'in tilavetini niteleyen bir terim olarak sahabe tarafından kullanılıp kullanılmadığı hususunda net bir şey söylemek mümkün olmaz. Bazı kaynaklarda yer alan ve yukarıda da belirttiğimiz Hz. Ali ile İbn Mes'ud'a nispet edilen iki rivayete itibar edilirse tecvid teriminin bir kıraat vasfı olarak sahabe döneminde kullanıldığı söylenebilir. Tecvid kelimesinin ıstılahî anlamına kavuşmadan önce tilavet vasfına delalet edecek şekilde kullanılırken daha sonra kademe kademe hazırlık aşamalarını tamamlayıp asıl manasına doğru bir yol izlediğini belirtmiştik. Şimdi ise tecvid ilminin sistematik bir ilim haline gelmesini ve tecvid telif geleneğinin başlamasını hızlandıran lahn olgusunu incelemeye çalışacağız.

İslamiyetten sonra farklı milletlerin Müslüman olup Arap dilini kullananların sayısının artmasıyla lahn olgusunun sıradanlaşması ve Arap dilinde görülen açık seçik bozulmalar, âlimleri Arap dil kurallarını ve nahiv ilmi kaidelerini derleyip toplamaya yöneltmiştir. Toplum tarafından yapılan bu hataların en aza indirgenmesi için birçok eser telif edilmiş ve bu konu üzerine çalışmalar yapılmıştır. Buna binaen yazılan eserler ve yapılan çalışmalar; özellikle ses, yapı, okuyuş, cümlelerin irab ve terkipleri vb. konularında olmuştur. Bu eserlerde muhtelif birçok konu üzerinde durulmuştur. Bu tür konulara özellikle dilbilim (lugatlar), dilbilimsel tefsirler ve kıraat eserlerinde rastlanılmaktadır.<sup>108</sup>

Hicrî dördüncü yüzyılda İbn Mücahid'e kadar olan dönemde yapılan bu hatalar, lahn kavramıyla ifade edilip Kur'an'ın ve dilin bizzat kendisinde yapılan genel bir hata

<sup>105</sup> Müellifin on yedinci beytinde bu kavram geçmektedir.

<sup>106</sup> Araştırmamızın "Tecvid İlminin Gerekliliği" bölümünde tertil kavramının tecvid yerine kullanıldığının delilleri zikredilmiştir.

<sup>107</sup> Çetin, "Tecvid", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 40, 253.

<sup>108</sup> Bu konuların örnekleri araştırmamızın "Önceki Eserlerle Etkileşimi" bölümündedir.



olarak değerlendirilmekteydi. İbn Mücahid'in lahn olgusunu lahn-i hafî ve lahn-i celî olmak üzere ikiye ayırmasıyla bu kavram farklı bir yapılanma kazanmış oldu. İbn Mücahid'e göre lahn-i celî irab hatalarını, lahn-i hafî ise harfleri tecvidli telaffuz ederken harflerin hakkını vermemek gibi konuları kapsamaktadır.<sup>109</sup>

Rivayetten anlaşılacağı üzere İbn Mücahid lahn-i celînin bizzat irabla alakalı olan hatalardan meydana geldiğini ileri sürmüştür. Daha sonraki dönemde es-Sâ'idî'nin (ö. 410/1019) bu konuyla alakalı görüşü, İbn Mücahid'in görüşünü destekler niteliktedir. es-Sâ'idî: "Lahn-i celî; mansubun ref, merfunun nasb vb. şekillerde okunmasıdır. Lahn-i celî'yi nahivciler ve ilmin kokusunu alan herkes anlayabilir. Lahn-i hafiyi ise ancak mukrî, işinin ehli, doğru okuyan, kıraati hocalarından öğrenip gereğini yerine getiren, her harfin hakkını tam veren; dammelerde, fethalarda, kesrelerde, hemzelerde, sâkin harflerde, şeddelerde, medlerde ve med harflerinin titreterek uzatılmasında, nûn harfinin tınısında, lâmların kalın okunmasında, râ'ların kalın okunması ve tekririnde, hemzelerin şeddeli ve vurgulu okunmasında ve gunnede fazlalıklardan kaçınanlar bilir."<sup>110</sup>

Hâkânî lahn olgusuna yirmi dördüncü beyitte *Onu (lahn-i) ortadan kaldırman için, hatayı bilen bir kişi ol! Lahn-i bilmeyen kişinin hiçbir mazereti yoktur* diyerek temas etmiştir. Dâni şerhinde bu beyitler için:

Müellifin burada lahn kavramıyla anlatmak istediği lahn-i celîdir. O, manayı bozan irab hatasıdır ki dinleyenlere bu hatalar hoş gelmez. Bu hatalı okuma Kur'an ehli tarafından kınanan bir okuma şeklidir. Kur'an okuyan bir kişinin mutlaka okuyuşundaki bu hatalardan kendisini kurtarması gerekir.<sup>111</sup> demiştir.

Dâni bu açıklamayla lahn-i celîyi irab hatası olarak beyan etmekle İbn Mücahid'le aynı minvalde olduğunu göstermiştir.

Lahn-i hafî kavramını lahn-i celî de olduğu gibi ilk defa kullananın İbn Mücahid olduğunu beyan etmiştik. Bu ayırmada koymuş olduğu kavramlar hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. İbn Mücahid lahn-i hafiyi ancak alanında mahir ve uzmanlaşmış kişilerin anlayabileceğini savunmuştur.<sup>112</sup> O, lahn-i hafî kavramını açıklarken *tecvidle Kur'an okurken harflerin telaffuzunun hakkını vermeyi terk etmektir* ifadesi, tecvid alanının tümünde -gerek tecvidin tanımı olsun, gerekse tecvidin

<sup>109</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 49; Dâni, *et-Tahdîd*, 116-117.

<sup>110</sup> es-Sâ'idî, Ebu'l-Hasen Ali b. Cafer, *Risâletüni fî Tecvidi'l-Kur'an*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed (Amman: Daru Ammar, 2007) 36.

<sup>111</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî elletî Gâlehâ fi'l-Kurrâ ve Husni'l-Edâ*, thk: Gazî b. Büneydir el-Umerî, (Mekke: Kulliyetu'd-Da'veti ve Usulî'd-Dîn, 2014) 226; Ali Hasan el-Bevvâb, "el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ", *el-Mevrid*, 14, sy.1, (1985): 122.

<sup>112</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 49.

uygulaması olsun bir fark yoktur- tecvid uygulamasının terkedilmesi anlamına gelir. Bu sebeple lahn-i hafînin terkedilmesi tecvidin terkedilmesidir şeklinde bir sonuca ulaşmak mümkündür.<sup>113</sup> Sehâvî'nin (ö. 643/1245) bu konu hakkında: *Tecvid ilmiyle istenilen harflerin hakkına riayet etmek, harfleri mahreclerinden çıkarmak ve lahn-i hafîye düşmemeye çalışmaktır*<sup>114</sup> şeklindeki görüşü İbn Mücahid'i desteklemektedir. Demek ki Kur'an'ı tecvide riayet ederek okumak lahn-in her çeşidinden uzak kalmayı gerektirmektedir.

Tecvid ilminin otorite kabul ettiği İbnü'l-Cezerî'nin konuyla alakalı görüşleri bizlere ışık tutmaktadır. O, lahn-i celî kavramını iki kısma ayırmıştır:

1- Lafızlar telaffuz edilirken meydana gelen hata, manayı ve tecvid ilmine ait kuralları bozar. Mesela *أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* 'deki *أَنْعَمْتَ* lafzını *أَنْعَمْتُ* veya *أَنْعَمْتُ* olarak okumak gibi. Bu şekilde bir hatayla okunduğunda hem mana, hem de tecvid kuralı bozulmuş olur.

2- Kelimede ortaya çıkan hata yalnızca tecvid kuralını bozar. Örneğin *الْحَمْدُ لِلَّهِ* 'deki *اللَّهُ* lafzını *الله* veya *الله* olarak okumak gibi.<sup>115</sup>

Okuyuşta yukarıdaki örneklerde yapılan hatalar gibi bir hatanın yapılması bütün kıraat imamlarına göre haramdır.<sup>116</sup>

İbnü'l-Cezerî lahn-i hafî için: *İhfâyı, iklâbı, izhârı ve gunneyi terketmek; ayrıca kalın harfi ince, ince harfi kalın, çeken harfi uzatmamak, çekmeyen harfi uzatmak ve râ'nun tekrar sıfatını yapmamak gibi tecvid hatalarıdır.*<sup>117</sup> demiştir. el-Mar'aşî'nin de (ö. 1145/1732) *Cühdü'l-Mukil* adlı eserindeki bilgilerden İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki görüşleriyle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.<sup>118</sup>

Lahn olgusunu özetlemek gerekirse kıraat âlimleri bu olguyu İbn Mücahid'in yolunu takip ederek celî ve hafî olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.<sup>119</sup>

Lahn-i Celî: kısacası açık nahiv ve tecvid hatasıdır. Bu hata harflerin sıfatı lâzîmelerinde olur. Kelimeyi oluşturan harflerde, harekelerde veyahut sükûnda olur. Kelimenin harfinde meydana gelen hata, bir harfi başka bir harfle değiştirmekle<sup>120</sup> ve

<sup>113</sup> Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 210-211.

<sup>114</sup> Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdi's-Samed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, thk: Mervan el-Atiyye – Muhsin Ferabe (Dimeşk: Daru'l-Me'mun li't-Turas, 1997) 598.

<sup>115</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 75; Bu konuda bakınız Dâni, *Tahdîd*, 89-90; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 235.

<sup>116</sup> Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, 24.

<sup>117</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 75-76;

<sup>118</sup> Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukil*, 112.

<sup>119</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 76.

<sup>120</sup> Örneğin ط harfi yerine د okumak gibi.

birde harfe ziyade etmek ve onu noksanlaştırmakla olur.<sup>121</sup> Harekede hata, bir harfin harekesini farklı okumaktır. Sükûnda hata ise kelimesinin ortasında veya sonunda olabilir. Sükûnun harekeyle değiştirilmesidir.<sup>122</sup>

Lahn-i Hafî: gizli tecvid hatasıdır ki harflerin sıfatı ârızalarında meydana gelir. Bu tür hatayı iki kısma ayırmışlardır. Birincisi kıraat ilmiyle alakalı olan herkesin anlayacağı hatadır. Örneğin ihfâyı, iklâbı vb. terketmek, kalın harfi ince harf okumak ve harekeyle vakf yapmak gibi. İkincisi ise, sadece kıraat ilminde maharetli kişilerin anlayacağı hatalardır. Bu duruma da râ harfinin tekrar sıfatının terkedilmesi ve lâm harfini kalın okunması gereken yerde ince okunması gibi hatalar örnek olarak verilebilir.<sup>123</sup>

Bu bilgileri değerlendirerek diyebiliriz ki tecvid ilmi aşağıdaki problemler üzerine doğmuştur. Arap olmayanların Müslüman olması, Arapların Arap olmayan Müslümanlarla izdivaç yapması ve acemlerle Arapların kültürel etkileşimleri vb. belli başlı sebeplerle lahn ile okuma şekilleri ve tecvid de uygulama hataları artmaya başlamıştır.<sup>124</sup> Câhız'ın, (ö. 255/869) *Arapların Arap olmayanlarla evlenmesi neticesinde Arap olmayan analarından etkilenen çocuklar özellikle harflerin telaffuzlarında onlardan etkileniyorlardı*<sup>125</sup> görüşü tecvid ilminin bu vb. problemler üzerine doğduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Bu problemler de çoğunlukla lahn konusuyla alakalıdır.

Arap dil ve gramerinde baş gösteren lahn olgusunun Kur'an'ın kıraatine yansıdığı gözlenmektedir. Lahn olgusuna değinen eserlerde tecvide delil olabilecek boyuttaki hataların (yani lahn-i hafî örneklerinin) celî kısmına göre az olması, toplumdaki bireylerin tecvidin inceleme kapsamına dâhil olan konuları eksiksiz meydana getirdikleri sonucunu göstermemektedir. Kendi okuyuş ve lehçe özellikleriyle Kur'an tilavetine istemeden müdahalelere sebep olan Arap dışı unsurların, daha teknik bir mevzu olan ve tam olarak tecvidi karşılayan lahn-i hafîden uzak bir kıraat iddia ettiklerini ileri sürmek gerçekçi bir yaklaşım değildir.

<sup>121</sup> Ziyadeye örnek: kalkale yaparken kalkale harfinin sonuna hemze getirmek gibi. Noksanlaştırmaya örnek: meddi tabiieleri terketmek gibi.

<sup>122</sup> Sükûna örnek: لَمْ يَدْ kelimesini لَمْ يَدْ okumak gibi.

<sup>123</sup> Bu konu hakkında detaylı bilgi edinmek için bk. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 75-76; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 234-236; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 345-347.

<sup>124</sup> İsmail Yiğit, "Emevîler", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: TDV.Yay. 1995), 104-108.

<sup>125</sup> Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Beyrut Mektebetü'l-Hilâl, 2002) 78-79.

Bu dönemlerde lahn-i celiye yönelik misallerin çok olması ve lahn denildiğinde evvela celf kısmının akla gelmesi; lahn-i hafninin, lahn-i celiye göre daha az problem oluşturduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle lahn-i celinin otaya çıkardığı problemlerin boyutlarının lahn-i hafiyi gölgede bırakmış olmasıdır. Çünkü lahn-i celide hem mana hem irab hem de tecvid hatası meydana gelebilir. Lahn-î hafî de mana bozulmadan tecvid hatası meydana geliyor.<sup>126</sup> Dönemin âlimlerinden de, lahn-in celf kısmına gerçek bir çözüm ortaya koymadan lahn-i hafiyeye yönelik tedbir almalarını beklemek bu gerçeği göz ardı etmek demek olur. Bunun yanında tecvid ilmi faaliyetlerinin diğer ilimlere bakarak gecikmesini fırsat bilerek, tecvidi ilim hüviyetinde sonradan meydana gelen, dayanağı olmayan bir alanmış gibi göstermeye çalışmak, bu sürecin olması gereken şekliyle okunmadığının gösterdiği menfi bir sonuçtur.

Lahn problemine çözüm arayışları kapsamında nahiv kaideleri derlenip toplanmış, tedvin gerçekleşmiş, Kur'an'ın noktalanma ve harekelenme işi yapılmıştır.<sup>127</sup> Kur'an'ın kendi hattından meydana gelen lahn ile okumaların ortadan kaldırılmasının hemen sonrasında ses boyutunda kendini gösteren hataların tashih edilmesi zorunluluğu kendini göstermiştir.<sup>128</sup> İkinci yüzyıldan başlayarak klasik dilbilim eserlerinde varlığını hissettiren sesbilim mevzuları, zamanla tecvid ilminin müstakil bir disiplin haline gelmesiyle kendi alanında asıl yerini bulmuştur.<sup>129</sup>

#### 1.2.4. Tecvid İlminin Olgunlaşma Süreci ve Hâkânî'nin Bu Sürece Etkisi

Önceki konuların başlıkları altında değerlendirmeye çalıştığımız üzere şöyle bir genelleme yapabiliriz. Günümüzde ilk tecvid eseri olarak kabul edilen Hâkânî'nin kasidesinden çok daha önceleri tecvid alanının mevzularına giren konulardan birçoklarının farklı türdeki eserler içerisinde yer bulduğuna işaret etmiştik.

Tecvid ilmi mevzularında araştırmalar yapan, özellikle ilk dönemlerde yazılan tecvide ait birtakım eserlerin tahkikini yapmış olan Ganim Kadduri el-Hamed, Hâkânî'den önce dilbilimcilerin telif ettikleri eserlerde tecvid mevzularına yer verdiklerini beyan etmiştir. Lakin bununla birlikte el-Hamed kıraat konusunda mütehasıs olan âlimlerden hiçbirinin, Hâkânî'den önce tecvide dair müstakil bir eser yazmadıklarını dile getirmiştir. Bu görüşüne de mesned olabilmesi için şunları ifade

<sup>126</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 76; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*, 235-236.

<sup>127</sup> İzmirli, İsmâil Hakkı, *Târih-i Kur'an*, (İstanbul: Böre Yay. 1956) 16.

<sup>128</sup> İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yay. 1996) 230.

<sup>129</sup> Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, 15.

etmiştir: Hâkânî ile aynı asırda yaşamış ve Bağdat'ta ikamet etmiş olan Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas b. Mücahid (ö. 324/935)'in de *Kitabüs-Seb'a fil-Kıraat* adlı eseri vardır. Bu eserde de tecvid ve ses ilmine dair malumat vardır, lakin bu malumat sınırlıdır.<sup>130</sup> İçerisindeki konuların kısıtlı olmasına rağmen müellifin o devirde böyle bir eseri telif etmesi, tecvid ilminin bağımsız bir disiplin haline gelmesindeki rolünü açıkça ortaya koymuştur.

Örneğin İbn Mücahid'in *Kitabü's-Seb'a* isimli eserinde tecvid ilmiyle alakalı idğam konularının işlendiğini, mütecanis ve mütekarip idğam, idğam-ı misleyler, idğam-ı kebir-sağır, sakın nûn ve tenvin mevzularının bizzat hepsinin teker teker işlendiğini görmekteyiz.<sup>131</sup>

Hâkânî de, bu ilimle alakalı diğer ilimlerden bağımsız olan kasîdesinde tecvidin ana mevzularına özet olarak değinmiş Arap lügatının başka konularına yer vermemiştir. Kasîdenin evvelinden ahirine kadar tecvid mevzularının işlendiğini görmekteyiz.<sup>132</sup>

Hâkânî'den yaklaşık yarım asır sonra el-Malatî (ö. 377/987), aynı Hâkânî'nin üslubunu takip ederek elli dokuz beyitten oluşan bir eser kaleme almıştır. ed-Dânî bu beyitlere bir beyit eklemiş ve onları altmışa tamamlamıştır. Bu kasîdenin ilk dört beytini İbnü'l-Cezerî eserinde zikretmiştir.<sup>133</sup> İbnü'l-Cezerî'nin diğer bir tespitine göre, el-Hâkânî'nin kasîdesine benzer olarak kaleme alınan bir başka eser ise, 'Iclî el-Lâlikâi'nin (ö. 386/996) kasîdesidir.<sup>134</sup> Bu iki kasîde özellikle Hâkânî'nin tesirinde kalınarak yazıldığı aşikârdır.

Tecvide dair eser kaleme alan bir diğer müellif de es-Sâ'idî'dir. es-Sâ'idî (ö. 410/1019) tecvidin ana unsurlarından olan okuyuş hatalarını (Lahn konusunu) zikretmiş ve bu konularla ilgili bir risale kaleme almıştır.<sup>135</sup> Hâkânî'nin eserinden sonra tecvid alanındaki boşluğu doldurmak amacıyla telif edilen ve ana kaynaklardan kabul edilen bu eser *et-Tenbih 'ale'l-Lahni'l-Celî ve'l-Lahni'l-Hafî*'dir. Tecvid alanında yazılmış olan bu eser, en eski nesir şeklindeki eserlerden biri olma özelliğiyle de bilinmektedir. Kaynaklara baktığımızda bu iki kitap arasında nesir şeklinde herhangi bir tecvid eserine

<sup>130</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid*, 14.

<sup>131</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 113-123, 125-227.

<sup>132</sup> Said Abdulhakim, *Mecmüül-Mütün fil Kıraat-i ve't-Tecvid* (San'a, Mektebetül-Halid b. Velid, 2008) 15-21.

<sup>133</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 67.

<sup>134</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 85-86.

<sup>135</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1: 529.

rastlanmadığı bilinmektedir. Lakin bu iki eser arasında nesir tarzında başka bir eser yazılmamıştır diyemeyiz.

Sâidî eserinde isminden de anlaşılacağı üzere, lahn konusunda bir hayli titiz davranmış, konuyu derinlemesine işlemiş ve herkesin bu konu üzerinde ciddiyetle durması gerektiğini özel olarak belirtmiştir. *et-Tenbih* adlı eser, tecvid alanında şiirsel bir üslupla yazılmış olan *el-Kasîdetu'l-Hâkâniyye*'ye nisbetle araştırma ve mevzuları ele alma yönünden o zamana kadar olan tarzı değiştirmiş, nesir tarzında telif geleneğinin başlamasına ve bu geleneğe geçişe öncülük etmiştir.<sup>136</sup>

Kasîde tarzında yazılan yukarıdaki eserlerin tecvid alanında adlarından sıkça söz ettirmelerine karşın, bu eserler birtakım noksanlıkları da bünyelerinde barındırmışlardır. Sonraki dönemlerde bu eksikliklerin giderilmesi yönünde daha geniş kapsamlı eserlerin yazılması sonucunu zorunlu hale getirmiştir. Dönemin en büyük problemi olan lahn-in devam etmesi de, tecvid âlimlerini konuya ciddiyet göstererek hataların giderilmesi için gayret etmeleri açısından teşvik etmiştir. Bu durum da noksanlıkların giderilerek nesir tarzında hacimli ve detaylı tecvid eserleri yazılmasına ana gerekçe olarak kabul edilmiştir.

Kuzey Afrika'daki Kayrevan'da doğan, daha sonra oradan Endülüs'e hicret eden Mekkî b. Ebi Talip (ö. 437/1045) tecvide dair geniş hacimli bir eser olan *er-Riâye li-Tecvidi'l-Kıraati ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve* adlı eseri kaleme almıştır.<sup>137</sup> Mekkî *er-Riâye*'nin mukaddimesinde gayet iddialı bir şekilde: *Bu zamana kadar benim yazdığım eserin hacminde tecvid mevzularını daha ayrıntılı bir şekilde ele almış olan bir eser olduğunu bilmiyorum* demektedir. Ayrıca *er-Riâye*'sini yazma düşüncesinin hicrî 390 yılında zihninde oluştuğunu ancak otuz yıl sonra tamamlamayı başarabildiğini ve takriben hicrî 420 yılında bitirdiğini ifade etmiştir.<sup>138</sup>

Hicrî beşinci yüzyılda Buhara çevresindeki Efşene köyünde dünyaya gelen İbn Sînâ (ö. 428/1037) tıp, felsefe, mantık ve ilahiyata dair birçok eser telif etmiş ve bu eserlerle meşhur olmuştur. Bunun yanında tecvidle alakalı olarak da sesin oluşma sebeplerini, harflerin ortaya çıkış sebeplerini, harflerin çıktığı organları, Arap alfabesini

<sup>136</sup> Bu konuda bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 208-209.

<sup>137</sup> Mekkî b. Ebi Talib, *er-Riâye li-Tecvidi'l-Kıraati ve Tahkîk-i Lafzî't-Tilave*, thk: Ahmed Hasan Ferhat (Amman, Daru Ammar, 2008) 24-25.

<sup>138</sup> Mekkî, *Riâye*, 52-53.

oluşturan harflerin mahrelerini ve sıfatlarını ele alan *Esbâb-ü Hudûsi'l-Hurûf* adlı bir risale de kaleme almıştır.<sup>139</sup>

Buraya kadar zikrettiğimiz bilgiler gösteriyor ki, tecvid ilmi hicrî beşinci asırda müstakil olarak ele alınmaya başlanmış ve bu ilimle alakalı hacimli ve kapsamlı eserler telif edilmiştir.

Aynı asrın etkili ve alanında otorite kabul edilen âlimlerden olan Dâni (ö. 444/1052) *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid* adlı eseri kaleme almıştır.<sup>140</sup> Dâni, tecvid ilmine dair yazdığı bu eseri telif etme gerekçesi olarak şunları dile getirmektedir:

Kur'an-ı Kerim tilavetinin güzel bir şekilde yapılması, Kur'an'ın hatasız okunması, Kur'an tilavetinin yerli yerince ifası içindir. Allah'ın, Peygamber'ine ve müminlere teşvik ettiği şeyler konusuna dikkat etmeyip devrimizde yaşayan, Kur'an öğrenenlerin ve öğretenlerin ihmallerine fazlasıyla şahit oldum. Bu sebep de beni tecvid ilmi, tertil ve tahkikin nasıl olması gerektiğine dair bir eser telif etmeye mecbur bıraktı.<sup>141</sup>

Müellif Kur'an tilavet edilirken yapılan hataları, göz ardı edilen ihmalleri ve ihtiyaç hissedilen alanları saptayarak bunların önüne geçilmesi maksadıyla bu eseri telif etmiştir.

Özellikle bu asırdan sonra tecvid ilmi ile alakalı birçok müstakil eser farklı yer ve zamanlarda kaleme alınmıştır.<sup>142</sup> Tecvid ilmi bu gibi eserlerin telif edilmesiyle gelişim sürecini tam bir dolgunlukla tamamlayıp müstakil bir disiplin haline gelmiş ve olgunlaşma sürecine girmiştir.

Hicrî beşinci ve altıncı asırdan sonra telif edilen eserlerin yazılma gerekçeleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bazı müellifler kendisinden önceki âlimlerin eksiklerini tamamlamak amacıyla ilave açıklamalar ekleyerek eserler yazmıştır. Kimi müellifler ise, Allah'tan mükâfat umarak yeni bir eseri ilim dünyasına kazandırmanın sevinci ve heyecanını yaşamak için eser telif etmiştir. Bazıları da, kendisinden istifade edilebilmesi için kendisine gelen ısrarlar üzerine eserler hazırlamıştır. Yine bir kısmı, o dönemde herkesin harflerin ve kelimelerin telaffuzu esnasında yaşadığı problemlere kalıcı çözüm sunabilmeyi kendisine dert edinmiş eser yazmış ve bir kısmı ise, konuların bazılarını çok mühim gördüğünden bu konuları ön plana çıkarma gayretiyle eserlerini yazmıştır.

<sup>139</sup> Ömer Mahir Alper, "İbn Sina", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 20 (İstanbul: TDV. Yay. 1999), 319-322.

<sup>140</sup> Çiftçi, Ebu Amr ed-Dâni'nin *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi*, 295.

<sup>141</sup> Dâni, *Tahdîd*, 66.

<sup>142</sup> Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 475-490.

Bu süreçte en önemli, yetkin, ses getiren ve en otoriter isimlerden biri olarak kabul edilen kişi İbnü'l-Cezerî'dir. (ö. 833/1429) Konumuzla ilgili İbnü'l-Cezerî'ye kadar değinmediğimiz birçok birbirinden değerli eser telif edilmiştir. Hasen Şurayh b. Muhammed el-İşbîlî'nin (ö. 539/1144) *Nihâyetü'l-İtkân fî Tecvîdi'l-Kur'an'ı*, Ebü'l-Alâ' el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *et-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd'i*, İbrahim b. Ömer el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Ukûdü'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'an'ı* bu eserlerden bazılarıdır. Bu konuyu tecvidin olgunlaşma sürecine büyük katkısı olan İbnü'l-Cezerî'yle tamamlayacağız. Bu müellif döneminde ve kendisinden sonraki bütün dönemlerde en büyük otorite kabul edilmiş ve kendisinden sonra yazılmış olan eserlere ciddi ölçüde etki etmiştir.

Tarihsel süreçte tecvidin gerekliliğiyle alakalı en göze çarpan açıklama İbnü'l-Cezerî tarafından yapılmıştır. Tecvidi uygulamanın gerekli olduğu düşüncesi ilk olarak İbnü'l-Cezerî tarafından öne sürülüp iddia edilmemiş, kendinden önceki âlimler tarafından defalarca dile getirilmiştir. Ancak bu âlimler tecvid kurallarına riayet etmeden yapılan okuyuşu günah olarak nitelendirmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Cezerî'nin tecvid ilmi hakkındaki bu içtihadı ilk olup, bu alanda çığır açacak nitelikte olmuştur. Bunun yanında bir okuyucunun günahkâr olarak vasıflandırılabilmesi ve okuyuşunda birtakım eksiklikleri barındırması ile olmaktadır. Ne yazık ki, tecvid ilmi içerisindeki müellifin bu görüşü genel bir şekilde herkese yüklenmiş ve Kur'an'ı tecvide riayet etmeden okuyan her kişi günahkâr-suçlu olarak değerlendirilmiştir. Bu görüş aslında müellifin savunduğu fikrin hilafıdır.<sup>143</sup>

İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eserindeki konu ile ilgili değerlendirmelerinden Kur'an okuyan bir kimsenin günahkâr olarak nitelendirilebilmesi için şu eksiklikleri okuyuşunda taşıması gerektiği anlaşılmaktadır. Mesela okuyucunun tamamen bağımsız hareket etmesi, kendi fikir ve tahminlerine dayanması, ilmi verileri devre dışı bırakarak kendi bildiği doğruluğu kanıtlanmamış bilgilere güvenmesi ve kendisinden daha iyi bilen olduğu halde sırf kibrinden sebep müracaat etmemesidir. Ancak bunlar bir okuyucuda bulunduğu anda o günahkâr olur.<sup>144</sup>

İbnü'l-Cezerî'den önce bizim değinmediğimiz tecvid alanında telif edilen birçok müstakil eserle ve âlimlerin öz verili gayretleriyle müstakil bir ilim olma sürecini tamamlamıştır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, *Tayyibetü'n-Neşr*, *ed-Dürre*,

<sup>143</sup> Bu konuda bk. Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 336-338..

<sup>144</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 162-163.



*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd, Mukaddime, Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*<sup>145</sup> gibi yazmış olduğu eserlerle bu ilme çok büyük katkı yapmıştır. Bu ilim onun döneminde zirve noktasına çıkmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin eserleri kendisinden sonra bu ilimle ilgilenenler için birinci kaynak olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Özellikle İbnü'l-Cezerî'den sonra bu alanda yazılan eserlerin genel özelliği; şerh çalışmaları, şiir türü ve muhtasar eserler şeklinde kaleme alınmalarıdır. Bu çalışmaların genişliği araştırmamıza sığmayacak derede hacimli olduğundan bu eserlere sadece işaret etmekle yetinmiş bulunuyoruz.

### 1.2.5. Son Dönem Tecvid Çalışmalarına Genel Bir Bakış

Son yüzyılda tecvid alanındaki çalışmalar oldukça fazla olduğundan biz burada sadece birkaç tane eserden ve içermiş olduğu konulardan bahsedeceğiz.

Ali Rıza Sağman'ın telif ettiği *Kur'an Nasıl Okunur / Sağman Tecvidi* (1955) adlı eseri bu dönemde yazılan eserlerdendir. Bu eser üç ana bölümden teşekkül etmektedir. Birinci bölümde harfler, harflerin mahrec ve sıfatlarından bahsetmekte; ikinci bölümde karabaş tecvidi konularını ihtiva etmekte; üçüncü kısımda ise örnek okumanın nasıl olması gerektiğiyle alakalı konulara değinmektedir. Aynı müellif, *İlaveli Sağman Tecvidi* eserini bu eserden iki yıl sonra kaleme almıştır. Genel olarak aynı konular anlatılmış, lakin önceki eserinden farklı bir anlatım tarzıyla ders ders konuları ayırarak işlemiş ve ilave olarak dudak talimi konusunu da eserin içeriğine dâhil etmiştir.

Yavuz Fırat tarafından *Güzel Kur'an Okuma* (2005) adıyla çevrilmiş olan, Hüsni Şeyh Osman'ın kaleme aldığı ve birçok baskısı yapılan *Hakku't-Tilave* (1973) adlı eseri de bu alanda bir hayli önem arz etmektedir. Bu eserdeki başlıca konular: tecvid ve kıraat ilimleri, lahn ve lahnın çeşitleri, tilavet şekilleri, vakf ve ibtidâ, harflerin mahrec ve sıfatları, idgam, iklâb, izhar, ihfa, medler gibi tecvid kaideleri, ezan ve kamet, Kur'an ve yazımı vb. konulardan bahsetmektedir.

Bu alanda İsmail Karaçam'ın telif ettiği *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (1976) adlı eser, bu alanla ilgili olanların elinden düşürmediği, her zaman ondan istifade ettiği ve kaynak olarak gösterdiği tecvid kitabıdır. Bu eserin daha sonra genişletilmiş olarak birçok baskısı yapılmıştır. Bu eser genel olarak dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *Kur'an-ı Kerim ve Kıraat İlminin Tarihi*'nden

<sup>145</sup> Bu konuda bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 483.

oluşmakta, ikinci bölüm ayet ve hadislerden yararlanarak ve gerekli açıklamalar yapılarak *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri* konusundan bahsetmektedir. Üçüncü bölüm tamamen *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi* ile ilgili konulara ayrılmış ve ayrıntılı bir şekilde bu konular işlenmiştir. Dördüncü bölümde ise *Kur'an-ı Kerim'in Tilavet Âdâbı* adını taşıyan temsili okuma konusunun da eklendiği son bölümdür. Müellif bu eserinde tecvidle alakalı konuları ele alırken, bu konuların asıl kaynaklarına inerek ayrıntılı bir şekilde incelenmesini sağlamıştır. Bütün bunlarla müellif anlaşılması kolay ve düzgün ifadeler kullanarak bu eserini telif etmiş ve bu eser değindiği konular itibariyle en geniş Türkçe tecvid kitabı olarak kaynaklar arasında yerini almıştır.

Tecvid ilmi için her zaman kaynak olabilecek, bu alanda başvurulabilecek bir diğer hacimli eser de Abdurrahman Çetin'in *Kur'an Okuma Esasları* (1987) adlı eseridir. Eserin yayınlanma tarihinden bu zamana kadar onlarca baskısı yapılmıştır. Müellif eserini üç bölümden oluşturmaktadır. Birinci bölüm *Kur'an-ı Kerim ve Faziletleri* başlığı altında Kur'an-ı Kerim'in faziletiyle alakalı ayet ve hadisler, Kur'an öğretimi, Kur'an öğretiminde metot ve hafızlık gibi konulardan bahsetmektedir. İkinci bölümde *Kur'an Okuma Esasları / Tecvid Kuralları* başlığı altında tecvidin tüm konularını içine alarak detaylı bir şekilde ve örneklendirme yoluyla bu konulara yer vermiştir. Üçüncü bölümde ise *Kur'an Tilavetiyle İlgili Meseleler* başlığıyla Kur'an-Kerim'in okuyuş şekilleri, dudak talimi, okuyuş hataları, Kur'an tilavetinde musikinin yeri, ücretle Kur'an okuma, abdestsiz Kur'an okuma, istiâze, besmele vb. konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Dili sade, düzgün ve herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir anlatım tarzıyla yazılmış olan bu eser, tecvid ilminin Türkçe kaynakları arasında kendisine özel bir yer bulmuştur.

Son dönemde bu alanla alakalı onu aşkın eseri ve otuza yakın tahkik çalışması olan ve son döneme damgasını vuran Ganim Kadduri el-Hamed'in doktora tezi olan *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâi't-Tecvid* (Bağdat-1986, 643 sayfa) adlı eser, müellifin bu alanda yapmış olduğu başarılı çalışmalarından biridir. Müellif bu çalışmasında harflerin mahrec ve sıfatlarını detaylı bir şekilde tahlil etmiş; bununla birlikte izhâr, idğam, ihfâ, iklâb, revm, işmâm, hareke, med, tilavet, ihtilâs, vb. tecvid mevzularını ele alıp incelemiş detaylı bilgiler vermiştir.

Mehmet Ali Sarı'nın iki bölümden oluşturduğu *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma ve Kuralları* adlı eseri bu alanla ilgili bir başka eser olup düzgün Türkçesi, özgün anlatımı, bilimselliği, yorumlarıyla ve güzel baskısıyla okurlarına sunulan dikkatleri

üzerine çeken bir çalışma olmuştur. Birinci bölümde Kur'an-ı Kerim, okunan vahiyler olarak Kur'an-ı Kerim ve Kur'an öğretiminde metot gibi konular işlenmiştir. İkinci bölümde: Tecvid İlmi, hareke-sükûn, harflerin mahrec ve sıfatları, idğam, sâkin nun ve tenvin, med, vakf, vasl, ibtidâ, tilavetle bağlantılı davranışlar vb. konular ele alınmıştır. Bunlara ek olarak konuların sonunda değerlendirme soruları, ek bilgiler içeren okuma parçalarıyla zenginleştirilerek istifade etmek isteyenlere sunulmuş ve başarılı bir eser olarak kendini göstermiştir.

Tecvid alanında hacimli eserlerden biri de Sıtkı Gülle'nin telif ettiği ve yedi bölümden oluşturduğu *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi* isimli eseridir. Esere baktığımızda müellif, herkesin anlayabileceği özgün, anlaşılır, sade bir dil kullanmış ve tecvid kaidelerini örnekleriyle birlikte detaylı bilgiler vererek açıklamıştır. Birinci bölümde *Tecvid İlmi Hakkında Genel Bilgiler*, ikinci bölümde *Harflerin Mahrec ve Sıfatları*, üçüncü bölümde *Medler*, dördüncü bölümde *Tenvin ve Sakin Nûn'a Dayanan İdgamsız Konular* işlenmiştir. Beşinci bölümde, *İdgamlar*, altıncı bölümde *Lam-ı Ta'rife Dayanan Tecvid Konuları*, yedinci bölümde ise *Muhtelif Konular* vb. mevzuları ele almış ve Kur'an-ı Kerim'i düzgün okumak isteyenlerin istifadesine sunmuştur. Özellikle öğrencilerin tecvidi sevmeleri hedeflenmiştir. Tecvid kaidelerini yeterince bilmeyen veya bilip de uygulamasını tam yapamayanların Kur'an okumaktan kaçınmamaları gerektiğini belirtmiştir. Türkçe kaynaklar arasında alanında önemli bir yer teşkil ederek yerini almıştır.

Son dönemde dikkat çeken ve değinilmesi gerekli olan bir çalışma da Eymen Rüşdî Süveyd ve Âdil İbrahim Ebu Şi'r tarafından müşterek telif edilen *Atlasu't-Tecvid* (Durûsun Nazariyyetün Mer'iyetün, 2008) adlı şematik tecvid çalışmalarıdır. Bu çalışmada teknolojiden faydalanılmış, bilgisayar çizimleriyle tecvid ilminin daha kolay öğretilmesi amaçlanmış, öğretimde daha etkili ve kalıcı olacak bir yol izlenmiştir. Eğitim ve öğretimde görsellikle birlikte yapılan öğrenimin hem daha kolay hem de kalıcı olması açısından ehemmiyetinin oldukça fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Anlatılmış olan konuların insanın zihninde belirmesi ve bu konulara daha iyi nüfuz edilebilmesi için, diğer ilimlere kıyasla tecvid ilmi nazarında bu durum daha fazla önem arz etmektedir. Buna binaen mahrec bölgelerinin özelliğini resmeden şemalar hazırlanmıştır. Bu eser 225 sayfadan oluşmakta ve neredeyse eserin tüm sayfalarında şekil ve şemaların kullanılmasıyla görsel bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son dönemde telif edilen çalışmalardan, araştırmalardan anlaşılacağı üzere olgunlaşma döneminden sonra görülmüş olan durgunluk ve daralma yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Son dönemde meydana gelen diğer bir gelişme ise, bilgisayar aracılığıyla kendini göstermiştir. Mektebe-i Şâmîle vb. programların isti'maliyle kelimelerin, kavramların ilk olarak hangi eserde ve bağlamda kullanıldığı anlaşılır olmuş, konu eksenli araştırmalarda ana kaynaklara ve eserlere erişim kolaylaşmıştır. Bu durum akademik çalışmaları hızlandırmakla kalmamış hatta onları daha değerli hale getirmiştir.

Tecvid ilmi alanında, gerek kitap gerekse risâle ve şerh tarzında yüzlerce eser telif edilmiştir ki bunlara bu çalışmamızda değinmemiz ve değerlendirmemiz imkânsızdır. Biz bu eserlerden sadece birkaçına değindik ve onlar hakkında kısa bilgiler sunmuş olduk. Tecvid ilmi İbn Cezerî ile birlikte en doruk noktasına çıkmış ve akabinde daralma sürecine girmiştir. Lakin son dönem olan modern dönemde yazılan eserlere göz attığımızda canlanmanın ve yenilenmenin olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Akademik alandaki bu hareketlenmenin toplumun bütün kesimine pratik olarak yansıtacağını umuyoruz. Eğitim hizmetleri sınıfında bulunan kimselere tecvid uygulamaları tatbik ettirildiğinde, bu uygulamaların onlardan herkese kademeli olarak ulaşacağını umuyoruz.

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2. HÂKÂNÎ VE ESERİNİN TANITIMI

#### 2.1. EBU MÜZÂHİM MUSA B. UBEYDULAH (ABDİLLAH) B. YAHYA EL-HÂKÂNÎ

Bu bölümün birinci kısmında müellifin hayatına, ilmi kişiliğine ve eserlerine detaylı bir şekilde yer verilecektir. Bir araştırmada eserin tanıtımına geçmeden önce müellifin bilgilerinin araştırılması ve çalışmada sunulması, eseri anlama ve tanıma açısından son derece önemlidir. Çünkü bir kişi herhangi bir konuda eser telif etse, müellifin yazmış olduğu alan hakkında bilgisi, yaşadığı dönem, eğitim aldığı hocalar, uzman olduğu alanlar ve diğer eserleri bilinmeden o eser tam manasıyla anlaşılabilir. Bu sebeple çalışmada eseri tanıtmaya ve değerlendirmeye geçmeden önce müellifin bilgileri sunulmaya çalışılmıştır.

##### 2.1.1. Hayatı

Musa b. Ubeydullah, hicrî 248 yılında İslami ilimlerin merkezlerinden biri olan Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babası onun doğumundan takriben on beş sene sonra vefat etmiştir. Babasının adı: “Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Yahya b. Hâkân et-Türkî Bağdâdî” dir.<sup>146</sup> Doğduğu yıllara ve gençlik zamanlarına ait detaylı bilgilere tarihi ve diğer kitaplarda pek rastlanmamaktadır.<sup>147</sup> Dedesi Hâkân ve onun babası Ubeydullah aslen şuan ki Türkmenistan sınırları içinde yer alan Merv beldesinden olmakla birlikte, Bağdat'ta Ezd kabilesinin Vaşihogullarının mevlasıdır. Abbasiler devrinde dedesi Hâkânî, babası Ubeydullah (halife Mütevekkil ve Mu'temid dönemlerinde) ve kardeşi Ebu Ali Muhammed b. Ubeydullah (ö. 312/924) vezirlik görevi ifa etmiş önemli devlet adamlarıdır. Bu aile devletin üst kademelerinde uzun yıllar önemli görevler almış, itibarlı ve soylu bir ailedir.<sup>148</sup>

Bu aileye “Hâkânî” diye bir lakabın nispet edilmesi, bu ailenin hem soy bilgisini vermekte, hem de onlar için bir unvanı ifade etmektedir. “Hâkân” unvanının geçmişte

<sup>146</sup> İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tarihu Dimeşk*, thk: Amr b. Ğarame el-Amrî (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995) 143.

<sup>147</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 18.

<sup>148</sup> Mehmet Aykaç, “Hâkânî Muhammed b. Ubeydullah”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 15, (İstanbul: TDV. Yay. 1997) 165.

Türklerin hükümdarlarına verilen bir isim ve unvan olduğu düşünüldüğünde, bu ailenin soyunun Türk olup Orta Asya'ya dayandığı ileri sürülebilir. Çünkü Araplara bakıldığında onlara bu tarz bir ismin, unvanın veya lakabın verildiğine rastlanılmamaktadır.<sup>149</sup>

Ebu Müzâhim, aile fertlerinin siyaset ve devlet idaresindeki yollarını takip ederek meşhur olmamış, bu konuda aile fertlerinden ayrı bir yol tutmuştur. O ilim dünyasına kazandırmış olduğu değerli manzum eserleriyle, ders halkalarıyla şöhret bulmuştur. Ebu Müzâhim, Bağdat'ta bilindiği gibi nüfuzlu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bağdat'ın elverişli ilim ortamında Kur'an ilimleri, tecvid, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında dersler almış ve kendisini çok güzel yetiştirmiştir. Özellikle kendisini Kur'an ilimleri ve tecvid ilmi öğretmeye (kıraat okutmaya), hadis rivayet etmeye adanmış bir âlimdir. Kendisini bu yola adanmasıyla vefatından önce ve sonra insanlar arasında hatırlanmasını hak etmiş ve hicrî 325 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.<sup>150</sup>

### 2.1.2. İlmi Kişiliği

Hâkânî, birçok ilim adamı tarafından birbirinden farklı alanlarda ve güzel vasıflarla anılan bir âlimdir. Tabakât kitaplarına baktığımızda imam (kıraat ilminde otorite), mukrî (kıraatleri kesintisiz ve sağlam bir senetle bir imamdan müşafehe yoluyla alıp rivayet eden kıraat imamı), mücevid<sup>151</sup> (tecvid ilminde üstad) olarak bu alanların herbirinde vasıflanmıştır. Aynı şekilde Arap dili ve edebiyatında âlim ve şair olarak, hadis alanında muhaddis (hadis rivayet eden) ve sika (güvenilir), asaletli, sünnete sıkı sıkıya riayet eden ve dindar bir kişi olarak da eserlerde nitelenerek zikredilmiştir.<sup>152</sup>

Ebu Müzâhim, şiirlerini dünya menfaati elde etmek için yazmaktan, şiirlerinde birilerini övmekten ve övülmeğe kaçınan bir kişiydi.<sup>153</sup> Ebu Müzâhim'in, manzum eser telif etmedeki becerisi el-Kasîdetü'r-Râiyye'de kendini göstermiş ve bu eseri Kur'an edasının güzelliğiyle yazması onun şairliğini, edebiyat alanındaki maharetini ortaya koymuştur. Lakin Muâviye b. Ebu Sufyan'a olan muhabbetinden dolayı, ona olan sevgisini anlatan şiirler yazdığı da nakledilmektedir. Bu kasîdenin dışında sünnet

<sup>149</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid*, 17.

<sup>150</sup> Detaylı bilgi için bk. Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid*, 17-19.

<sup>151</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 279-280.

<sup>152</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 280.

<sup>153</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid*, 18-19; Durmuş Arslan, "Ebu Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *International Balkan University* (2018): 2.

ve fakihler hakkında da manzum bir tarzı takip ederek dar kapsamlı eserler ortaya koymuştur.<sup>154</sup>

Hâkânî kıraat ilmini arz yoluyla (hocasını bizzat dinleyerek ve ona okuyarak) Hasan b. Muhammed el-Verrâk ve Muhammed b. el-Ferec Gassânî'den almıştır. İki hocasının da, kıraati aşere imamlarından olan el-Kisâî (ö. 189/805) ve Ebu 'Âmr'ın (ö. 154/771) râvîsi olan ed-Dûrî'nin (ö. 248/862) ders halkalarına katıldığı rivayet edilmiştir. İbn 'Amir'in (ö. 118/736) kıraatinin İbn Zekvan (ö. 242/856) rivayetini ise Yusuf et-Tağlebî, İdris b. Abdülkerim el-Haddad ve Küçük Kisâî diye meşhur olan Muhammed b. Yahya el-Kisâî'den aldığı rivayet edilir.<sup>155</sup>

Müelliften ise, Ahmed b. Nasr eş-Şezâî, Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, Ahmed b. el-Hasan b. Şâzân, Muhammed b. Ahmed eş-Şenebûzî ve Zeyd b. Ali gibi imamlar kıraat dersi almışlardır. İbnü'l-Cezerî ve Dânî: "Hâkânî'nin ders halkasına katılanlardan Ahmed b. Nasr eş-Şezâî ile Muhammed b. Ahmed eş-Şenebûzî'nin meşhur kıraat âlimi olduğunu" rivayet etmiştir.<sup>156</sup>

Musa b. Ubeydullah, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Ebu Kilâbe er-Rakkâşî, Muhammed b. İsmail et-Tirmizî, Ebu Bekir el-Merrûzî, Abdullah b. Sa'd el-Verrak ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden de Muhammed b. el-Hüseyn el-Acurrî, Ebu Tahir b. Ebi Haşim, Ebu Amr b. Hayeviyye, ve Ebu Hafs b. Şahin gibi âlimlerin hadis rivayet ettikleri eserlerde görülmektedir.<sup>157</sup>

Hâkânî'nin, İmam Kisâî'nin kıraatinde başkaları arasında iyi ve başarılı yönleriyle kendini gösteren, sivri (zâbit), kıraate ait meselelerde kendisine danışılan âlim ve kıraati müşafehe yoluyla aktaran (mukrî) olduğu görülmektedir.<sup>158</sup> Hâkânî ömrünü islama hizmet etmekle geçirerek takriben yetmiş yedi yıl yaşamış ve 325/937 tarihinde Zilhicce ayının on birinci günü Bağdat'da vefat etmiştir.<sup>159</sup>

<sup>154</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*, 20.

<sup>155</sup> Abdurrahman Çetin, "Hâkânî Musa b. Ubeydullah", c.15, (İstanbul: TDV. Yay. 1997) 165-166; Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*, 17-19.

<sup>156</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2, 279.

<sup>157</sup> Çetin, "Hâkânî Musa b. Ubeydullah", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 15, 165-166.

<sup>158</sup> Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr, thk: Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM, 1995) 2: 554.

<sup>159</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 280; Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*, 22.

### 2.1.3. Eserleri

Ebu Müzâhim'in bir kitap telif etmediği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Çünkü müellifin bu kadar meşhur olmasıyla beraber hiçbir kaynaktan herhangi bir kitabından bahsedilmemesi bunun açık delilidir.<sup>160</sup>

Ebu Müzâhim'in yazdığı ve bizlere ulaşan kasîdeleri üç adettir. Birincisi: *el-Kasîde fi'l-Fukahâ* isimli bir kasîdesidir ki, Fuat Sezgin bunun on sekiz beyitten oluştuğunu ifade etmiştir.<sup>161</sup> Bu kasîdenin, Berlin Kütüphanesi 7562 (40-41. varaklar), Berlin kütüphanesi 486 (sayfa 40) ve Zahirîyye Kütüphanesinde<sup>162</sup> 3782 elyazma nüshaları mevcuttur.<sup>163</sup>

İkincisi: *el-Kasîde fi's-Sünne* adlı eseridir. İbnü'l-Cezerî, bu kasîdeyi er-Râiyye ile birlikte Ebu Hafs Ömer b. Hasan el-Merağî'den okuduğunu bildirmiştir.<sup>164</sup>

Üçüncüsü ise: *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* eseridir ki, bu eser kaynaklarda *El-Kasîde fi't-Tecvîd*, *el-Kasîdetü'r-Râiyye fi't-Tecvîd*, *Kasîdetü Ebi Müzâhim el-Hâkânî* veya *Kasîdetü İbn Hâkân fi Hüsni Edâi'l-Kur'an* gibi isimlerle zikredilmiştir.<sup>165</sup>

Son olarak bahsettiğimiz tezimizin de konusu olan bu eser, elli bir beyitten oluşmakta ve müellifin bu alanda tanınmasını sağlayan eser olarak bilinmektedir. Tecvid üzerine yazılan ilk müstakil manzum eser olarak kabul edilmiştir.<sup>166</sup> Bu kasîdenin öncesinde tecvid konularına kıraat ilmi, Arap dili ve edebiyatı vs. alanların eserlerinde kısım kısım ve dağınık bir şekilde yer verilmiştir. Bu konuların derli toplu olması ve herkesin rahatça istifade edebilmesi için Hâkânî, sırf tecvid konularını içine alan bir kasîde yazmayı deneyerek türünde bir ilki oluşturmayı başarmıştır. Lakin müellif kasîdesinde bütün tecvid konularına yer vermemiş, önemli gördüğü konuları eserine dâhil etmiştir. Eserini bu şekilde sınırlı tutarak telif ettiğini kasîdesinde belirtmiştir. Bu eserin her bir beytini, işlemiş olduğu tecvidle alakalı konuları, tecvidle ilgisi bizzat olmayan konuları ve bunun yanında tecvid alanında değinmediği konuları detaylı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

<sup>160</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*, 23.

<sup>161</sup> Fuat Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabî* (Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1983) 1: 45.

<sup>162</sup> Suriye'nin Şam şehrindeki bu kütüphane elyazma nüshaları ünlüdür.

<sup>163</sup> Fuat Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabî*, 1: 45.

<sup>164</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 280-281.

<sup>165</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 280-281; Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabî*, 1: 45; Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*, 24.

<sup>166</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 280.



Bu eserin elyazma nüshaları, Berlin Milli Kütüphanesi 485 (varaklar: 12-14), aynı yer 486 (39-40), Cezayir Milli Kütüphanesi 5617 (36-40), Vatikan Kütüphanesi 1168/4 (79-80), Zahirîyye Kütüphanesi<sup>167</sup> 3782 (62-65), Kâhire (Mısır Milli) Kütüphanesi 633 ve Londra (Britanya) Kütüphanesinde 209 mevcuttur.<sup>168</sup>

## 2.2. EL-KASİDETÜ'L-HÂKÂNİYYE

### 2.2.1. Tecvid İlmindeki Yeri ve Önemi

İlk tecvid eseri olan el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye'den daha önceki zamanlarda tecvid ilminin konularının çoğunun lugatlarda, filolojik (dilbilimsel) tefsirler, ve kıraat kitaplarında dağınık bir şekilde yer aldığını belirtmiştik. Fakat bu ilimlerin muhtevasında kendisine yer bulan tecvid konuları zamanla müstakil bir ilim olmak üzere, yani kendine has olan bir alanı oluşturma ihtiyacını hissetmiştir. Bu konuyla alakalı ihtiyacın hissedilip ilk adımın atılması ise Hâkânî'nin kasîdesiyle olmuştur. Bu durum kasîdenin bir ilk olması hasebiyle tecvid ilmi açısından ne kadar değerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenlerle Hâkânî bu ilmin sistematik bir ilim haline gelip müstakilleşmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Diğer ilim dallarında olduğu gibi bu ilim dalı da yeni açıklamalar, yeni terimler ve yeni mevzularla zaman içerisinde gelişmiş ve zenginleşmiştir. Kasîdenin bu gelişmeye imkân verecek tarzda olması da bu kasîdenin ayrı bir özelliği olarak zikredilebilir.

Tecvid ilminin ana konularına değinen bu eser, tecvid ilminin önde gelen âlimlerinin kabulüne mazhar olmuş, kendinden sonra bu alanda eser telif edenlere öncülük etmiş ve onlara yol göstermiştir. Hatta bu ilimle alakalı olan konularda ilk başvurulmuş bir kaynak olmuş ve bu alanla alakalı eser ortaya koyanlar onun kasîdesinden alıntılar yaparak onu delil göstermişlerdir.<sup>169</sup> Bu eserden günümüzde de istifade edip kaynak göstermek mümkündür. Örneğin günümüzde bazı okuyucuların “enfekû” “men kâle” gibi kelimeleri ihfa ile okurken nûnu muhfâtı tam olarak hayşûmdan değil de ağız içerisinde nûnu muzhireye benzer bir sesle seslendirmelerinin hatalı olduğunu bu kasîde sayesinde daha iyi anlayabiliriz. Bu uygulamanın hatalı olduğuna en kuvvetli delil, eserinde bu türden bir hataya yüzyıllar öncesinden dikkat

<sup>167</sup> Suriye'nin Şam şehrindeki bu kütüphane elyazma nüshaları ile ünlüdür.

<sup>168</sup> Fuat Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabî*, 1: 45.

<sup>169</sup> Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 25.

çekmesidir. Demek ki bu kasîde temel tecvid konularını kısa ve veciz bir şekilde bünyesinde barındırsada her zaman ana kaynak olarak görülüp öylece kabul edilmelidir.

Tecvid ilmine dair Hâkânî'den sonra müstakil birçok eser yazılmış ve bu eserlerle tecvid ilmi diğer ilimlerden sıyrılarak kendisine has alanını oluşturmaya başlamıştır. Hâkânî eseriyle müstakil tecvid eserlerinin telif edilmesine öncülük ederek büyük bir başarıya imza atmıştır. Bununla birlikte tecvid telif geleneğini hızlandıran başlıca sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Lügatlar, dilbilimsel tefsir ve kıraat eserlerinde yer alan tecvid kaidelerine sistematik bir üslup içerisinde yaklaşım sunulmamış, tecvid ilmi konularının birçok yönüne ışık tutacak derecede ele alınamamıştır. Buna binaen tecvid kurallarını öğrenmeyi talep eden kişilerin, Kur'an'ı okuma anında bilmesi gerekenleri topluca bulabilecekleri tarzda bir üsluptan bahsedilebilmesi güçtür. Yani Kur'an okuyan bir kişi tilavetinde herhangi kuşkuya veya hataya düşse ve bunu düzeltmek için doğrusunu öğrenmeye çalışsa, o kişi için bu eserlere başvurup konuyu bularak hatasını düzeltmesi çok zor bir durumdu. Bu zorluk da, tecvid ilminin müstakilleşme sürecini hızlandırmıştır.
- 2- Hâkânî'ye kadar tecvid kaideleri muhtelif ilimlerin kitaplarında işlenmiş olsa da, parça parça eserlerin arasına serpiştirilmiştir. Bu tür ilimlerin eserlerinde konuların dağınık olması ve özel olarak ele alınıp sistemli bir şekilde disipline edilmemesi tecvid kaidelerinin bir araya getirilerek disipline edilmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur.
- 3- Tecvid eserlerinin yazılmasındaki en temel gereksinimlerden biri de ele alınan tüm konuların Kur'an'dan verilen misallerle açıklanmamasıdır. Örneğin dilbilim eserlerinde birçok tecvid kaidesi bulunmasına karşın bu kuralların daha iyi anlaşılması için verilen örnekler bazen şiir kitaplarından bazen de toplum içinde yerleşmiş olan kullanımlardan bir araya getirilmekteydi. Tecvid kaidelerini öğrenme, tatbik etme ve öğretme hususunda Kur'an ayetlerine detaylı ve açıklamalı bir şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı ve eksikliği de ancak müstakil olarak yazılan tecvid ilmi eserlerinin karşılayabileceği düşünüldüğünden bu durum da sürecin hızlanmasına etki eden faktörlerden olmuştur.

Yukarıda zikrettiğimiz bu vb. sebepler tecvid ilminin müstakil bir ilim çerçevesinde sistemleşip disipline edilmesini ve sırf bu alana ait olan eserlerin telif edilmesini sağlamış ve hızlandırmıştır.<sup>170</sup>

Yukarıda saydığımız özelliklerin Hâkânî'nin kasîdesinde olduğunu ve bu eserin zikredilen yoksunluklardan beri olduğunu ileri sürmek elbette mümkün değildir. Bu eser kasîde tarzında telif edilmiş ve bu sebeple müellifi tarafından daraltılarak temel bilgilerle donatılmıştır. Bu sebepten ötürü kapsamlı, hacimli bir tecvid eserinin konularını ve örneklendirmelerini içermesi beklenilemez. Lakin Hâkânî'nin çalışmasını değerli kılan en önemli özellik, müstakil tecvid çalışmalarına ihtiyacın olduğunu tespit etmesi, buna binaen yukarıda değinmeye çalıştığımız şartları içine alan tecvid telif geleneğinin başlamasına öncülük etmiş olması ve bu alanda ilk eseri ortaya koymasındır. Nihayetinde Hâkânî'nin kasîdesini, dar bir içeriğe sahip olmakla beraber, tecvid ilminin disipline edilme sürecini hızlandıran bir eser olarak göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Hâkânî'nin eserinin tecvid ilmi alanında yeri ve önemi ortaya çıkmaktadır. Hâkânî bu alanda yazmış olduğu ilk müstakil manzum muhtasar eseriyle bu ilmin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Esere kendisinden sonra verilen değer, üzerine telif edilen şerh, nazîre, muarazalardan ve kaynak olarak gösterilmesinden anlaşılmaktadır.

### 2.2.2. Metni ve Tercümesi

Bu başlık altında kasîdenin sadece metin ve tercümesi açıklama ve ilave olmadan tercüme edilmiştir. Daha sonraki başlıklarda kasîdenin değinmiş olduğu konular ayrıntılı bir şekilde ele alınıp, değerlendirilmesi yapılmaya gayret edilecektir.

۱- أَقُولُ مَقَالًا مُعْجَبًا لِأَوْلَى الْجَجْرِ وَلَا فَخْرَ إِنَّ الْفَخْرَ يَدْعُو إِلَى الْكِبْرِ

*Ben akıl sahipleri için hayranlık uyandıracak bir söz söylüyorum. Bunu kibirlenmek (övünmek) için söylemiyorum. Zira övünmek kibre sebep olur.*

۲- أَعْلَمُ فِي الْقَوْلِ التَّلَاوَةَ عَائِدًا بِمَوْلَايَ مِنْ شَرِّ الْمُبَاهَاةِ وَالْفَخْرِ

*Sözde gurur ve kibrin şerrinden Mevla'ya sığınarak sizlere Kur'an'ın tilavetini öğretiyorum.*

۳- وَ أَسْتَلُّهُ عَوْنِي عَلَى مَا نَوَيْتُهُ وَحَفْظِي فِي دِينِي إِلَى مُنْتَهَى عُمْرِي

*Niyetlendiğim şeyde bana yardım etmesini ve ömrümün sonuna kadar da dinimde sebat ettirmesini O'ndan istiyorum.*

<sup>170</sup> Bu konu hakkında bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 215-217.

٤- وَ أَسْأَلُهُ عَنِّي التَّجَاوُزَ فِي عَدِّ فَمَا زَالَ ذَا عَفْوٍ جَمِيلٍ وَذَا عَفْرِ

*Yine ahirette günahlarımı görmezden gelmesini ve bu güzel affın ve mağfiretin (bu şekilde) daim olmasını istiyorum.*

٥- أَيَا قَارِيءِ الْقُرْآنِ أَحْسِنُ أَدَاءَهُ يُضَاعِفُ لَكَ اللَّهُ الْجَزِيلَ مِنَ الْأَجْرِ

*Ey Kur'an okuyucusu, O'nu okurken edanı güzelleştir ki, Allah da sana mükâfatını kat kat versin.*

٦- فَمَا كُلُّ مَنْ يَتْلُو الْكِتَابَ يُقِيمُهُ وَلَا كُلُّ مَنْ فِي النَّاسِ يُقْرَأُهُمْ مُقْرِي

*Her kitabı (Kur'an'ı) okuyan onun hakkını yerine getirmiş değil, İnsanlar arasında onu her okutan da (hakiki) okutucu değildir.*

٧- وَإِنَّ لَنَا أَخْذَ الْقِرَاءَةِ سُنَّةً عَنِ الْأَوْلِيَيْنِ الْمُقْرئينِ ذَوِي السُّنَنِ

*Bize hayâ sahibi, (güvenilir) ilk otoritelerden kıraat (ilmini) almak sünnettir.*

٨- فَلِلسَّبْعَةِ الْقِرَاءَةِ حَقٌّ عَلَى الْوَرَى لِإِقْرَائِهِمْ قُرْآنَ رَبِّهِمْ الْوَثْرَى

*Kıraati seb'a imamlarının, tek olan Rablerinin Kur'an'ının (okunmasını) kendilerine nasıl okuyacaklarını öğrettikleri için insanlar üzerinde hakkı vardır.*

٩- فَبِالْحَرَمَيْنِ ابْنُ الْكَثِيرِ وَنَافِعٍ وَبِالْبَصْرَةِ ابْنُ الْعَلَاءِ أَبُو عَمْرٍو

*Haremeyn'de (Mekke ve Medine'de) İbn Kesir ve Nâfi', Basra'da İbnü'l-'Alâ Ebu 'Amr*

١٠- وَبِالشَّامِ عَبْدُ اللَّهِ، وَهُوَ ابْنُ عَامِرٍ وَعَاصِمُ الْكُوفِيِّ وَهُوَ أَبُو بَكْرٍ

*Şam'da Abdullah O İbn 'Amir'dir. 'Asım el-Kûfî o da Ebu Bekir'dir.*

١١- وَحَمَزَةُ أَيْضاً وَ الْكِسَائِيُّ بَعْدَهُ أَخُو الْحَدِيقِ بِالْقُرْآنِ وَالنَّحْوِ وَالشَّعْرِ

*Aynı şekilde İmam Hamza; ondan sonra da Kur'an, nahiv ve şiirde son derece mahir olan Kisâi'dir.*

١٢- فَذُو الْحَدِيقِ مُعْطٍ لِلْحُرُوفِ حُقُوقَهَا إِذَا رَتَّلَ الْقُرْآنَ أَوْ كَانَ ذَا حَدْرٍ

*Kur'an kıraatinde mahir olan kişi, Kur'an'ı tertil veya hadr ile okuduğunda her bir harfin hakkını verebilendir.*

١٣- وَتَرْتِيلُنَا الْقُرْآنَ أَفْضَلُ لِلَّذِي أَمْرُنَا بِهِ مِنْ مُكْتَبَاتِنَا فِيهِ وَالْفِكْرِ

*Kur'an'ı tertil ile okumamız, emrolduğumuz (gibi) ağır ağır okuma ve tefekkür için daha faziletlidir.*

١٤- وَمَهْمَا حَدَرْنَا دَرَسْنَا فَمُرْخَصٌ لَنَا فِيهِ إِذْ دِينُ الْعِبَادِ إِلَى الْيُسْرِ

*Şayet hadr (usulü) okursak (veya okutursak), insanların dininde kolaylık olduğundan bizim için o konuda bir ruhsat vardır.*

١٥- أَلَا فَاحْفَظُوا وَصَفَى لَكُمْ مَا اخْتَصَرْتُهُ لِيَذْرَى بِهِ مَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ يَذْرَى

*Dikkat edin, özet bir şekilde yaptığım açıklamaları iyice hıfzedin ki, aranızdan bilmeyenler de öğrensin.*

١٦- فَفِي شَرِبَةٍ لَوْ كَانَ عِلْمِي سَقِيئُكُمْ وَلَمْ أُخْفِ عَنْكُمْ ذَلِكَ الْعِلْمُ بِالذُّخْرِ

*Eğer ilmim bir şerbet de olsaydı, size içirirdim ve fakirlik/cimrilik ederek bu ilimden hiçbir şeyi sizden gizlemezdim.*

١٧- فَقَدْ قُلْتُ فِي حُسْنِ الْأَدَاءِ قَصِيدَةً رَجَوْتُ إِلَهِي أَنْ يَحْطُبَّ بِهَا وَزْرِي

*Hüsni edâ konusunda bir kasîde dile getirdim. İlahımdan, kasîde vesilesiyle günahımı azaltmasını ümit ettim.*

١٨- وَأَبْيَاتُهَا خَمْسُونَ بَيْتًا وَوَأَجْدًا تُنظَّمُ بَيْتًا بَعْدَ بَيْتٍ عَلَى الْإِثْرِ

*(Eserin) Beyitleri elli bir (beyit) olup; bir beyit diğer beyti takip ederek düzenlenmiştir.*

١٩- وَبِاللَّهِ تَوْفِيقِي وَأَجْرِي عَلَيْهِ فِي إِقَامَتِنَا أَبْيَاتٍ أَعْرَابِهِ الزُّهْرُ

*Muvaffakiyetim sadece Allah'tandır; O'nun parlak kelamına dair beyitleri kaleme almamız hususundaki mükâfatım da O'na aittir.*

٢٠- وَمَنْ يَعِمُّ الْقُرْآنَ كَالْفِدْحِ فَلْيَكُنْ مُطِيعًا لِأَمْرِ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَالْجَهْرِ

*Kim Kur'an'ı ok gibi (dosdoğru) eda etmek isterse, gizlide ve açıkta Allah'ın emirlerine itaat edici olsun.*

٢١- أَلَا أَعْلَمُ أَخِي أَنَّ الْفَصَاحَةَ زَيْنَتْ تِلَاوَةَ نَالٍ أَدْمَنَ الدَّرْسَ لِلذُّكْرِ

*Dikkat et! Bil ki kardeşim, fesahat, Kur'an okuma alıştırmalarını çok yapan okuyucunun okumasını güzelleştirir.*

٢٢- إِذَا مَا تَلَا التَّالِيَّ أَرْقَّ لِسَانُهُ وَأَذْهَبَ بِالْإِدْمَانِ عَنْهُ أَدَى الصَّدْرِ

*(Kur'an) okuyan, Kur'an'ı okudukça diline incelik (yatkinlik) kazandırır. Okuma alıştırmaları yapmakla (Kur'an okuyucusunun) iç huzursuzluklarını giderir.*

٢٣- فَأَوَّلُ عِلْمِ الذُّكْرِ إِتْقَانُ حِفْظِهِ وَمَعْرِفَةٌ بِاللَّحْنِ مِنْ فِيكَ إِذَا يُجْرِي

*Kur'an ilimlerinin başı, onu sağlamca ezberlemek ve (kelam) ağzından akarken hatayı bilmektir.*

٢٤- فَكُنْ عَارِفًا بِاللَّحْنِ كَيْمَا تُزِيلُهُ وَمَا لِلَّذِي لَا يَعْرِفُ اللَّحْنَ مِنْ عُدْرِ

*Onu (lahni) ortadan kaldırmak için, hatayı bilen bir kişi ol! Lahni bilmeyen kişinin hiçbir mazereti yoktur.*

٢٥- وَإِنْ أَنْتَ حَقَّقْتَ الْقِرَاءَةَ فَاحْدَرْ الرَّءْيَا يَأْدَةَ فِيهَا، وَاسْتَلِ الْعُونَ ذَا الْقَهْرِ

*Eğer sen tahkik ile kıraatte bulunursan, ona ziyade yapmaktan kaçın ve (bunun için de) Kahr sahibinden (Allah'tan) yardım iste.*

٢٦- زِنِ الْحَرْفَ، لَا تُخْرِجْهُ عَنْ حَدِّ وَزْنِهِ فَوَزْنُ حُرُوفِ الذُّكْرِ مِنْ أَعْظَمِ الْبِرِّ

*Harfin (mahrec, sıfat ve hareke) ölçüsüne riayet et, onu, ölçü sınırının dışında çıkarma. Kur'an harflerinin ölçüsüne riayet etmek, en üstün faziletlerdendir.*

٢٧- وَحُكْمُكَ بِالتَّحْقِيقِ إِنْ كُنْتَ آخِذًا عَلَى أَحَدٍ إِلَّا تَزِيدَ عَلَى عَشْرِ

*Birisinden tahkikle kıraat alırsan on ayeti aşmaması (na dikkat et) senin uygulaman olsun.*

٢٨- فَبَيِّنْ إِذْنُ مَا يَنْبَغِي أَنْ تُبَيِّنَهُ وَأُدْغِمْ، وَأَخْفِ الْحَرْفَ فِي غَيْرِ مَا عُسِرَ

*Öyle ise beyyine (izhar) ile okuman gereken yeri izharla oku. İhfa ve idgam ile okuman (gereken yerde) de zorlamaksızın ihfa ve idgam yap!*

٢٩- وَإِنَّ الَّذِي تُخْفِيهِ لَيْسَ بِمُدْغِمٍ وَبَيِّنْهُمَا فَرَقًا، فَعَرِّفْهُ بِالْيُسْرِ

*İhfa ettiğin şey idgam olmaz. İkisi arasında (ihfa-idgam) fark vardır ki, onu kolay bir şekilde tarif et.*

٣٠- وَقُلْ إِنْ تَسْكِينِ الْحُرُوفِ لِحَرْفِهَا وَتَحْرِيكِهَا لِلرَّفْعِ وَالتَّصْبِيبِ وَالجَّرِّ

*De ki, harfi sakin olarak okumak (harfin) cezminden dolaydır. Hareke ile okumak ise raf', nasb ve cerr sebebiyledir.*

٣١- فَحَرَكَتْكَ، وَسَكْنُكَ، وَاقْطَعَنَّ تَارَةً، وَصِلْ وَمَكَّنْ، وَمَيِّزْ بَيْنَ مَدِّكَ وَالْفَصْرِ

*Harekeli oku, sakin oku, bazen vakfet, bazen de vasil yap, med (ölçüsüne) riayet et ve medle kasrın arasını ayır.*

٣٢- وَمَا الْمُدُّ إِلَّا فِي ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ تُسَمَّى حُرُوفَ اللَّيْنِ بَاحٍ، بِهَا ذِكْرِي

*Med ancak üç harfle olur. Bunlara harf-i lîn ismi verilir. Bunu açıklayacağım.*

٣٣- هِيَ: الْأَلِفُ الْمَعْرُوفُ فِيهَا سَكُونُهَا وَيَاءٌ، وَوَاوٌ يَسْكُنَانِ مَعًا فَادِرٍ

*Elif: o her zaman sakin olmasıyla bilinir. Vav ve yâ da sakin olur. Bunu iyi kavra.*

٣٤- وَخَفْفٌ، وَثَقُلٌ، وَاشْدُدِ الْفَكَ عَامِدًا وَلَا تُفْرِطَنَّ فِي الْفَتْحِ الْحَرْفِ وَالْكَسْرِ

*Cezimli harfi cezimli, şeddeliyi de şeddeli oku. Ayrı kelimedede peş peşe gelen harfleri de idgam ederek şeddeli bir harfmiş gibi oku (ayrı ayrı okuma). Harfi fethalı ve kesralı okurken (harekeyi işba ederek) ölçüyü kaçırma.*

٣٥- وَمَا كَانَ مَهْمُوزًا فَكُنْ هَامِزًا لَهُ وَلَا تَهْمِزَنَّ مَا كَانَ يَخْفَى لَدَى النَّبْرِ

*Hemzeyi açıkça hemze olarak oku. Eğer vurgulu okunduğunda hataya sebep olacaksa, o zaman hemzeyi vurgulama!*

٣٦- وَإِنْ تَكُ قَبْلَ الْيَاءِ وَالْوَاوِ فَتُحَاةٌ وَبَعْدَهُمَا هَمْزٌ، هَمْزَتَ عَلَى قَدْرِ

*Eğer sakin yâ ve vav'dan önce fetha (lı bir harf) olursa ve o ikisinden sonra da hemze gelirse miktarı ölçüsünde hemzeyi belirt.*

٣٧- وَرَفَّقْ بَيَانَ الرَّاءِ وَاللَّامِ يَنْدَرِبُ لِسَانَكَ، حَتَّى تَنْظِمَ الْقَوْلَ كَأَلْدُرِّ

Râ ve lam harflerinin inceliğini belli et ki, dilin alışkanlık kazansın, ta ki lisanını inci gibi dizesin.

۳۸- وَأَنْعِمَ بَيَانَ الْعَيْنِ وَالْهَاءِ كُلَّمَا دَرَسْتَ وَكُنْ فِي الدَّرْسِ مُعْتَدِلَ الْأَمْرِ

Her çalışma yaptığında 'ayn ve he harflerini yumuşatarak oku! Okuyuşunda mutedil ol.

۳۹- وَقِفْ عِنْدَ اِتِّمَامِ الْكَلَامِ مُوَافِقًا لِمُصْحَفِنَا الْمَثَلُو فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

Karada ve denizde okunan Mushafımıza mutabık olarak sözün tamamlandığı yerde vakfet!

۴۰- وَلَا تُدْغِمَنَّ الْمِيمَ إِنْ جِئْتَ بَعْدَهَا بِحَرْفٍ سِوَاهَا، وَأَقْبِلِ الْعِلْمَ بِالشُّكْرِ

Mim harfinden sonra mim harfinden başka bir harf gelirse, idgam yapma. İlme şükürle yönel.

۴۱- وَضَمُّكَ قَبْلَ الْوَاوِ كُنْ مُشْبِعًا لَهُ كَمَا أَشْبَعُوا (إِيَّاكَ نَعْبُدُ) فِي الْمَرِّ

Vavdan önce bir zammeli (bir harfi okuyacaksan), iyyake na'büdü de geçerken (kurrânın) işba' yaptıkları gibi zammenin hakkını ver.

۴۲- وَإِنْ حَرَفَ لَيْنِ كَانَتْ مِنْ قَبْلِ مُدْغِمٍ كَأَخْرِ مَا فِي (الْحَمْدِ)، فَاْمُدِّدْهُ وَاسْتَجِرْ

el-Hamdü süresinin sonunda olduğu gibi eğer lîn harfi (med harfi) idgamlı (şeddeli) bir harfin öncesinde olursa, sen de onu uzatarak oku. Çekingen olma!

۴۳- مَدَّدْتَ لِأَنَّ السَّاكِنِينَ تَلَاقِيَا فَصَارَ كَتُّحْرِيكَ، كَذَا قَالَ ذُو الْخُبْرِ

Uzattırın, çünkü iki sakin bir araya geldiği için uzatmakla harflerden birisi harekeliymiş gibi olur. İlim sahiplerinin dediği gibi.

۴۴- وَأَسْمَى حُرُوفًا سِنَّةً لِنُحْصَهَا بِإِظْهَارِ نُونٍ قَبْلَهَا أَبَدَ الدَّهْرِ

Sonra altı harfi ortaya koyacağım ki, kendinden önce gelen nûn harfini her zaman beyyineye (izhara) has kılman için.

۴۵- فَحَاءٌ وَحَاءٌ، ثُمَّ هَاءٌ، وَهَمْزٌ وَعَيْنٌ، وَعَيْنٌ، لَيْسَ قَوْلِي بِالنُّكْرِ

ح - خ sonra ع - غ - ه - و - ز dir. Sözümden belirsiz (yadırganan) bir durum yoktur.

۴۶- فَهَذِهِ حُرُوفُ الْخَلْقِ يَخْفَى بَيَانُهَا فَذُونُكَ بَيَانُهَا، وَلَا تَعْصِيَنَّ أَمْرِي

Bunlar boğaz harfleridir ki, açıklaması gizlidir, işte buyur! Bunlardaki izharı ihfa/idgam ile karıştırmadan açıkça (izhar ile) oku. Bu emrime de karşı gelme!

۴۷- وَلَا تَشُدُّدِ النُّونَ الَّتِي يُظْهَرُ وَنَهَا كَقَوْلِكَ: مِنْ خَيْلٍ لَدَى سُورَةِ الْحَشْرِ

(İmamların) izhar ettikleri Haşr süresindeki من خيل ibaresinde olduğu gibi (sen de izhar ile oku, ama sakin) nûnu (sükûna hareke vererek) şeddeleme.

۴۸- وَ اِظْهَارُكَ التَّنْوِينَ فَهُوَ قِيَاسُهَا فَسَسْهُ عَلَيْهَا، فُرُتْ بِالْكَاعِبِ الْبِكْرِ

Tenvinin izharında ise, ölçü nündür, ona kıyas et. O takdir de göğüsleri tomurcuklanmış (cennette huri kızlarına) nail olursun.

٤٩- وَقَدْ بَقِيَتْ أَشْيَاءُ بَعْدَ لَطِيفَةٍ يُلَقِّئُهَا بَاغِيَ التَّعْلَمِ بِالصَّبْرِ

Bundan sonra geriye güzel şeyler kaldı. Öğrenmede daha da ilerlemek isteyenlere sabırla (onlar) açıklanır.

٥٠- فَلَابِنِ عَبِيدِ اللَّهِ مُوسَى عَلَى الَّذِي يُعَلِّمُهُ الْخَيْرَ، الدُّعَاءَ لَدَى الْفَجْرِ

Bu hayrı (kasîdedeki bilgileri) öğreten Musa oğlu Ubeydullah'ın, öğrettiği herkes üzerinde sabah fecr vakti bir dua hakkı vardır.

٥١- أَجَابَكَ فِينَا رَبُّنَا وَأَجَابَنَا أَخِي فَيْكَ بِالْغُفْرَانِ مِنْهُ وَبِالنَّصْرِ

Senin bizim hakkımızda yaptığın duaya da, bizim senin hakkında yaptığımız duaya da Rabbim mağfireti ve yardımı ile icabet buyursun.

### 2.2.3. Kasîdenin İsimlendirilmesi

Hâkânî'nin kasîdesine herhangi bir isim vermediği bilinmektedir. Şayet onun kasîdesine herhangi bir isim verdiği rivayet edilmiş olsa idi, bu bilinir ve sonraki dönemlere nakledilirdi. Bu sebeple yapılmış olan farklı isimlendirmelere ihtiyaç kalmazdı.<sup>171</sup> Dolayısıyla yazarı tarafından isimlendirilmemiş olan bu kasîde, bazı kimseler tarafından konusuna, içeriğindeki geçen kelimelere göre, bazıları tarafından da yazarın ismine yönelik isimlendirilmiştir.

Kasîdeye isim verenlerden bir kaçı kasîdeyi şu şekilde isimlendirmiştir. Örneğin Sâ'idî, *Ebu Müzâhim Kasîdesi*'nde şöyle demiştir<sup>172</sup> ifade şeklini kullanarak isimlendirirken, Dânî, kasîdenin kapalı noktalarını aydınlatmak amacıyla yaptığı çalışmasında *Şerhu Kasîdeti Ebi Müzâhim el-Hâkânî* diye isimlendirmiştir. İbnü'l-Cezerî, Dânî'den bahsettiği bölümde bu şerhe *Kitabu Şerhi Kasîdeti'l-Hâkânî fi't-Tecvîd*<sup>173</sup> adını vermiştir.

el-İşbilî (ö. 575/1179) ise *Fihrist* adlı eserinde muhtemelen Hâkânî, Musa b Ubeydullah, Ebu Müzâhim'in aynı kişiler olduğuna dair bir vurguyu içermesi ve farklı kişiler olduğu hatasına düşülmemesi için kasîdeye uzun bir isim vermiştir. Diğer müelliflere göre müellifin ismini daha uzun bir şekilde aktararak eseri *Kasîdetü Ebi*

<sup>171</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*, 25.

<sup>172</sup> Sâ'idî, *Risâletâni fi Tecvîdi'l-Kur'an*, 48.

<sup>173</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1: 505.



*Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî* şeklinde belirtmiştir. el-İşbilî devamında bu kasîdenin kiraat ve kurraların nitelendirilmesi hakkında olduğunu açıklamıştır.<sup>174</sup>

*Kasîdetü'l-Hâkânî* olarak en kısa isimlendirmeye bazı biyografi eserlerinde rastlamak mümkündür.<sup>175</sup> Dikkat edilirse buraya kadar olan isimlendirmelerde müellifin ismi ön plana çıkmakta olup, kasîde buna göre bir isimle anılmıştır. Bazı eserlerde ise bu isimlendirme kasîdenin içeriğiyle alakalandırılıp *Kasîdetün fi't-Tecvîd*<sup>176</sup> adıyla isimlendirilmiştir.

Bu kasîdenin farklı şekillerde isimlendirilmesinin doğurduğu en büyük sorunlardan biri Hâkânî'nin bu alanda sanki birden fazla eser yazmış olduğu yanlışlığının ortaya çıkmasıdır. Hâlbuki yukarıda müellifin eserleri başlığı altında toplamda üç tane eserinin olduğunu belirtmiştik. Kasîdenin farklı isimlendirilmesinin en önemli sebebi, müellifin kasîdeye bir isim vermemesi ve bu kasîdenin aynı müellifler tarafından farklı farklı isimlendirilmesidir.

Örneğin Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920), Hâkânî'yi tanıttıktan sonra *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat, Kasîdetün fi't-Tecvid* adlı eseri ya da eserleri müellife ait eserler olarak belirtmektedir.<sup>177</sup> Burada kasîdeye isim verirken iki ayrı eser mi, yoksa birinci olarak zikrettiği eserin ikinci açıklamalarla tecvide alakalı olduğunu vurgulamak mı tam olarak ortaya koymadığından anlaşılamamaktadır. Aynı durumu Ömer Rızâ Kehhâle'nin (ö. 1987) eserinde de görmek mümkündür. Hâkânî'nin biyografisine değindikten sonra müellif, *Kasîdetün fi't-Tecvîd* ve *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat*'in Hâkânî'nin telif ettiği eserlerden olduğunu belirtmekle<sup>178</sup> birlikte bunların tek bir eser mi ya da iki ayrı eser mi olduğu hakkında herhangi bir açıklama yapmadığından anlaşılamamıştır.

Kâtip Çelebi'de de (ö. 1067/1657) aynı durum söz konusudur. Kâtip Çelebi'nin eserinin farklı bölümlerinde kasîdeyi *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye, el-Kasîdetü'r-Râiyye fi'İlmi'l-İnşâ* ve *el-Kasîdetü'n-Nûniyye fi't-Tecvid* gibi farklı isimlerle anması,<sup>179</sup> böyle bir karışıklığın yaşanmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Hâkânî için bazı yerde

<sup>174</sup> el-İşbili, Ebu Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer, *Fihristu İbn Hayr el-İşbili*, Thk.: Muhammed Fuad Mansur (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419, 1998) 64.

<sup>175</sup> Bu konu hakkında bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu, ve Gelişim Süreci*, 220.

<sup>176</sup> Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabi*, 1: 165.

<sup>177</sup> Bağdatlı İsmail Paşa, İsmâil b. Muhammed Emîn Mîr Selîm, *Hediyyetu'l-Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ty.) 2: 478.

<sup>178</sup> Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn* (Beirut: Mektebetu'l-Musennâ, ty.) 13: 42.

<sup>179</sup> Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941) 2: 1337-1339.

Ubeydullah,<sup>180</sup> bazı yerde ise Ubeydullah'ın anlamıyla aynı olan Abdullah<sup>181</sup> ismini kullanması ve Kâtib Çelebi'nin tüm bu kitap isimlendirmelerinden aynı kasîdeyi, müellif isimlendirmesinden de aynı kişiyi kastetmiş olması muhtemeldir.<sup>182</sup> Bu eser için İbnü'l-Cezerî, *el-Kasîdetü'r-Râiyye* ismini kullanmıştır.<sup>183</sup>

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığına göre müellifin kasîdesini isimlendirmemesi, kasîdeye eserlerinde yer vermek zorunda kalanların kasîdeyi farklı farklı isimlendirmesine neden olmuştur. Bu müelliflerin de isimlendirme yaparken Hâkânî'nin kendi ismini veya kasîdesinin konusunu göz önünde bulundurarak isimlendirdiklerinden dolayı farklı bir eser olarak değerlendirmek gibi bir hataya sebebiyet vermiştir. Hâlbuki değişik olarak isimlendirilen bu eser Hâkânî'nin tecvid ilmiyle alakalı yazmış olduğu en önemli eseri olan kasîdesidir. Hâkânî'nin eserlerinin üç tane olduğunu bunlardan sadece bir tanesinin tecvide alakalı olduğunu belirtmiştik. Her ne kadar isimlendirmeler farklı da olsa bu bahsedilen isimler tecvid ilmiyle alakalı olduğundan aynı eser olduğu ortaya çıkmaktadır.

#### 2.2.4. Kasîdenin Edebi Yönü

Yunanca “didaktikos” kelimesinden türeyen “didaktik” kelimesi öğretici manasına gelmektedir. Arap dili ve edebiyatında araştırma yapanların çoğu didaktik kelimesinin Arapça karşılığının “et-ta'lîmî” olduğunu ifade etmişlerdir. Buna binaen didaktik şiir için “eş-şi'ru't-ta'lîmî” terimini kullanmışlar ve bu şiir metodunu, ezberi kolaylaştırmak için din, dil, edebiyat, astronomi, hikmet, ahlâk, felsefe vb. konularda yazılan öğretici şiir şeklinde tanıtmışlardır.<sup>184</sup>

Didaktik şiir, Abbasilerin ilk döneminde nazmedilen, öğretici tarzında olan ve uzun manzumelerle ortaya çıkan bir şiir tarzıdır. Bu şiir tarzıyla ilim tahsil edenlerin eğitim gördükleri ilim ve kültür konularını daha kolay hıfzetamaları amaçlanmıştır. Didaktik şiirle bazen birer kitap hacminde büyük olan, uzun manzumeler de az da olsa kastedilmektedir. Bu tarz bir şiir örneği incelendiğinde cahiliye devrinde de bu türden şiirlerin olduğuna rastlanılması mümkündür. Arapça dilbilgisine ilişkin İmam Mâlik'in telif ettiği bin beyitlik “Elfiyye” (Elfiyyetü İbni Mâlik) klasik dönem didaktik şiirin en

<sup>180</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2: 1337.

<sup>181</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2: 1339.

<sup>182</sup> Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 221.

<sup>183</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 321.

<sup>184</sup> Kadri Yıldırım, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy.1 (2009): 173.

meşhur örneği kabul edilmektedir. Câhız'ın (ö. 255/869) da dediği gibi: “şiiiri hıfzetmek nefsin daha çok hoşuna gider ve şiiir bir kez ezberlendiğinde, (hafıza da) daha çok kalıcı olur.”<sup>185</sup>

Hâkânî'nin kasîdesini incelediğimizde “eş-ş'iru't-talimî” yani “didaktik şiiir” tarzında yazılmış olduğunu görürüz. Müellifin amacının kasîdesinin daha kolay ezberlenip kolay bir şekilde hafızadan çıkmaması için gayret gösterdiği ve bu tarzı benimsediği anlaşılmaktadır.

فَأَوَّلُ عِلْمِ الذِّكْرِ إِتْقَانُ حِفْظِهِ وَمَعْرِفَةُ بِاللَّحْنِ مِنْ فَيْكِ إِذَا يَجْرِي  
فَكُنْ عَارِفًا بِاللَّحْنِ كَيْمَا تُزِيلُهُ وَمَا لِلَّذِي لَا يَعْرِفُ اللَّحْنَ مِنْ عُدْرٍ  
وَإِنْ أَنْتَ حَقَّقْتَ الْقِرَاءَةَ فَأَحْدَرِ الزُّرَّ يَأْدَةَ فِيهَا، وَاسْتَلِّ الْعَوْنَ ذَا الْقَهْرِ

Hâkânî'nin kasîdesi elli bir beyitten oluşan bir kasîdedir. Kasîde bahr-ı tavîl<sup>186</sup> diye bilinen “fe'ûlün/ Mefâ'îlün/ fe'ûlün/ mefâ'îlün” aruz ölçüleriyle yazılmıştır. İki tef'ilenin tekrar etmesinden meydana gelen bir bahir olan bahr-ı tavîl, aynı zamanda taşkın hislerin de ifade tarzına mutabıktır. Eski Arap şiiirinde fazlaca isti'mali olan tâvil vezninin tef'ileleri vetedle (üç harfli ses gruplarıyla) başlar, sebeple (iki harfli ses grubuyla) devam ederken veted sebepten uzun olur. Bu yapıdaki şiiirin darplarında (ikinci mısranın son tef'ilelerinde) beyitler arasındaki kafiye birliğini korumak gerekir.<sup>187</sup> Hâkânî kasîdesinin diğer bir isminin “râiyye” olması da bu sebeptendir. Çünkü kasîdeyi araştırdığımızda ikinci beyitlerinin “râ” harfi ile kafiyeli olduğunu görürüz.

Kasîdeyi sanat yönünden değerlendiren Ebu 'Amr ed-Dânî, kasîdeye yazmış olduğu şerhin mukaddimesinde, kasîdenin Arap şiiir sanatındaki üstünlüğünü ortaya koymuş ve şöyle demiştir: “*Bizi bu kasîdeyi şerh etmeye ve manalarını özetlemeye mecbur bırakan sebep, sanatının mükemmelliği, göz kamaştırıcı güzelliği, lafızlarının süslü oluşu, manalarının açıklığı, beyitlerinin birbiriyle uyumu ve bizimde bunu bilmemizdir.*”<sup>188</sup>

Hâkânî'nin eserinin günümüzde değerini kaybetmemesinin tek sebebi alanında ilk olmasından değil, onun şiiirdeki üstün meziyetlerinden ve Arap dili ve edebiyatındaki başarısından kaynaklanmaktadır.

<sup>185</sup> Bu konu hakkında bk. Yıldırım, “Didaktik Şiiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, 173-174.

<sup>186</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 27.

<sup>187</sup> İbrahim Yılmaz, “Tavîl”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV. Yay., 2005) 183-184.

<sup>188</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, tsh: Halil Ebû 'Anze (Pdf Nüshası), yy. yey. ty. 8-9 (Çalışma Dâni'nin Hâkânî'nin kasîdesinin 31 beyitlik kısmına dair yapmış olduğu şerhini kapsamaktadır.); Bevvâb, *el-Şasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ*, 91.

### 2.2.5. Günümüze Ulaşma Yolları

Kasîdenin tecvid ilminde ortaya konulan ilk eser olması, bu alanda sonraki çalışmalar açısından bir mesned olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sebeple Hâkânî'nin kasîdesi aynı dönemde yazılanlara göre oldukça şöhret bulmuş ve tecvid alanındaki eserlerin vazgeçemeyeceği kaynaklar arasında yerini almıştır. İslami ilimlerin hangi alanı olursa olsun, o alanda yapılan ilk müstakil çalışmalar, kapalılıkları gidermesi ve bir kaynak olarak sonraki nesillere farklı yollarla aktarılması açısından bir ihtiyaçtır. Tecvid ilminde de aynen bu tutum devam ettirilmiş ve kasîde farklı yollarla aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Hâkânî'nin kasîdesi günümüze hıfzedilme, eserlerde değinilme gibi bunlara benzer birkaç yolla bizlere ulaştığı bilinmektedir. Lakin üzerine yazılan şerh, muâraza ve tecvid eserleri yollarıyla ulaşmasını daha önemli gördüğümüzden çalışmamızda bu üç yola değinilecektir. Bunlar kasîdenin bizlere sağlıklı bir şekilde ulaşması ve bu alanda eser yazanlara etkisi bakımından daha çok önem arz etmektedir. Bu üç yolu alt başlıklarda değerlendirmeye çalışacağız.

#### 2.2.5.1. Şerh Yoluyla

Kasîdeyi ilk olarak şerh eden âlim ed-Dânî'dir.<sup>189</sup> Kasîde bu şerh sayesinde günümüze kadar sağlıklı bir şekilde bizlere ulaşmıştır. Sâidi'nin (ö. 410/1019) "Kâle Ebu Müzâhim fî Kasîdetihi" adıyla aktardığı kasîdeyi, Dânî "Şerhu Kasîdeti Ebi Müzâhim el-Hâkânî" ismiyle şerh etmiştir. Dânî mukaddimesinde şu ifadelerle yer vermiştir: "Bu, Ebû Muzâhim Musa b. Ubeydullah Yahyâ b. Hâkân el-Bağdâdî'ye ait olan tilavetin güzelleştirilmesi hususunda yazmış olduğu kasîdeyi şerh etmeyi amaçladık. Bu eserde Hâkânî'nin işaret ettiği usûlü ihtisar ettik, manalarını açıklamaya çalıştık ve hakikatlerine dikkat çektik. Kendisinden önceki âlimlerin rivayet ettiği eserlerin ve önceki ulemâdan gelen geleneklerin kullanılması hususunda amacının doğruluğunu ispat ettik. Eseri mûtaala edenlerin yakından hedefe ulaşmaları ve kolaylıkla ezberleyebilmeleri için özetleme ve gereksiz ifadeleri kullanmamaya çalıştık. Bu kasîdeyi şerh edip anlamlarını özetlemeye bizleri sevkeden neden, görmüş olduğumuz genel ve özel faydalar ve Kur'an okuyucularının şiddetli arzuları ve bu kasîdeyi ezberleme gayretleridir. Bunlara ek olarak da kasîdenin özelliklerine vakıf

<sup>189</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 279; Dânî, *Tahdîd*, 30.

olma, gösterişli yapısını daha iyi bir konuma çıkarma, lafızlarını inceleme, manalarını beyan etme, noksanlarını giderme ve kalitesini artırmaya yönelik gayretimizdir. Buna dayalı olarak yazdıklarımızı bilmeyenlere öğretmeyi isteyerek ve mükâfatını da Allah'tan bekleyerek, net bir şekilde kasîdeyi açıklama ve görünmeyenlerini îzâha kavuşturma görevini üstlendik.”<sup>190</sup>

Bu kasîde üzerine Dâni gibi tecvid ve kıraat alanında otorite olan bir âlimin şerh yazması, kasîdenin ehemmiyetinin ve Hâkânî'nin konumunun bu ilimler açısından ne kadar önemli olduğu sonucuna bizleri götürmektedir. Dâni'nin kasîde hakkındaki görüşlerinden anladığımız, kasîdenin o devirde ezberlenip eğitim tedrisâtında olduğudur. Hâkânî'nin bu eseri nesir değil de manzum tarzda yazma sebebinde eserin kolaylıkla ezberlenip kolay unutulmamasını istemesidir. Müellifin kasîdeyi manzum tarzda yazması bazı kapalı noktaların oluşmasına ve bazı yerlerin anlaşılmasına sebep olmuştur. Dâni bu ihtiyacı gidermek ve sıkıntıyı ortadan kaldırmak için kasîdeyi şerh etmiş ve eserin kapalı noktalarını açıklığa kavuşmuştur.

Kasîdenin tümünün Dâni'den, Süleyman b. Necâh (ö. 496/1103) tarikiyle şairâne üslûbu olan bir senetle rivayet edildiği aktarılmıştır.<sup>191</sup> Süleyman b. Necâh hicrî 413 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Kıraat ilmini Dâni'den tahsil etmiş, onun en önde talebesi olmuş ve eserlerini rivayet etmiştir.<sup>192</sup> Bu kasîdenin diğer bir ravisi de “Semi'tü Ebâ Müzâhim Musa b. ‘Ubeydullah b. Yahya b. Hakan el-Hâkânî, Yekûlü fi Hüsni'l-Edâi'l-Kur'an” ismiyle aktaran Ebu'l-Kasım İbrahim b. Muhammed el-Harakî'dir. (ö. 374/984)<sup>193</sup>

Dâni'nin kasîdeye yazmış olduğu şerhin elyazma nüshaları Zahirî Kütüphanesi (46/3782), Ümm'l-Kurâ Üniversite Kütüphanesi (6/73), Berlin Kütüphanesi (485), Dablin-Chester Beatty Kütüphanesi (3653), Ezher Kütüphanesi (274/22281), ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde mevcuttur.<sup>194</sup> Yine Dâni'nin yapmış olduğu şerh üzerine Ganim Kadduri el-Hamed tarafından yapılan bir tahkik

<sup>190</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Müzâhim el-Hâkânî*, 8-9; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 233.

<sup>191</sup> Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 27.

<sup>192</sup> Abdurrahman Çetin, “Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV. Yay. 1994) 119.

<sup>193</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 26.

<sup>194</sup> Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabi*, 1: 45; Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 27.

çalışması yapılmış ve bu çalışma yayınlanmıştır.<sup>195</sup> Bir de 2014 yılında Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Gazî b. Büneydir el-Umerî tarafından *Şerhu Kasîdeti Ebî Müzâhim el-Hâkânî elletî Kâlehâ fi'l-Kurrâ ve Hüsni'l-Edâ li'l-İmam el-Hâfiz Ebî 'Amr ed-Dânî* ismi ile bir yüksek lisans (Master) çalışması yapılmış, kasîdenin tüm beytleri bu çalışmada yer almıştır. Son zamanlarda tecvid ve kıraat alanlarında eserler telif eden Cemal Muhammed Şeref de *Hedyü'l-Mecid fi Şerhi Kasîdetey el-Hâkânî ve 's-Sehâvî me'a Risale el-Kavlü's-Sedid fi Beyani Hükmi't-Tecvid* adıyla bu kasideyi şerh etmiştir. Zireildiği gibi özellikle son dönemde kasîde üzerine tahkik, yüksek lisans ve şerh çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma, 1985 tarihinde Ali Hasan el-Bevvâb'ın el-Mevrid dergisindeki Dâni'nin şerhini de içine alan nüshası esas alınarak yapılmıştır. el-Bevvâb'ın yapmış olduğu çalışmanın adı: “el-Çasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ”dır.

#### 2.2.5.2. Mu'arazalar (Nazireler) Yoluyla

Herhangi bir konu veya alanla alakalı ne zaman önemli bir kasîde telif edilmişse, ona illaki bir mu'araza yapılması kaçınılmaz bir şeydir. Hâkânî'nin kasîdesine de mu'arazalar yazılmış, lakin bu yapılan mu'arazalar Hâkânî'nin kasîdesi gibi meşhur olmamış ve dikkat de çekmemiştir. Onlardan daha önce yazılmasına rağmen Hâkânî'nin kasîdesi günümüze çeşitli yollarla ulaşmıştır. Lakin kasîde üzerine yapılmış olan mu'arazalar günümüze ulaşma imkânı bulamamış, belli başlı tabakat kitaplarında sadece birkaç beytiyle yer almıştır.

Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö. 377/987) *el-Kasîdetü'l-Malatiyye* adlı kasîdesiyle Hâkânî'nin kasîdesine sekiz beyit eklemekle elli dokuz beyitlik bir mu'araza yazmış, buna bir beyit de Ebû 'Amr ed-Dânî ilave edip altmış beyte çıkarmıştır.<sup>196</sup> İbnü'l-Cezerî, Malatî'nin eserinin ilk dört beytini nakletmiştir. Muarazanın ilk beytini naklediyoruz:<sup>197</sup>

أقول لأهل اللبذ والفضل والجبر  
مقال مرید للتَّوَابِ وللأجر

<sup>195</sup> Ganim Kadduri el-Hamed, “İlmü't-Tecvid Neşe'tühû ve Me'âlimuhû”, *Mecelletü Külliyyeti's-Şer'iyye*, sy. 6, Bağdat, (1980): 365-377; Aynı müellif, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 28.

<sup>196</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 35; Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 27.

<sup>197</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 67; Hamed, *Ebhâsu fi İlmi't-Tecvid*, 36.

Hâkânî'nin kasîdesine mu'araza amacıyla eser kaleme alan bir diğer müellif, Muhammed b. Ahmed el-İclî el-Lâlikâî'dir (ö. 386/996). Hâkânî'nin kasîdesine yazdığı yaklaşık yetmiş beyitlik *el-Kasîdetü'l-Lalikaiyye* adlı mu'arazayı, kendisinden Ebu Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1054) rivayet etmiştir.<sup>198</sup> İbnü'l-Cezerî de, el-İclî'nin Hâkânî'nin kasîdesine muaraza yaptığını ifade edip, beş beytini nakletmiştir. Bu muarazanın ilk beyti de şudur:<sup>199</sup>

لك الحمدُ يا ذا الجود والمن والبر  
كما أنت أهل للحامد والشكر

el-İclî ve el-Malatî'nin yazdıkları kasîdelere bakıldığında Hâkânî'nin tesirinde kaldıkları ve aynı metotla yazıldıkları görülmektedir.

Muhammed b. Yusuf b. Muhammed el-Horasânî (4. Asır sonları) *el-Kasîde el-Horasâniyye diye* bilinen yaklaşık yetmiş beyitlik bir kasîde ile Ebu Müzâhim el-Hâkânî'ye mu'araza kaleme almış, bu mu'arazayı da aynı şekilde el-Ehvâzî rivayet etmiştir. İbnü'l-Cezerî eserinde bu kasîdenin sadece altı beytine yer vererek rivayet etmiştir. Aynı şekilde bu kasîdende bir beyt örnek verelim.<sup>200</sup>

ألا إنَّ أولى القول في كل ما يجري  
فبذوه بالحمد لله والشكر

Bu kasîdelerin vezin, kâfiye ve konu özelliklerine baktığımızda, Hâkânî'nin kasîdesiyle aynı tarzda yazılmış olduğu ortadadır. Kanaatimize göre Hâkânî'den etkilenip, onu örnek alarak eserlerini telif etmişlerdir.

### 2.2.5.3. Tecvid Eserleri Yoluyla

Hâkânî'nin eseri, bahsettiğimiz üzere birkaç yolla bizlere ulaşmıştır. Bunlardan en mühim olanlardan birisi de tecvid eserleri yoluyla bizlere intikal etmesidir. Burada Hâkânî'nin eserini bizlere ulaştıran ve ulaşmasında katkısı olan birkaç eserden bahsedeceğiz.

Ali b. Cafer es-Sâ'idî'nin (ö. 410/1019) yazdığı *Kitabü't-Tenbih 'ale'l-Lahni'l-Celî ve'l-Lahni'l-Hafî* isimli eserinde “Kâle Ebu Müzâhim fî Kasîdetihi” diyerek,

<sup>198</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid*, 36-37; Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, 26.

<sup>199</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 285-286; Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvid*, 36-37.

<sup>200</sup> İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2: 250-251; Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 27; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu, ve Gelişim Süreci*, 231.

değindiği konuya uygun olarak gördüğü beyitleri Hâkânî'den aktarmıştır.<sup>201</sup> Şunu da belirtmek gerekirse, Sâ'idî'nin *et-Tenbih* ismiyle kaleme aldığı eser, tecvid ilmi alanında bilinen en eski nesir formatındaki eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Zira kaynak eserlerde bu iki eser arasında başka herhangi bir tecvid eserine rastlanılmadığı görülmektedir. Ayrıca bu eser tecvid telif geleneğinde şiirden nesre geçişi temsil etme açısından da oldukça önemlidir.<sup>202</sup>

el-Mübarek b. el-Hasan eş-Şehrezûrî'nin (ö. 550/1155) telif ettiği, İbnü'l-Cezerî'nin de beğenip takdir edip *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr* isimli hacimli eserinin kaynakları arasında belirtmiştir.<sup>203</sup> eş-Şehrezûrî *el-Misbahü'z-Zahir fi'l-Kıraati'l-'Aşri'l-Bevahir* isimli eserinde kasîdenin tamamına yer verdiği aktarılmıştır.<sup>204</sup>

İbn Tahhân, (ö. 561/1166) vakf ve ibtidâ konusuyla alakalı yazmış olduğu *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtida* eserinde, Hâkânî'yi sened zinciri içerisine dâhil ederek, konu ile alakalı olan yerlerde beyitler zikretmek süretiyle onun kasîdesinden rivayette bulunmuştur.<sup>205</sup> (23. ve 24. Beyitler)

Hâkânî'nin kasîdesi, tecvid ilmi alanında yazılan ilk eser olması, kendisinden sonra bu alanda eser telif edenlerin birçoğu bu esere değinmeden edememesi, bu eserin değerini açıkça ortaya koymaktadır. Tabiki kasîde, tecvid eserlerinde bu kadarla sınırlı değildir. Bu konuyu “Kasîdeyi Kaynak Olarak Gösterenler” başlığı altında biraz daha genişletip, örnekler vererek sunmaya çalışacağız. Yukarıdaki başlıklarda zikrettiğimiz gibi kasîde günümüze bu yollarla ulaştığı kanaatindeyiz. Çalışmamızda bu yolları özetleyerek sunmaya çalıştık. Kasîdenin günümüze ulaşma yolları şüphesiz bunlarla sınırlı değildir.

## 2.2.6. Kasîdeyi Yazmasındaki Gayesi

Hâkânî'nin eserine baktığımızda müellifin birçok beklentisi olduğu anlaşılmasına rağmen, bunların içerisinde iki tanesinin daha önemli olduğu kanaatindeyiz. Müellif, bu kasideden beklentisinin ne olduğunu ilk beş beytinde ortaya

<sup>201</sup> Sâ'idî, *Risâletâni fi Tecvidi'l-Kur'an*, 48.

<sup>202</sup> Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 235.

<sup>203</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 90.

<sup>204</sup> Hamdan, Ömer Yusuf Abdülganî, “el-Kasîde el-Horasaniyye fi Zikri Mahârici'l-Hurûf ve Sıfâtiha”, *Mecelle Ma'hedü'l-İmam eş-Şâtibi li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, 19 Cemadiye'l-Âhira (2015): 322-326; Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 28.

<sup>205</sup> İbn Tahhân, Abdülaziz b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Esbağ es-Semmani el-Endelüsî, *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk: 'Alî Hüseyin el-Bevvâb, (Riyad, Mektebetü'l-Me'ârif, ty.), 21; Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 40.



koymaya çalışmıştır.<sup>206</sup> Daha önemli gördüğümüz beklentisinden birincisi, tecvid ilmini mütalaa ederken kasîdeden istifade edenlerden beklentisi, ikincisi ise yazdığı eserinden dolayı Allah'tan beklediği mükâfattır.

### 2.2.1. İstifade Edenlerden Beklentisi

Müellif kasîdeyi mütalaa edenlerden beklentisini direk olarak beşinci beyitte: *Ey Kur'an okuyucusu, edanı güzelleştir (Kur'an okuduğunda tecvid kaidelerini yapman gereken şekilde yerine getir) ki, Allah mükâfatını kat kat versin* diyerek ortaya koymuştur. Müellif bu beytinde, Kur'an okuyucusunun tilavetle alakalı belli kaideleri öğrenip onları uygulamasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Okuyucu bu kaideleri yerine getirdiğinde, ecrinin kat kat verileceği konusundaki müjdelere hadislerde mazhar olmuştur. Şunu ifade etmek gerekir ki, tilavete yeni başlayan veya Kur'an okumayı sevmesine rağmen dili dönmeyen ve bu alanda kabiliyeti olmayan kimselere mükâfat yok mu? Bunlar ecir alamayacaklar mı? Elbette ecir ve mükâfat alacaklar, onlar hakkında da hadislerde müjdeler mevcuttur. Lakin normal bir kişi Kur'an tilavet ederken herhangi bir sorunu olmadan sırf tembelliğinden dolayı elimden gelen bu deyiş tilavetini düzgün yapmak için özen göstermezse elbette günahkâr olur. Burada kasîdenin üzerinde durduğu mevzu, bu alanda ihtisas yapan, tecvid ve kıraat konularıyla alakalı eğitim görüp sonraki nesillere bu ilmi aktaran kişilerin tilavetlerini en güzel şekilde eksikliklerini gidererek yapmalarıdır. Bu kimselerin tilavet ederlerken ecir ve mükâfatlarının normal bir kişiden fazla olması gayet normaldir.

Kasîdenin bu beytine veya diğer beyitlerine baktığımızda, günümüzdeki din görevlisi kardeşlerimizin özellikle bu konuya ağırlık vermeleri ve Kur'an'ı tilavet ederken noksanlıkları varsa onları gidermeleri gerekmektedir. Bu alanda kendisini geliştirmesine gayret etmesi neticesinde mükâfatı kat kat olacağı gibi, bu sorumluluğu yerine getirmediğinde sorumluluğu ona göre fazla olacaktır.

### 2.2.2. Allah'û Teâlâ'dan Beklentisi

Müellif bu beklentisini üçüncü ve dördüncü beyitlerde açıklamaktadır. Üçüncü beyitte, *“Niyetlendiğim şeyde bana yardım etmesini ve ömrümün sonuna kadar da dinimde sebat ettirmesini O'ndan niyaz ediyorum.”* diyerek dua etmekte ve duasının

<sup>206</sup> Cemal Muhammed Şeref, *Hedyü'l-Mecid fi Şerhi Kasidetey el-Hâkânî ve's-Sehâvî me'a Risale el-Kavlü's-Sedîd fi Beyani Hükmi't-Tecvid* (Tanta: Daru's-Sahabe Li't-Türas, ty.) 17.

makbul olmasını Allah'tan istemektedir. Dördüncü beyitte ise (aynı şekilde) *Ahirette günahlarımı görmezden gelmesini ve bu güzel afv ve mağfiretin devam etmesini niyaz ediyorum* duasından dolayı bu hayırlı gayretine karşılık Allah'tan dünyada ve ahirette kendisini affetmesini, bu güzel afv ve mağfiret durumunun her zaman devam etmesini arzulamaktadır.

Yine müellif muhtelif konulara değindikten sonra tekrar on yedinci beytinde, *“Hüsni edâ konusunda bir kasîde söyledim. İlahımdan, vesilesiyle günahımı azaltmasını niyaz ettim.”* ifadesiyle bu sefer niyetini açıkça ortaya koymakta ve yaptığı güzel amelinden ötürü günahlarının silinip affedilmesini, en önemli gayesinin bağışlanma gayesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.<sup>207</sup>

Müellifin maksadının bunlarla sınırlı olmadığı, bilakis asıl maksadının tecvid alanındaki dağınık yerlerde bulunan muhtelif tecvid bilgilerini bir araya getirmek olduğu eserinden anlaşılmaktadır. Bu maksadının yanında tecvid bilgilerine ulaşmak isteyen kişilere kolaylık olması için bunları tek bir eserde toplaması, doğru bir tilavetin sağlanması, öğretilmesi ve hüsni edânın gerçekleştirilmesi gibi amaçlarının olduğunu da bilmekteyiz. Yine müellifin bu tür bir esere ihtiyacın olduğunu saptayarak yazmış olduğu eserle alanında çığır açarak ilk olması ve peşinden gelecek olanlara yol gösterip onlara örnek olması, müellifin yukarıda zikrettiğimiz maksatlarından farklı niyetlerinin olduğunu göstermektedir.

---

<sup>207</sup> Bu konuda bk. Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 28-29.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TECVİD İLMİNE ETKİSİ

#### 3.1. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu kısımda eser çeşitli açılardan değerlendirilmeye çalışılacak ve tüm beyitler şerhlerin, üzerine yapılan çalışmaların yardımıyla tek tek açıklanmaya gayret edilecektir. Bununla birlikte beyitler açıklanırken özellikle kendisinden önce telif edilen lügatlarda müellifin eserine dâhil ettiği konular nasıl ele alınmış bunlar da göz ardı edilmeyecektir. Beyitler açıklanırken kapalı veya anlaşılmayan konu bırakılmamaya gayret edilecektir.

##### 3.1.1. Konulara Yaklaşımı

Hâkânî eserinde tecvid konularının hepsine yer verememiştir. Zaten elli bir beyitten oluşan ve şiir tarzında yazılmış olan eserde tecvid konularının ana başlıklarına temas edilse bile tüm konuları kapsamı çok zor olurdu. Kasîdenin içermediği tecvid konularını ilerleyen kısımlarda “Değınmediğı Başlıca Tecvid Konuları” başlığı altında muhtasar olarak ele alacağız. Müellif, bu alandaki bütün konulara değınmediğini eserinde dile getirmektedir.<sup>208</sup> Hâkânî; kasîdesinde önemli gördüğü, okuyucuların en çok hataya düştükleri, düşecekleri ve dikkat etmeleri gereken konuları ele almıştır.

Kasîde şiirsel bir formatla yazıldığından bazı yerlerin kapalı olduğu ve bu kısımların izah edilmeye muhtaç olduğu görülmektedir. Dâni'nin bu eseri şerh etmesinin nedeninin bazı kapalı noktaları daha iyi anlaşılır hale getirmek olduğunu zikretmiştik. Zaten Dâni; eserin açık, anlaşılan bölümlerini değil de kıraat usulünden zor anlaşılan veya anlaşılamayan yerlerini şerh edeceğini belirtmiştir.<sup>209</sup>

Dâni, ilk dört beyti manalarının açık olmasından ötürü şerh etmemiş ve bu beyitlerin kasîdeyi okumak, Allah'ı senâ ve ona dua etmek isteyenlere bir tenbih (dikkat çekme, öğüt verme) olduğunu zikretmiştir.<sup>210</sup>

<sup>208</sup> “Bundan sonra geriye güzel şeyler kaldı. Öğrenmede daha da ilerlemek isteyenlere sabırla (onlar) açıklanır.” (49. beyt)

<sup>209</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 10; Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 222.

<sup>210</sup> Bevvâb, *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 118.

Yukarıdaki bilgileri verdikten sonra bu başlıkta Hâkânî'nin kasîdesinde ele aldığı konuları tek tek işlemeye gayret edeceğiz. Bu çalışmayı yaparken tecvid eserlerinden, kasîde üzerine yazılan şerhlerden, akademik çalışmalardan vb. materyallerden istifade etmeyi ihmal etmeyeceğiz.

Hâkânî kasîdesine, övünme ve kibir gibi duygulardan Allah'a sığınarak başlamaktadır. Bir sonraki beytinde de Allah'tan yardım isteyerek dini konusunda kendisini muhafaza etmesini, ceza gününde de yaptığı kusurlardan kendisini hesaba çekmemesini niyaz etmektedir.<sup>211</sup> Böyle bir giriş genellikle tüm kitapların başında olduğundan bunu ayrı bir bölüm olarak kısımlara ayırmadık.

Hâkânî kasîdesini tek bir konu üzerinden yazmamış, çeşitli konulara eserinde değinerek kasîdesini zenginleştirmiştir. Üç kısma ayırıp incelemeye çalışacağımız bölümler: Okuyucuda bulunması gereken tilavet adabı, Kur'an eğitimi verende olması gereken vasıflar ve eserindeki tecvid konularıdır.

### 3.1.1.1. Okuyucuda Bulunması Gereken Tilavet Adabı

Müellif, beşinci ve altıncı beyitlerinde okuyucunun riayet etmesi gereken konuları ortaya koymuştur. Müellif beşinci beyitte: *Ey Kur'an okuyucusu, tilavetinde edânı güzelleştir ki, Allah da sana mükâfatını kat kat versin* demiştir. Kur'an eğitimi gören ve verenlerin gayelerinin Allah rızası olması, başka bir hesaplarının olmaması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>212</sup> Müellif, saf ve temiz bir niyetle Allah rızasını elde etmek üzere tilavet edilen Kur'an için Allah'ın kat kat ecir ve mükâfat vereceğini dile getirmiştir.

Dânî beşinci beytin şerhinde Kur'an ehline vacib olanı, *Lafızların okunuşunu tecvid uygulamalarını iyi bilenlerden araştırması, meşhur kurrâlardan ve bu konuda önde gelen imamlardan ders alıp kendilerini eğitmesidir* şeklinde açıklamıştır. Sonrasında açıklamasını şöyle sürdürür: Kârî olan bir kişi, tilavetini hüsnü edâ ile yapan, kıraatin hakikâtlerini bilen, dinlerinde, bildiklerinde heva ve bidatler hususunda titiz davranarak sağlam olan kişidir. Bunun yanında yine kârî, Kur'an'ın indiği Arap diline vakıf olan, kıraatini imamlardan gelen bilgilere sıkı sıkıya bağlı, güvenilir âlimlerden alan kişidir. Kârî olan bir kişinin mükâfatı ise kat kat olacaktır.<sup>213</sup>

<sup>211</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 17.

<sup>212</sup> Bevvâb, *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ*, 118.

<sup>213</sup> Bevvâb, *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ*, 118.

Altıncı beyitte de: *Her kitabı (Kur'an'ı) tilavet eden onun hakkını verir değil, insanlar arasında onu her okutan da (hakiki) okutucu değildir* demesiyle Kur'an eğitimi alan bir kişinin kimden bu eğitimi aldığını iyi bilmesi gerektiğine vurgu yaparak bunun sahil bir tilavet elde etmenin birinci kuralı olduğunu zikretmiştir. Tilavet kaidelerini bilmeyen, bu hususta kendini yeteri kadar yetiştirmemiş ve Kur'an eğitimi verme şartlarını taşımayan bir kişiden bu eğitimi almak sakıncalıdır.

Yani kısaca Allah'ın kelamını her okuyan onun şartlarını yerine getirmek zorundadır. Çünkü onun öğrenilmesi ve tabi olunması gereken kural ve hükümleri vardır.<sup>214</sup>

Kur'an okuyucusu kendini geliştirip mahir bir okuyucu olmak istiyorsa öncelikle harf talimi üzerinde çalışması gerekir. (21. beyit) Sağlam bir şekilde Kur'an'ı hıfz etmesi (23. beyit) ve Kur'an'ı tilavet ederken kendisine gerekli olan bilgileri (tecvid kaidelerini) anlayıp ezberlemesi gerekir. (15. ve 16. beyitler) Yine okuyucunun öğrenmiş olduğu harflerin mahreclerinin, tilavet kaidelerinin iyi bir şekilde yerleşip meleke haline gelmesi için bolca tekrar etmesi gerekir.<sup>215</sup> (22. beyit)

### 3.1.1.2. Kur'an Eğitmeninde Olması Gereken Vasıflar

*Her kitabı (Kur'an'ı) tilavet eden onun hakkını verir değil, insanlar arasında onu her okutan da (hakiki) okutucu değildir.* (6. beyit)

Müellif bu ilimdeki usulün ve kıraat inceliklerinin mukrî makamına erişmiş kişiler tarafından öncekilerden alınıp sonrakilere aktarılması şeklinde gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Yani tecvid ilminde asıl olan müşafehe usulüne dayanarak eğitimin gerçekleşmesi ve bu eylemin sonraki nesiller tarafından da benimsenmesini sağlamaktır. Bir kişinin mukrî olabilmesi için bu işte mahir olan bir üstattan müşafehe yoluyla kıraatin şartlarını ve tecvid kurallarını uygulamalı olarak alması, bu şartları yerine getirerek alan kimsenin de hocasından icazet alarak kıraatleri rivayet edip Kur'an eğitimi vermesi gerekir.<sup>216</sup> Klasik eserlerde bu realiteye “فخذوه من افواه المشايخ” ifadesiyle işaret edilmektedir.<sup>217</sup>

<sup>214</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 17-18.

<sup>215</sup> Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 30.

<sup>216</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 17-18.

<sup>217</sup> Mekkî, *Ri'âye*, 22.

Bu beyitlerden bir kişinin müşafefe yolu olmadan sadece teori olarak öğrendiği bilgilerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece Kur'an tilaveti yapan ve eğitim vermeyen bir kişi için ise müşafefe yoluyla aldığı eğitim yeterli olabilir. Lakin Kur'an eğitimi verecek olan bir kişi için müşafefe yolu yeterli olmayıp hem teori hem pratik bilgisinin olması gerekmektedir. Çünkü bunlardan birindeki eksikliğin eğitim verdiği kişiye yansıtacağı kesindir.

Dânî, *Mushafî ezberleyen ve bir öğreticiden öğrenen tilaveti ve tecvid kurallarını tam manasıyla öğrenmiş olmaz. Ancak bu ilmi ehlinde taleb edip alır ve onu tilavetine uygularsa o zaman gereğini yerine getirmiş olur*<sup>218</sup> demiştir.

Kıraat, nesilden nesile aktarılıp öğretilen nasıl öğretiliyse öylece korunması gereken bir sünnettir. İbnü'l-Cezerî'nin sözü de bu görüşü desteklemektedir: *Kıraat sonraki dönemde yetişen imamların, kendisinden önceki imamlardan alarak sonrakilere naklettiği bir sünnettir.*<sup>219</sup> Bu görüşlerin neticesinde kıraatte kesinlikle içtihat etmek düşünülemez. Kur'an ve kıraat eğitimi veren kişinin mutlaka bir senedinin veya kaynağının olması gerekir. (7. beyit)

Dânî şerhinde Müslüman âlimlerin güvenilir olanlarından meşhur kurrâlar aleyhine Kur'an'ı emin bir şekilde sünnet olarak arz etmeleri hususunda herhangi bir hilafı bilmediklerini belirtmiştir. Bu arzın başlangıcı Hz. Peygamber'in her sene Cibril'e (as) Kur'an'ı okumasıdır. Temel olan arzdan sonra bu durum Hz. Peygamber'den sahabeye, sahabeden tâbiûna ve tâbiûndan da kendilerinden sonrakilere arz etmesi şeklinde devam etmiştir.<sup>220</sup>

Hz. Peygamber'in kıraatini sahih bir senetle almış ve onu muhafaza etmiş olan kıraat imamları (10 kıraat imamı), bu kıraatleri ravileri tarihiyle sonraki nesillere aktarmışlardır. Kur'an'ı tilavet eden herhangi bir kişinin, müthiş bir gayret ve titizlikle Hz. Peygamber'in kıraatini bizlere kadar ulaştıran imamlara bir minnet borcu olduğu aşikârdır. Bu konuda eğitim verenlerin de bu kıraat imamlarının yetişmiş olduğu silsileyle yetişmiş olmaları ve hocalarından almış oldukları icazetle mezun olarak okuyucu yetiştirmeleri gerekmektedir. Burada zikredilen ifadeler kıraat ve tecvid ilminin talim usullerinde her zaman uygulanması gereken bir zorunluluk olmuştur.<sup>221</sup>

<sup>218</sup> Bevvâb, *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 118-119.

<sup>219</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 21.

<sup>220</sup> Bevvâb, *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 119.

<sup>221</sup> Detaylı bilgi ve örnek için bk. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 49-52.

Kısaca Hâkânî, bir okuyucunun bu ilmin eğitim-öğretim kural ve usullerine riayet etmeden ve öğreticisinin müdahaleleri olmadan kendi başına çalışmakla Kur'an'ın doğru bir şekilde okunamayacağını ve okutulamayacağını dile getirmektedir.

Hâkânî 8-11. beyitlerde mütevatir ve herkes tarafından ittifakla kabul edilen yedi kıraat imamını ve bunların hangi bölgede şöhret bulduklarını ifade etmiştir. Müellifin kendisi ise İmam Kisâî'nin kıraatine tabi olan, başkaları arasında iyi ve başarılı yönleriyle tanınan bir âlimdir.<sup>222</sup> Hâkânî'nin böyle manzum bir eserde bu imamlara değinmesini asıl olarak değil de tamamlayıcı bir unsur olarak görüp değerlendirmek yerinde olacaktır.

### 3.1.1.3. Tecvid Konularının İşlenişi

Bu kısımda müellifin kasidesinde değinmiş olduğu tecvid konularını inceleyip değerlendireceğiz. Buradaki çalışmamızla müellifin hangi konulara değinip değinmediğini sebep ve gerekçeleriyle birlikte şerhlerin de yardımıyla açıklamaya gayret ederek günümüz açısından değerlendirmeye çalışacağız. Tecvid ilmi alanında hacimli ve kapsamlı eserlerin yazılmasına niçin ihtiyaç duyulduğunu anlamaya ve belirtmeye gayret edeceğiz.

#### 3.1.1.3.1. Okuma Usûlleri ve Harflerin Sıfatları (12-14. Beyitler)

Müellif bu üç beyitte Kur'an okuma usullerinden bahsederken tertil ve hadr usulü okumayla yetinip tahkik ve tedvir usullerine değinmemektedir. Tilavet esnasında hangi okuyuş şekliyle okunursa okunsun harflerin hakkına (sıfatlarına) dikkat edilmesi ve ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Kur'an okuyuşunda belli bir aşama kaydeden bir kişi ancak yoğun çaba harcamasıyla harflerin lâzîmî ve ârizî sıfatlarının tümünü yerine getirebilir. Yine bu azim ve gayretini devam ettirerek harflerin mahreclerini ait oldukları çıkış yerlerinden çıkarabilir. Hâkânî özellikle on ikinci beyitte *Kıraatte hâzik (mütehassıs, uzman) olan kişi, her bir harfin hakkını verendir* diyerek, harflerin mahrec ve sıfatlarını içine alacak şekilde kendisinden sonra yapılacak olan tecvidin tanımına öncülük ettiği anlaşılmaktadır.

<sup>222</sup> Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 2: 554.

Müellifin sözlerinden anlaşılan tertil kavramı okuma usullerinin en muteber olanıdır. Dâni'den sonra ve onun da etkisiyle tertilin anlam odaklı<sup>223</sup> okuma olduğu tezi doğru olsa da tertil kavramının muhtevasını tam olarak içermemektedir.<sup>224</sup> Yani Dâni'ye göre tertil; istinbat, tedebbür ve tefekkür için; tahkik ise; talim, temrin (alıştırma, egzersiz) ve tilavetin hakkını tam manasıyla yerine getirmek içindir.<sup>225</sup> Dâni'nin şerhte belirttiği gibi tertil üzere okumayı sadece anlama dayalı bir okuma olarak değerlendirdiğimizde diğer okuma stillerinin (tedvir-hadr) anlamadan yoksun bir okuma olduğu düşüncesi ortaya çıkma ihtimali olur ki böyle bir şey düşünülmesini doğru bulmuyoruz. Tertil üzere okurken nasıl anlamaya özen gösteriliyorsa biraz daha seri olan okuma usullerinde de bu konuya dikkat edilmesi gerekir. Tersini düşünülürse Kur'an'ın anlaşılacak üzere inen bir kitap olduğu gerçeği kesintiye uğrayacaktır. Hâkânî'nin de bu beyitlerde değinmek istediği tertil kelimesi, anlama ve özellikle okuma hızını ilgilendiren bir kavramdır.

İlk kaynaklardan olması açısından Halil b. Ahmed'in yapmış olduğu tanım da bizlere ışık tutmaktadır. Ona göre tertil: *Sözü yerli yerinde, uygun ve güzel bir şekilde tane tane söylemektir.*<sup>226</sup>

İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki: *Kur'an'ı yavaş yavaş, tane yane tilavet etmeye denir. Bu tarz okuyuş tahkikten biraz daha hızlıdır. Bu açıdan her tahkik tertil ise de her tertil tahkik değildir*<sup>227</sup> görüşü bizi desteklemektedir.

Yukarıdaki görüşleri ve kasîdeyi göz önünde bulundurduğumuzda şunları söyleyebiliriz: Okuyucu Kur'an tilavet ederken okuma usullerinde her ne kadar serbest bırakılsa da onun için bu okuyuşlar içerisinde en faziletli olanı tertil üzere okumadır. Çünkü bizler Kur'an'ı durarak ve düşünerek okumakla emrolunmuşuzdur. Daha az bir sürede daha çok okumanın mümkün olabilmesi için de (tecvid kaidelerini gözeterek) hadr üzere okuma hususunda bizlere ruhsat verilmiştir. Din işlerinde asıl olan kolaylıktır ki halkın dini işlerde asıl olana yani kolaylığa bir temayülü vardır.<sup>228</sup> Kanaatimize göre bu beyitlerde okuyuş şekillerinden tedvire değinmemesinin nedeni hadr ile tertil arası bir okuma şekli olduğu içindir. Bu beyitlerde caiz olan okuma

<sup>223</sup> Bevvâb, *el-Ķasîdetü 'l-Hâkânîyye fi 'l-Kıraat ve Hüsnî 'l-Edâ*, 120.

<sup>224</sup> Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 224.

<sup>225</sup> Dâni, *Tahdîd*, 72; Dâni, *Şerhu Ķasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 137.

<sup>226</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü 'l-'Ayn*, 285.

<sup>227</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 206.

<sup>228</sup> Şeref, *Hedyü 'l-Mecid*, 20.



şekillerini beyan ettiğinden tedvir de ikisinin arasında olduğu için caizdir. Yani tedvire değinmeme sebebi bu olabilir.

### 3.1.1.3.2. Hüsnü Edâ (Tecvid) İlminin Özeti (15-19. Beyitler)

Müellif bu beyitlerde tecvidin özetini yaptığını ve bunun da Kur'an ehli tarafından ezberlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Anladığımız kadarıyla müellif tecvidin temel konularına özet olarak değindiğini açıklarken ya kendisine kadar yazılan tecvide alakalı konular bu kadarla sınırlıydı ya da önemli gördüğü konuları kasîdesine ekledi. Lakin ellinci beytinde konuların hepsine değinmediğini kendisi belirtmiştir. Bu konuyu derinlemesine “Değindiği Başlıca Tecvid Kaideleri” bahsinde inceleyeceğiz.

Daha sonra tecvid ilminde bildiği hiçbir şeyi saklamadığını ve yararlanmak isteyenlere bu bilgileri sunduğunu belirtmektedir. Hâkânî bunun peşinden kasîdesini okuyanın edâsını güzelleştirmek için kaleme aldığını bu sebeple Allah'tan günahını azaltmasını ve eserini yazma konusunda kendisini başarılı kılmasını niyaz etmektedir. Hemen akabinde ise bu eserin elli bir beyitten oluştuğunu ifade etmektedir. Kasîdenin elli bir beyitten oluştuğunu müellifin kasîdesinde dile getirmesi eserin üzerinde olan ihtilafları giderme açısından çok önemlidir.

Dânî, şerhinde bu beyitlerle alakalı olarak şunları ifade etmektedir.

Ebu Müzâhim, tecvidi öğrenmek isteyen Kur'an ehli için kasîdede menfaatler olduğunu onların kasîdeyi ezberlemelerini ve tecvid ilminin hakikatlerine vakıf olup doğruyu öğrenmeleri için bu eserden istifade etmeleri gerektiğini emretti. Hâkânî'nin muradı, hüsnü edâyı (tecvidi) bilmeyenlere kasîdesiyle öğretmek ve Allah'tan bundan dolayı ecir ve mükâfat almaktır. Bu beyitlerde de arzusunun ne kadar şiddetli olduğunu ortaya koymaktadır. Hâkânî beyitte شَرِبَةَ kelimesini kullanmaktadır; çünkü şerbet tatlı olduğundan tek seferde içilir. نُخْرُ kelimesini seçmesiyle de ihtiyaç hali için saklanan şeyi bile saklamayıp herkese verebileceğini ifade etmektedir.<sup>229</sup>

### 3.1.1.3.3. Kur'an'ı Tekrar Etmenin Faydaları (20-22. Beyitler)

Müellifin üzerinde durduğu konulardan biri de ilimle amelin ayrılmaz bütünlüğünü ön plana koymaya çalışmasıdır. Dâni şerhinde: *Okuyucuların Kur'an'ı tilavet ederken Allah'tan ahlaklarını güzel yapmayı, gizlide ve açıkta kendisinden korkmayı istemeleri gereklidir. Ayrıca Kur'an'ın kendilerine rehber olmasını ve Kur'an'ın edebiyatla terbiye edilmelerini murad etmeleri de vaciptir. Çünkü Allah bu*

<sup>229</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 193; Bevvâb, *el-Ķasîdetü'l-Hâkânîyye fı'l-Kıraat ve Hüsnü'l-Edâ*, 121.

*büyük işi Kur'an ehline özel kaldı ve kelamının korunması için onları görevlendirdi.*"<sup>230</sup> demiştir.

Müellif bu beyitlerde Kur'an'ı tilavet edenin okuyuşunu ok gibi dümdüz ve pürüzsüz yapması gerektiğini gizlide ve açıkta yani her yerde her durumda Allah'a itaat etmesinin şart olduğunu öğütlemektedir. Sonrasında Kur'an'ı anlamak için gerekli çalışmaları yapmanın şart olduğunu ifade ederken mahir bir okuyucu olmak içinde iyi bir harf talimi çalışmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle de okuyucunun harflerin mahreclerini gerekli yerlerinden çıkarması, okuyucuda Kur'an lafızlarının telaffuzunun yerleşip kolaylaşması ve okuma kaidelerinin (tecvid kurallarının) okuyanda tamamen oturması için okumasını bolca yapması gerektiğini belirtmiştir.

Başka bir ifadeyle dilin fasih bir lisan, sağlam ve hatasız bir okuyuş melekesini kazanması tesadüfler şeklinde yani kendi kendine değil; bilakis Kur'an'ın bolca okunmasıyla okuma anında tecvid kurallarının uygulanmasıyla ve ancak bunlara yönelik azim ve kararlılığıyla gerçekleşebilir.<sup>231</sup> Neticede Kur'an'ı çokça okuyan kimsenin dili incelik kazanır ve o kişi ruhundaki sıkıntılardan kurtulur.<sup>232</sup>

#### **3.1.1.3.4. Lahn Olgusu ve Hıfzın Önemi (23-24. Beyitler)**

Bu beyitlere baktığımızda genel olarak müellif, lahn kavramını yani kıraatte yapılan hataları muhtasar olarak belirtmiştir. Bu olguya (lahn olgusu) yer vermekle aslında tecvidin en önemli konularından biri kabul edilen bir kavramı eserine almıştır. Müellif, lahn kavramını belirtmesiyle Kur'an tilaveti yaparken neredeyse yapılan bütün hatalara (tecvid hataları da dâhil) değinmiştir.

*Dânî, Müellifin burada lahn kavramıyla anlatmak istediği lahn-i celîdir. O, manayı bozan irab hatasıdır ki dinleyenlere bu hatalar hoş gelmez. Bu hatalı okuma Kur'an ehli tarafından kınanan bir okumadır. Kur'an okuyan bir kişinin okuyuşundaki bu hatalardan kendini mutlaka kurtarması gerekir*<sup>233</sup> demiştir. İshak b. İbrahim'in rivayetine göre Dâni, Kur'an okuyan ve okurken lahn hatası yapan birini işitti ve o kişiye, *İyi bil ki seni rezil, sefih biri olarak görüyorum* dedi.<sup>234</sup> İshak b. İbrahim'in bu rivayetiyle Dâni'nin lahn olgusuna ne kadar değer verdiği ortadadır. Araştırmamızda

<sup>230</sup> Bevvâb, *el-Ķasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 122.

<sup>231</sup> Dâni, *Tahdîd*, 68; İbnül-Cezerî, Neşr, 1: 64.

<sup>232</sup> Bevvâb, *el-Ķasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 122.

<sup>233</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 226; Bevvâb, *el-Ķasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 122.

<sup>234</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 2: 226.

lahn olgusunu celi ve hafî olmak üzere iki kısma ilk kez İbn Mücahid'in<sup>235</sup> ayırdığını belirtmiştik.<sup>236</sup>

Kur'an ilimlerinde dikkat edilmesi gereken ilk husus, onu sağlam bir şekilde hifzetmek, hocasından aldığı tecvid ve talimi koruyup bunları en güzel şekilde uygulamak ve lahnin meydana gelmemesi için son derece hassas davranmaktır.<sup>237</sup> Eğer ki bu hassasiyet gösterilmezse Kur'an lafızları tahrif olmaya, hatalar artmaya başlayacak ve önüne geçilemeyen sorunlar meydana gelecektir. Müellifin özellikle belirttiği bir husus var ki lahn konusunu öğrenmeyen ve okuyuştaki hatalarını düzeltmeye gayret etmeyenlerin Allah katında hiçbir mazeretinin olmayacağıdır.

İbnü'l-Cezerî de lahn kavramıyla alakalı özellikle lahn-i celînin manayı bozacağını ve bu sebeple lahn-i celînin dikkat edilmesi gereken bir husus olduğunu belirtmiştir.<sup>238</sup> Ebu Abdillah Nasr b. eş-Şirâzî<sup>239</sup> hüsnü edanın farz olduğunu, okuyucunun tilavet hakkını tam yerine getirmesinin ve lahne düşmekten kendisini korumasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Ardından Kur'an lafızlarında hata yaparak kelimelerin harflerinin veya harekelerinin değiştirilmesi ve onun lafızlarında te'vicin<sup>240</sup> yapılması hususunda kesinlikle bir ruhsatın olmadığını ifade etmiştir. Yine tecvid kurallarında aşırıya gitmenin, meddi fazla uzatmanın, idgamsız bir harfte idgam yapmanın vs. gibi hataların haram olduğuna değinmiştir.<sup>241</sup> Takriben Hâkânî'yle aynı dönemde yaşamış olan İbn Mücahid'in, lahn kavramına *Kitabü's-Seb'* isimli eserinde uzun bir şekilde yer vermesi, o dönemde Kur'an tilavet edilirken lahn olgusunun ne kadar önemli olduğunu ve bu konu üzerinde titizlikle durulması gerektiğini göstermektedir.

<sup>235</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 49.

<sup>236</sup> Araştırmamızda lahn olgusuna "Tecvid İlminin Ortaya Çıkmasına Sebep Olan Temel Problem" başlığı altında değinildi.

<sup>237</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 21.

<sup>238</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 75.

<sup>239</sup> Vefat tarihi tam bilinmemekle beraber hicri 6. ve 7. Yüzyılda yaşadığı, İbnü'l-Cezerî tarafından liyakat ehli olduğu, tecvid ve kıraat alanında eserler yazdığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbn Ebu Meryem, Nasr b. Ali", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.19 (İstanbul: TDV. Yay., 1999) 437.

<sup>240</sup> Te'vic: Eğmek, eğdirmek, değiştirmek, şeklini değiştirmek ve çevirmek gibi manalara gelmektedir. Kadir Güneş, *Mu'cem* ( İstanbul: Mektep Yayınları, 2014) 824.

<sup>241</sup> Bu konu hakkında bk. Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 21.

### 3.1.1.3.5. Tahkikle Okuma Adabı (25-27. Beyitler)

Kur'an'ı okuyuş şekillerinden birisi de tahkikle okumaktır. Müellif bu kısımda Kur'an'ı okuma mertebelerini zikretmekle Kur'an'ın nasıl okunması gerektiğini ifade etmiş ve Kur'an'ı tahkikle okuma anında uzun uzun okuyarak aşırılığa kaçılmamasını beyitlerine dâhil etmiştir. Çünkü tahkikle okuma genellikle Kur'an eğitiminin verilme esnasında olur.

Günümüzde harflerin mahrec ve sıfat ölçülerinin muhafaza edilmesine ve tecvid kaidelerine dikkat edilmesine özen göstermek bu okuyuşu hatta abartılı yapmak en çok tahkik okuyuşunda olur. Bu eğitimi veren ve alan açısından tahkikle okuma ve okutma zor olacağından ve bu kişileri eğitim esnasında yoracağından uzun okunmamasını müellif tavsiye etmektedir. Şunu da ifade etmek gerekirse her harfin kendisine has sıfat ve mahrec bakımından ölçüleri vardır. Bu harflerin hakkını verebilmek için üzerine basa basa abartılarak yapılan eklemeler sahih tilavet okuyuşunun sınırlarını aşmak olduğundan bunlara da bir hayli dikkat edilmesi gerekir.

Dânî şerhte senet zincirini de zikrederek kıraat imamlarından biri olan Hamza'dan bize şu rivayeti nakletmiştir: *Kur'an öğrenenlerin öğrenimlerini tahkikle yapmaları için okumamızda tahkik şeklini tercih ettik.*<sup>242</sup>

Bu bahsi başka bir açıdan düşünmek de mümkündür. Günümüzde tahkik ile olan tilavetlerde bazen kıraat ölçülerinin ihlal edildiğine şahit olduğumuzdan müellif de mısralarında bu konulara temas etmiştir. Dâni bu konuyla alakalı şerhte:

Tahkik ile Kur'an okuyan kimsenin harflerin mahreclerinde, sıfatlarında ve uzatmalarında onların ölçülerine riayet etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yine Kur'an okuyan kimsenin izhar ve idgam ölçülerinde mübalağa yapması, hareketleri yayarak okuması (kalkale ve sükûnlu harflerdeki) gibi birtakım ilave sesler çıkarması ve buna benzer aşırılıklardan kaçınması gerekir. Aksi halde Allah'ın kitabında fazlalık meydana gelmiş olur. Peygamber'imizin hadisine göre bu ziyade ister telaffuzda ister yazıda olsun Allah'ın laneti bunu yapanların üzerindedir<sup>243</sup> diye bildirmiştir.

Kısaca Hâkânî, tecvid ölçülerini tastamam yerine getirerek okumak gerektiğini belirtmektedir.

Hâkânî, selefın bu konudaki metodunu uygulayarak Kur'an üstatlarından eğitim alırken on ayeti aşmamaya veya daha az ayetle ders almaya dikkat edilmesinin ve bu

<sup>242</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 2: 234.

<sup>243</sup> Bevvâb, *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsnî'l-Edâ*, 123.

yolun takip edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.<sup>244</sup> Hâkânî kasîdesinde tahkikle okumayı on ayetle sınırlarken kısa ve uzun ayetler arasında bir fark olmadan mı sınırladı ya da ortalama olarak mı on ayet dedi? Bu durumu açıklayan rivayetlerden iki tanesine yer vererek konuyu değerlendirmeye çalışalım.

Birinci rivayet, Hâkânî'yle aynı dönemde yaşamış olan İbn Mücahid'e aittir. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'* adlı eserinde senet zincirini zikrederek Ebu Abdurrahman'dan şu rivayette bulunmuştur:

Osman b. Affan, Abdullah ibn Mes'ud ve Übey b. Ka'b bizlere Kur'an okuyorlardı. Onlar, Allah Rasûlünün kendilerine on ayet okuduğunu ve bu on ayeti okuyup anlayıp onlarla amel etmedikçe diğer ayetlere geçmediğini yine kendilerine bu şekilde Kur'an'ı okumayı ve onunla amel etmeyi öğrettiğini haber vermiştir.<sup>245</sup>

Diğer bir rivayette ise Dâni, bu durumun ayetin kısalığına ve uzunluğuna göre değiştiğini bildirmiştir. Bazen bir bazen iki bazen üç ayetin hatta duruma göre on, yirmi veya daha fazla ayetin okunabileceğini aşaptan ve imamlardan rivayet etmiştir.<sup>246</sup>

Bu iki rivayeti göz önünde bulundurduğumuzda kanaatimize göre Hâkânî'nin tahkikle okumayı on ayetle sınırlaması, bu okumanın belli bir oranı geçmemesi içindir. Çünkü bilindiği üzere bazı ayetler bir veya iki kelimedenden oluşurken bazı ayetler ise bir sayfa veya bir sayfaya yakındır. Yani burada önemli olan duruma göre hareket edilmesi, okuyanı ve okutmanı yormaması gerektiğidir. Hâkânî, ayetlerin uzunluğu orta derecede ise selefın yolunu takip ederek on ayeti aşmanın gerekli olduğunu bizlere bildirmiştir.<sup>247</sup>

Müellifin beyitlerine baktığımızda buraya kadar olan kısımda Hâkânî tecvid ilmiyle alakalı daha genel bilgiler sunmuştur. Böyle bir yol izlemekle Hâkânî'nin bu alanla alakalı bilgi sahibi olmak isteyenleri tecvid ilmine hazırlamak istediğini görüyoruz. Bu beyitlerden sonra onun tecvid ilminin muhtevası hakkında daha özlü, öğretici ve aydınlatıcı bir yol takip ettiğini müşahede etmekteyiz.

### 3.1.1.3.6. İdgam, İzhar ve İhfâ Bahisleri (28-29. Beyitler)

Müellif bu mısralarda tecvidin ana konularından olan izhar, ihfâ ve idgam konularına değinmiştir. Esere baktığımızda Hâkânî burada bu lafızların tanımını yapmamış; ancak bunlar için çok önemli ölçüler ortaya koymuştur. Bu ölçülerden bir

<sup>244</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 23.

<sup>245</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 69; Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 264.

<sup>246</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 263.

<sup>247</sup> Konuyla alakalı dataylı bilgilere ulaşmak için bk. Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 260-281.

tanesi, ihfâ ile idgamın aynı şey olmayıp aralarında fark olduğu ve net bir şekilde bu ikisi arasındaki farkın birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini hatırlatmasıdır.

Dânî şerhte, idgam ile tebyinin (izhar) tarifini yapmış bunlarla alakalı örnekler vermiştir. Ardından ihfânın bu ikisi arasında bir okuyuş şekli olduğunu açıklamıştır. Sonrasında idgamı, misleyn ve mütekaribeyn olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Mütekaribeyne örnek olarak bu sözcükleri vermiştir: “الرحمن - ولا الضالين - نخلقكم - اردتم” İdgamın diğer kısmı misleyndir ki bu aynı olan iki harfin yan yana gelip birincisinin sakin, ikincisinin harekeli olmasıyla meydana gelir.<sup>248</sup> Bu örneklerden yola çıkarak üç idgam şeklinin de (idgamı şemsiye, mütecaniseyn ve mütekaribeyn) idgamın bu türüne girdiği anlaşılmaktadır. Demek ki her ne kadar bu üçü günümüzde ayrı başlıklar altında olsa da Dâni bunları mütekaribeyn başlığı altında toplamıştır.

İbnü'l-Cezerî'ye göre “el” (ال) takısından sonra şemsi harflerden biri gelirse o harf “nûn” (ن) harfi de olsa (النَّاسُ gibi) bu, idgamı şemsiyedir. Çünkü İbnü'l-Cezerî: *Bunun aslı 'elnâs' (الْأَناسُ) olduğundan idgamı misleyn gerçekleşmez* demiştir. Yine İbnü'l-Cezerî “الليل – اللطيف” kelimelerini idgamı şemsiyeye örnek vermiş, lakin bunların idgamı misleyn de olduğunu bildirmiştir.<sup>249</sup> Sîbeveyh (ö. 180/296) ve Hemedânî (ö. 569/1174) “lam” (ل) harfini şemsi harflerden saymamıştır.<sup>250</sup> Bu bilgilerden anlaşıldığına göre günümüzde teorik olarak bazı bilgiler değişse de pratikte herhangi bir değişik söz konusu değildir.

İhfâ konusunu Dâni şerhte, tenvin ve sakin nûnun ihfâsı ve harekenin ihfâsı olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Tenvin ve sakin nûnun ihfâsında ihfâ harfleri de dâhil olmak üzere herhangi bir değişiklik yoktur. Harekenin ihfâsını اختلاس lafzıyla açıklamıştır. Bu kelime sözlükte “kapıp almak” manasına gelmektedir. Devamında Dâni harekenin ihfâsı için: *Dinleyicinin sanki okunmadı zannedeceği bir okuyuşla harekenin süratli bir şekilde tam olarak okunmasıdır* demiş ve لا تَأْمَنَّا örneğini vermiştir. İhtilas, hareke ile sükûn; işmâm, hareke ile revm arasındadır.<sup>251</sup>

İbnü'l-Cezerî'ye göre لا تَأْمَنَّا lafzında üç türlü okuma vardır: İşmâm, ihtilas ve işmâm ile ihtilas yapmadan (nûn harfini direkt şeddeli gibi) okuma. İşmâm ve ihtilas yapmadan okuma sadece kıraat imamlarından Ebu Ca'fer'e mahsustur. Diğer iki okuyuş

<sup>248</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 284-286.

<sup>249</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 153.

<sup>250</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 457; Hemedânî, *Temhîd*, 299.

<sup>251</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 291-292; Dâni, *Tahdîd*, 97-98.

(işmâm ve ihtilas) bütün imamlarda mevcuttur.<sup>252</sup> Hâkânî'nin bu beyitte değindiği ve Dâni'nin şerhte belirttiği okunma şekli, bu ve bunun gibi kelimelerin ihtilas yaparak okunmasıdır.

Dâni, idgam ile ihfâ arasındaki farkı da şu şekilde açıklamıştır:

İhfâ, bir şeyi örtmek yani harfi yok etmeden gizlemek; idgam ise bir şeyi kaplamak yani ilk harfi ikinci harfe tamamen katmaktır. Bir kelimedede idgam, yan yana bulunan iki harften her ikisi de harekeli ise ilk harfin sakin kılınması, ikincisinin içine şiddetli bir şekilde sokulması ve sanki ikisi tek bir harfmiş gibi şeddeli okunmasıdır. İhfâda ise ilk harf sakin yapılmaz, sadece ses zayıflatılır.<sup>253</sup>

Burada Hâkânî'nin bahsettiği ihfânın harekedeki ihfâ (ihtilas) olduğu anlaşılmaktadır. Hâkânî, idgamla bu tür ihfânın karışma ihtimali olduğundan dikkat edilip farkın iyice ayırt edilmesi gerektiğini bizlere hatırlatmaktadır. Bugün Müslümanlar arasında bu ölçülere dikkat edilmemesinden kaynaklı meydana gelen hatalı ihfâ, idgam ve izhar uygulamalarına şahit olunmaktadır.

Müellif bu beyitlerde Sibeveyh'in (ö.180/796) yolunu takip ederek izhar yerine beyyine kelimesini kullanmıştır.<sup>254</sup> Tespit edebildiğimiz kadarıyla "beyyine" kavramının yerine "izhar" kavramını ilk kez kullanan Müberred (ö. 286/300) olmuştur.<sup>255</sup> Hâkânî zamanında izhar kavramı kullanılmaya başlansa da bu kavramın henüz yaygınlaşmadığı anlaşılmaktadır. Dâni'nin şerhte bu kavramı (izhar) kullanmaması bizleri bu sonuca götürmektedir.

Daha sonra Hâkânî; harflerin ref, cer ve nasb olacak şekilde hareke aldıklarını, sakin olabilmesinin ise cezm yoluyla olduğunu dile getirmiştir. Harekeli okunması gereken yerlerin sakin, sakin okunması gereken yerlerin ise harekeli bir şekilde okunmaması hususunu ayırt etmiştir. Bu konulara özellikle dikkat çekmiş, bu konuda titiz davranılmasını ve özen gösterilmesini istemiştir. Yani kısaca hareke ve sükûn kaidelerine riayet etmek gerektiğine, hareke veya sükûn durumlarında harflerin medliymiş gibi çekilmemesi ve şeddeliymiş gibi okunmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

<sup>252</sup> İbnül-Cezerî, *Neşr*, 3: 303-304.

<sup>253</sup> Dâni, *Şerhu Kasideti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 308.

<sup>254</sup> Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 454.

<sup>255</sup> Müberred, *el-Muktedab*, 1: 216.

### 3.1.1.3.7. Harekeler, Vasl ve Vakf, Med (Lin) Harfleri ve Med ve Kasr Bahsi (30-34. Beyitler)

Dânî, otuzuncu beyitte harekelerin nahiv yönüne dikkat çekerek onları irab ve mebni olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Harfler mu'rab olduklarında mansup, mahfuz ve merfu; mebni olduklarında meftuh, meksûr ve mezmûm aldıklarını belirtmiştir. Ardından sükûnu da mu'rab ve mebni olarak ikiye ayırmış ve mu'rab olanına meczum, mebni olanına mevkuf ismini vermiştir. Akabinde harfi sakin kılmanın üç şekilde meydana geldiğini ve onların amil, mebnilik ve tahfiflikle olduğunu örnekleriyle açıklamıştır. Amile örnek olarak *أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ* ayetindeki<sup>256</sup> “kâf” (ق) harfini, mebniliğe örnek olarak *فَاذْهَبْ أَنْتَ* ayetindeki<sup>257</sup> “bâ” (ب) harfini, tahfifliğe örnek olarak da *بِسْمِ اللَّهِ* sözcüğündeki “sîn” (س) harfini vermiştir.<sup>258</sup>

Hâkânî, beytin devamında vasl ve vakf edilmesi gereken yerlerde kuralların tatbik edilmesi konusunda uyarı yapmıştır. Bu konunun biraz detayına girmek gerekirse müellif, vakf yaptığımızda kelimenin bitişik veya ayrı yazılışlarına dikkat etmemiz gerektiğini bizlere hatırlatmıştır. Örneğin, *يومهم* kelimesinin yazılışı bitişik olduğu halde ayrı bir kelime olduğu bilinir; ancak bu kelime üzerinde vakf yapıldığında kelimeyi ayırmadan vakf yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Lakin aynı kelime olduğu halde *يومهم* vb. yerlerde yazılış şekilleri birbirinden farklı olarak ayrı bir şekilde yazılmış olduğundan bunların üzerinde vakf yapıldığında neye dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.<sup>259</sup>

Hâkânî, Kur'an okurken çekilmesi ve çekilmemesi gereken yerleri ayırmak gerektiğini belirttikten sonra med harflerinin üç tane olduğunu ve bu harflerden önce gelmesi gereken harekeleri tanıtmıştır. Bu harflerin “elif”, “vâv” ve “yâ”dan oluştuğunu ve med harfi olabilmeleri için sakin olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Hâkânî'nin otuz ikinci beyitte med harflerini lîn harfi diye isimlendirmesinin nedeni bu harflerin okunmalarının kolay olması, cevâf olarak bilenen mahreclerinden kolay ve rahatça çıkabilmeleridir.<sup>260</sup> Dâni bu beyti açıklarken Hâkânî'nin izlediği yolu

<sup>256</sup> Mürselât, 77/20.

<sup>257</sup> Mâide, 5/24.

<sup>258</sup> Dâni şerhte bu kısmın örneklerini detaylı bir şekilde vermiştir. Bevvâb *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnü'l-Edâ*, 124; Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 312.

<sup>259</sup> Arslan, *Ebu Muzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 34.

<sup>260</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 30.



izlemiş ve bu harflere med ve lin harfleri demiştir.<sup>261</sup> Bu konuda Sîbeveyh, lîn harflerini sesin kendisiyle uzatıldığı “vâv”, “yâ” ve “elif” (med harfleri) olarak tanımlamıştır. Ardından Sîbeveyh, “vâv” ile “yâ” harfinin lin harfi olabilmesi için sakin olmaları gerektiği, harekeli olduklarında illetli harf statüsüne girdiğini haber vermektedir.<sup>262</sup> Mekkî de bu üç harfin ağız boşluğundan çıktığını bu sebeple bu harflere “hurûfu'l-cevfiyye” ismi verildiğini ifade etmiştir.<sup>263</sup> İbnü'l-Cezerî ise med harflerini hafâ harfleri olarak nitelendirmektedir. Çünkü hafâ harfleri kendisinden önceki harfe katıldığında seslerinin gizlendiğini bildirmiştir.<sup>264</sup> Bu bilgiler doğrultusunda müellifin med harflerini lin harfi olarak isimlendirmesinin kendisine ait olmadığı, bu harflerin kendisinden önce telif edilen dilbilimsel eserlerde bu isimle adlandırıldıkları görülmektedir. Günümüzde bu harflere med harfleri denmesinin nedeni daha sonra telif edilen eserlerde bu kavramın geçmesi ve bu eserlere yerleşmesindedir.<sup>265</sup>

Müellif mısralarının devamında med ve kasr konusuna değinerek harf, ister şeddeli ister muhaffef olsun nasıl okunması gerekiyorsa öyle okunmasının lazım olduğunu ve harfin fetha ve kesra hareketleri aldığıda aşırıya kaçılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Dâni, eğer hareketlerde aşırılığa kaçılırsa zamme hareketinden “vâv” harfinin, kesradan sonra “yâ” ve fethadan sonra “elif” harfinin doğduğunu ifade etmiştir.<sup>266</sup> Yine Hâkânî beyitlerin bu bölümünde مُنْهَمِرٌ - مُزْدَجِرٌ gibi cezimli kelimeleri okuma esnasında cezimlere; مُسْتَقَرٌّ - أَمْرٌ gibi şeddeli kelimelerde ise şeddenin tam olarak okunması gerektiğine dikkatleri çekmek istemiştir. Müellif aynı beytin devamında idgamı misleyn vurgusu yapmış ( اذهب بكتابي ) ayrı kelimedede olmasına rağmen peş peşe geldiğinden aynı harflerin idgam edilerek okunması gerektiğini vurgulamıştır.

### 3.1.1.3.8. Hemzenin Okunuşu (35-36. Beyitler)

Müellif, hemzenin belli edilerek veya gizlenerek okunması icap eden yerlerde gerekli kuralların uygulanmasını istemektedir. Hemzenin gizlenerek okunmasından muradı ise Âsım kıraatinde olan teshil ( أَعْجَمِي وَعَرَبِي ) ile okunma şeklidir.<sup>267</sup>

<sup>261</sup> Bevvâb *el-Şasidetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ*, 124.

<sup>262</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 426.

<sup>263</sup> Mekkî, *Riâye*, 142.

<sup>264</sup> İbnül-Cezerî, *Neşr*, 1: 204.

<sup>265</sup> Bu konu hakkında bk. İbnül-Cezerî, *Neşr*, 1: 214-224; İbnü'l-Cezerî, *eTemhid*, 115-163.

<sup>266</sup> Bevvâb *el-Şasidetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ*, 124.

<sup>267</sup> Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 226.

Ayrıca Hâkânî, burada hemzenin birbirinden farklı okunuş şekillerinin olduğunu ve Araplarda hemzenin okunuşunun zor kabul edildiğini belirtmek istemiştir. Buna binaen Araplar hemzeyi bazı durumlarda teshil bazı durumlarda nakil ve bazı durumlarda hazfederek okumuştur. Lakin okuyucunun يَا سَمَاءُ أَفْلَعِي - إِذْ وَصَّأَكُمْ - شُهَدَاءَ إِنْ وَصَّأَكُمْ gibi kelimelerde iki hemzenin de okunuşuna itina gösterip her ikisini de belirtmesi gerektiğini dile getirmiştir.<sup>268</sup> Dâni, كَهَيْئَةِ - مَوْلَا - سَوَاءَاتِهَا, buna benzer kelimelerde hemzenin “vâv” ile “yâ” harfinde gizlenmediğini ve onlara idgam da edilmediğini belirtmiştir.<sup>269</sup> Hâkânî, bu beyitte hemze harfi okunurken lahne götürecekt miktarda okuyuş hatasından her zaman sakınılması gerektiğini de belirtmiştir.

Yine aynı beyitlerde müellif, hemzenin farklı bir okunuşuna dikkat çekmekle شِينَا - شِيءٍ - سُوءٍ - سَوَاتِيهِمْ - شِينَا gibi kelimelerde onun ölçüsüne riayet ederek suhuletle okunması gerektiğini vurgulamıştır.

Dâni, otuz altıncı beyitte “vâv” ile “yâ” harfleri sakın, kendilerinden önceki harf fetha, sonrasında gelen harf ise hemze olursa o zaman “vâv” ile “yâ” harfinde diğer sakın harflerde icrâ edilen uygulamanın geçerli olduğunu bildirmiş ve örnek olarak تَعَالُوا - ذَوَاتِي أَكُلُ - خَلُّوا إِلَى sözcüklerini vermiştir.<sup>270</sup>

### 3.1.1.3.9. "ر" ve "ل" Harflerinin Bahsi (37. Beyit)

Müellif “ra” ve “lam” harflerinin hükümlerine de değinmiş ve “ra” harfinin kendisinin veya mâkablinin kesra olması durumuna dikkat çekip ince okunması gerektiğini (فِرْعَوْنِ - مِنْ رِزْقِي) örneklerinde olduğu gibi) zikretmiştir. “Lam” harfinin de ince bir harf olduğunu ifade etmişse de şu durumu unutmamak gerekir: Lafzullahtaki “lam” harfinin mâkabline bakılır; eğer mâkabli fetha veya zamme ise “lam” harfi kalın, diğer durumlarda ise kesinlikle ince okunur. Lakin kıraat imamı Nafi’nin ravisi olan Verş’in bu duruma zıt bir görüşü vardır. Verş, “lam” harfinden önce ص - ط - ظ harfleri gelir ve bu harfler sakın veya meftuh olursa “lam” harfini muhaffeme şeklinde okur. أَظْلَمَ - الطَّلَاق - örneklerinde olduğu gibi.<sup>271</sup>

<sup>268</sup> Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 35.

<sup>269</sup> Bevvâb *el-Şarhu Kasidetü'l-Hâkânîyye fi'l-Kıraat ve Hüsnü'l-Edâ*, 125.

<sup>270</sup> Dâni, *Şerhu Kasidetü Ebi Muzâhim el-Hâkânî*, 395.

<sup>271</sup> Mekkî, *Riâye*, 28.

Halil b. Ahmed, “lam” ve “ra” harflerinin mahrec yerleri bakımından lesevi<sup>272</sup> harflerden (ث - ذ - ظ) sonra geldiğini, başlangıçlarının dilin ucu ve dil önünün iki kenarı arasındaki bölge olduğunu ve bu harflerin zülkiyye (dil ucu) harflerinden sayıldığını bildirmiştir.<sup>273</sup> Sîbeveyh ise bu harflerin aynı mahredden olmadığını ve bu harflerin birbirine yakın olmakla birlikte farklı mahrecleri olduğunu savunmuştur.<sup>274</sup> Dâni; serhinde bu harfler, lesevi harflerden iki harftir dedikten sonra bu harfler hakkında iki görüş olduğunu söylemiştir; bir görüşe göre mahreclerinin aynı, diğer bir görüşe göre ise mahreclerinin farklı olduğunu belirtmiştir.<sup>275</sup> Hâkânî'nin “lam” ve “ra” harflerini birlikte zikretmesinin sebebi bu olabilir.

Hâkânî'nin “lam” ve “ra” harflerini birlikte zikretmesinin diğer bir sebebi ise onların tenvin ve sakin nûndan sonra geldiklerinde tenvin ve sakin nûnun gunnesiz olarak o harflere idgam edilmeleri olabilir. Dâni de tenvin ve sakin nûnun bu harflere gunnesiz olarak idgam edildiğini ifade etmiştir.<sup>276</sup>

Kanaatimize göre müellifin özellikle bu iki harfe değinmesinin nedeni günümüzde olduğu gibi bu harflerde yapılan okuyuş hatalarıdır. Kendi döneminde de bu iki harfin ince ve kalın okunması hususunda lahne düşüldüğü açıktır. Çünkü Dâni, lam ve râ harflerinin ince okuyuşlarında iki farklı durumun meydana geldiğini beyan etmiştir: birincisi bu iki harfi kalın okurken acemlerin (yabancıların) özellikle de Horasanlıların yaptığı gibi aşırılığa kaçılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bazı kimselerin uygulamalarında بسم الله - الحمد لله kelimelerindeki lamların bile icmanın hilafına kalın okunduğunu belirtmiştir. İkincisi ise bu harflerin her yerde ince olmadığını bazı yerlerde icma ile kalın bazı yerlerde icma ile ince olduğunu beyan etmiştir.<sup>277</sup> Bu harfler fesahat açısından çok önemlidir. Şöyle ki bu harfleri okurken yapılan hatalar sesteki ahengi, estetiği bozar ve bu nedenle kulağa hoş gelmeyen kaba bir okuyuş ortaya çıkar.

Müellif, buraya kadar ki beyitlerde değinmiş olduğu harflerden sonra bazı harflere de yer vermiştir. Eserinde bütün harflere değil de bir kısmına yer verdiğinden, bu harfleri ilerleyen başlıklarda incelemeye çalışacağız.

<sup>272</sup> Bu harflere, mahrecleri dış etlerinden başladığı için “hurûfu'l-liseviyye” denir. Mekkî, *Riâye*, 140.

<sup>273</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1: 58.

<sup>274</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2: 405.

<sup>275</sup> Bevvâb *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsnü'l-Edâ*, 125.

<sup>276</sup> Dâni, *Tahdîd*, 113. (Ekser ulemânın aksine Sîbeveyh, tenvin ve sakin nundan sonra râ harfi gelirse gunneli ve gunnesiz okunabileceğini, gunnesiz olan tek yerin lam harfi olduğunu savunmuştur. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 452.

<sup>277</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 400.

### 3.1.1.3.10. "ع" ve "ه" Harflerinin Okunuşu (38. Beyit)

Hâkânî'nin değindiği harflerden diğerleri “ayn” ve “he” harfleridir. Bunun nedeni o harflerin zayıf ve güçsüz olması yine bu harflerde yumuşak bir üslup ve nezaketli bir okuyuşun gerekliliğidir. Bu harfler mahreclerinden çıkarılırken dikkat edilmeli ve kalın bir şekilde çıkarılmamalıdır. Mesela: - لا اله إلا الله، الله، يَصْعَدُ - kelimelerindeki “ayn” ve “he” harfleri gibi.<sup>278</sup>

Dânî, okuyucuların bu iki harfin okunuşunu iyi öğrenmeleri gerektiğini, onların hafâ harfi olduğunu ve bundan dolayı buldukları her yerde açıklığının muhafaza edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ardından diğer boğaz harflerini saydıktan sonra bu harflerin harekeli ve sakin olmalarında bir fark olmadığını ve bu harflerin aşırı zorlamadan güzel bir şekilde çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>279</sup>

Hâkânî eserinde sınırlı sayıda harflere yer vermiştir. Müellifin birlikte değindiği harfleri bazen mahrecleri<sup>280</sup> bazen sıfatları<sup>281</sup> veya bazen hem mahrec hem sıfatları ortak olduğu için beraber zikrettiğini görmekteyiz.<sup>282</sup> Bu harflerin bazılarında sıfat birliği olmasıyla birlikte; lakin mahreclerindeki birliğin külli bölgelerle sınırlı olduğunu müşahede etmekteyiz.<sup>283</sup> Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu harflerde ortaya çıkan uygulama sorunlarındaki benzerlikten ötürü o harflere birlikte yer verdiği kanaatindeyiz.

### 3.1.1.3.11. Vakıf ve İbtida (40. Beyit)

Müellif, bu beytinde tecvidin ana konularından biri olarak kabul edilen “Vakf ve İbtida” konusuna yer vermiştir. Hâkânî, durulması gereken yerlere dikkat edilmesini yani özellikle mananın tamam olduğu yerlerde durulmasının gerekli olduğunu zikrederken mananın tamam olmadığı yerlerde vakf yapmanın doğru olmadığını dile getirmiştir. Eğer durulduğunda mana bozuluyorsa veya yanlış bir anlam çıkıyorsa buralarda vakf yapmanın yanlış olduğunu ve buna vakfı kabih dendiğini ifade etmiştir. Müellife göre vakf yaparken resmi mushafı göz önünde bulundurmalı ona muvafık

<sup>278</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 31.

<sup>279</sup> Dâni, *Şerhu Kasideti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 416.

<sup>280</sup> "ر" – "ل" Halil b. Ahmed'e göre zülkiyye (dil ucu) harflerinden, Sibeveyh'e göre bu iki harf yakın mahrec bölgesindedir. Dâni ve Mekki'ye göre lesevi harflerendir. "ي" – "و" – "ه" hem med harfleri, hem cevfi bölgesi harflerindedir.

<sup>281</sup> "ي" – "و" – "ه" ve "ع" – "ه" harflerinde aynı sıfatlar mevcuttur.

<sup>282</sup> "ي" – "و" – "ه" ve "ر" – "ل" harflerinde hem mahrec hem sıfat yakınlığı var.

<sup>283</sup> "ر" – "ل" mahrecleri külli olarak aynıdır. Ortak sıfatları mevcuttur.

olarak vakf yapılmalıdır. Ayetin sonuna veya secâvende gelmeden nefes kesilirse uygun bir yerde durulup ve yine uygun bir yerden geriden alınması gerektiğini hatırlatmıştır.<sup>284</sup>

Dânî, şerhinde okuyucuların durulması uygun olan yerleri iyi bilmeleri gerektiğini, bu konunun tecvidin en önemli konularından olduğunu ve başarılı bitirmeye ancak bununla ulaşılabileceğini haber vermiştir.<sup>285</sup> Yine Dâni, *et-Tahtid* adlı eserinde Kur'an kıraatinde vakfı; tam, kâfi, hasen ve kabîh olmak üzere dört kısma ayırmış ve bu vakfların her birinin tariflerini yapmıştır.<sup>286</sup> Ayrıca Dâni, sahabenin tilavet yaparken cümlede birbiriyle bağlantılı olan ve evveli ahiriyle ayrılamayan yerlerde vakf yapmaktan çekindiğini söylemiştir.<sup>287</sup> Devamında ise vakf yaparken kelimenin son harfinin ve harekesinin nasıl bir işleme tabi tutulduğunu ve bu harf ve hareketlerin durumlarının ne olacağını iyi bilinmesi gerektiğini beyan etmiştir.<sup>288</sup>

Yanlış anlaşılması için şunu ifade etmek gerekecektir: Vakf ve ibtidâ konusunda derin çalışmalar yapan ve günümüzde en çok kabul gören şekliyle vakf rumuzlarını yerleştiren Muhammed b. Tayfur es-Secavendî (ö. 560/1165) Hâkânî'den takriben iki asır sonra yaşamıştır. Kendisinden önce Ebu Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebu Ca'fer en-Nehhas (ö. 338/950) ve Ebu Amr ed-Dâni (ö. 444/1053) gibi âlimler de vakf ve ibtidâ konusu üzerine eserler yazmıştır.<sup>289</sup> Müellifimiz, çağdaşlarının bu konuda münhasır eserler yazdığı gibi bir eser yazmasa da konunun ehemmiyetine binaen vakf ve ibtidâ konusuna kasîdesinde yer vermiştir.

Müellif, vakf yaparken kelimelerin ayrı veya bitişik yazılmasına ve kelimelerin sonundaki "tâ" harfinin açık ya da kapalı yazıldığına dikkat çekmiş, bu durumların vakf yaparken çok önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır.<sup>290</sup>

### 3.1.1.3.12. Sakin Mîm'in Halleri ve İşba' (40-41. Beyitler)

Müellif, beyitlerinde sakin mîmin üç halinden ikisini zikretmiştir. Birincisi, sakin mîmden sonra "mîm" gelirse idgamı misleyn mealgunne olur. "لَكُمْ مِنْ" örneğinde olduğu gibi. İkincisi, sakin mîmden sonra mîm harfinin dışında bir harfin gelmesiyle

<sup>284</sup> Şeref, *Hedyü'l-Mecid*, 32.

<sup>285</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 421.

<sup>286</sup> Dâni, *Tahdîd*, 174- 175.

<sup>287</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 425.

<sup>288</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 448.

<sup>289</sup> Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Secâvendî Muhammed b. Tayfur", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV. Yay., 2009) 268-269.

<sup>290</sup> Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 35.

dudak izharı olur. “لَهُمْ عَذَابٌ” gibi. Üçüncüsünde ise sakin mîmden sonra “bâ” harfi geldiğinde ihfâü’ş-şefevi (dudak ihfası) olur. “وَمَنْ يَعْتَصِمِ بِاللَّهِ” gibi. (Müellif bu üçüncü hale değinmemiştir.)

Dânî, mîm harfinin kendisinden başka bir harfle idgam olmadığını, “vâv” harfi ile aynı, “fe” harfi ile yakın mahrecde olduğu için telaffuzda dikkat edilmesi gerektiğini ve bu tür durumlarda ihfâ şeklinde okunacağını ifade etmiştir.<sup>291</sup>

Sakin mîmden sonra “vâv” veya “fe” harfi geldiğinde mahrec birliği ya da yakınlığından dolayı dikkatsizlik sebebiyle ihfâ şeklinde okunabilir. Mîm harfinin kendisinde gunne sıfatı bulunduğundan bu harflere idgam da olunmaz. Eğer idgam olunursa o takdirde gunne sıfatı yok olur ve bu durumda mîm harfi anlaşılamaz bir hale gelir. Mîm harfinin bu harflere idgam edilememesinin bir sebebi de onun bu harflerden kuvvetli olmasıdır. İdgam kuralına göre kuvvetli harf zayıf harfe idgam edilemeyeceğinden böyle bir idgam mümkün değildir.<sup>292</sup>

Kur’an-ı Kerim’de sakin mîmin hallerinin örneği çok fazladır. Müellifin değinmediği sakin mîmin hallerinden ihfâü’ş-şefevî’yi açıklamak için getirilmiş olan şu ibare büyük bir önem arz etmektedir: “وقد عم البعض الإدغام فيدخل فيه الإخفاء ولكن مخرج الإخفاء” “ليس بمخرج الإدغام فاختلفا حقيقة (Bazı kimseler ihfâyı, idgama dâhil ediyorlar, ancak gerçekte ihfa ile idgamın mahreci aynı değil, farklıdır.)<sup>293</sup> Mekkî (ö.437/1045) sakin mîmden sonra “bâ” harfi geldiğinde izhar edilerek okunması gerektiğini bildirmiştir.<sup>294</sup> Kanaatimize göre Hâkânî’nin, yazmış olduğu kasîdede sakin mîmin hallerine yer vermesinin nedeni bu konunun önemli olmasıdır. Ayrıca Kur’an’da bunun örneğinin çok fazla olması ve Kur’an okurken bu konuda yapılan yaygın hatalar da olabilir.

Sonraki beytinde Hâkânî, zammeden sonra “vâv” harfi gelirse, zamme ağır bir hareke olduğundan, buradaki zammenin gizlemeden ve onu eksik bırakmadan okunması ve ayrıca “vâv” harfinin okunuşunun da ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü “vâv” harfi zammeden doğmuştur.<sup>295</sup> وَلَا تَزُرُ وَازِرَةً - إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. örneklerinde olduğu gibi. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi zammeden sonra “vav” harfi geldiği için zammesi olan harfe ehemmiyet gösterilmesi ve o harfin işba’ yaparak

<sup>291</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 2: 457.

<sup>292</sup> Mekkî, *Riâye*, 108; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 222.

<sup>293</sup> Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü’r-Râiyye’sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 35-36; Şeref, *Hedyü’l-Mecid*, 31-32.

<sup>294</sup> Mekkî, *Riâye*, 108. (Bu görüşü savunanlar azınlıkta olmakla birlikte, İbnü’l-Cezerî ihfâ ile okunacağı görüşündedir. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 222.)

<sup>295</sup> Şeref, *Hedyü’l-Mecid*, 32.

(doyurarak) okunması gerekir. Müellifin “zammenin hakkını ver” demesinden bu anlaşılmaktadır.

Dânî, kasîdenin bu beytini yanlış yorumlayıp hataya düşenleri uyarmıştır. Bu beyt, kıraat vecihlerini kendilerine mal eden bir grup tarafından yanlış okundu ve hatta onlar beyti aslı olmayan bir tarzda tevîl ettiler ve birde bu beyti hatalı okumalarına delil olarak gösterdiler. Mısır ve Tunus’un Kayrevan şehrindeki hocalar bu örneklerde zammenin gücünü azaltarak yani bi nevi ihtilas yaparak okudular. Dâni’de onlara cevaben böyle bir okuma şeklinin hiçbir kıraat imamından rivayet edilmediğini, böyle bir okuyuşun büyük bir lahn olduğunu ve bu durumdan dolayı telaffuzun çirkinleştiğini beyan etmiştir.<sup>296</sup>

### 3.1.1.3.13. Meddi Lazım (42-43. Beyitler)

Müellif bu beyitlerde meddi lazım konusuna yer vermiştir. Kırk ikinci beytin sonunda Fatiha süresinin son kelimesi olan “ولا الضالين” kelimesini örnek olarak vermesiyle burada meddi lazımdan bahsettiği anlaşılmaktadır. Med (lin) harfinden sonraki harf şeddeli olursa diyerek bu kuralı beytinde ifade etmeye çalışmıştır. Beytin son kısmında da bu kaideyi gerekçelendirerek izah etmiştir. O da iki sakin harfin peş peşe gelmesidir. Bu iki sakin olan harften birincisi med harfi diğeri şeddeli olan harfin birincisidir. Burada müellif, meddi lazım tanımı henüz kavramlaşmadığından bu kavramı kullanmamıştır. Bu kavramı kullanmaması meddi lazımın olmadığı anlamına gelmediği bu beytten anlaşılmaktadır.

Dânî, meddi lazımın oluşumunu ve meddin üzerine ilave yapılarak çekilmesi gerektiğini şerhte detaylı bir şekilde açıklamıştır. Dâni’nin de meddi lazım kavramını kullanmaması yukarıdaki meddi lazım tanımının henüz kavramlaşmadığı görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.<sup>297</sup> Ayrıca Dâni, tecvid ve kıraat ilmi alanında telif ettiği, otuz üç baktan oluşan hacimli ve tafsilatlı *Câmu’l-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb’* adlı eserinde meddi lazım kavramının yerine *في مد حروف الهجاء في فواتح السور* ve *في المد للسكان اللازم* gibi başlıklarını kullanmıştır.<sup>298</sup>

İbnü’l-Cezerî’ye göre bu uzatmanın meddi lazım diye anılmasının nedeni, bütün kıraat imamlarının med ile okunmasında ittifak etmeleri ve ihtilafa düşmemeleridir. Ya

<sup>296</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 462-463.

<sup>297</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 472.

<sup>298</sup> Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân, *Câmiu’l-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb’*, thk: Abdülmüheymin Abdusselam Tahhan, (Doktora Tezi, Câmîatü Ümmü’l-Kurâ, 1987) 480-486.

da sebab-i med olan sükûnun, vasl ve vakf halinde sabit kalmasıdır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, eserinin bu bölümünde Hâkânî'nin ve Sehâvî'nin (ö. 643/1246) kasîdelerinden konu ile alakalı beyitler aktarmıştır. Ayrıca müellif meddi lazıma; meddi vacib, meddü'l-adl veya meddü'l-hacz (iki sakinin arasını ayırdığı için) isimlerinin de kullanıldığını belirtmiştir.<sup>299</sup> Her iki müellifin (Hâkânî ve Sehâvî) kasîdelerinin konuyla alakalı olan beyitlerinde bu kavram geçmemektedir.

### 3.1.1.3.14. İzhar Bahsi (44-48. Beyitler)

Müellif bu beyitlerinde izhar konusuna tekrar dönmüş ve bu konuyu detaylı bir şekilde ele alıp incelemiştir. Sakin nûn veya tenviden sonra boğaz harflerinden bir harf gelirse izhar olacağını belirterek bu harflerin hepsini saymıştır.

Dânî, tenvin ve sakin nûn'un Arap harfleri içerisinde dört hükmünün olduğunu beyan etmiş ve bu hükümleri açıklamıştır.

Birinci hüküm: tenvin ve sakin nûndan sonra boğaz harflerinden bir harf geldiğinde Hâkânî'nin dediği gibi beyyine (izhar) olmasıdır. Bu harflerin “الهمزة, الهاء, الغين, الخاء, العين, الحاء” olduğunu belirtmiş ve harflerin her birine örnekler vermiştir.<sup>300</sup> İzharla ilgili görüşleri beyan etmeden önce Dâni'nin şerhte beyan etmiş olduğu diğer üç hükmü zikredelim.

İkinci hüküm: tenvin ve sakin nûn “لَمْ يرو” harfleriyle karşılaştığı zaman idgam olur. Dâni, nûn harfini zikrederek bu harflerin altı harf olduğunu iddaa eden kurrâlar olsada burada bu harfi zikretmenin bir manası olmadığını diğer harfler gibi idgamı misleyn olmaktan kurtulamadığını ifade etmiştir.<sup>301</sup> İbnü'l-Cezerî, nûn harfinin bu harflere eklenip eklenmemesi konusunun münakaşasını yapmış ve eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>302</sup>

Üçüncü hüküm: tenvin ve sakin nûndan sonra “bâ” harfi geldiğinde o ikisinin idgamsız olarak “mîm”e kalbedilmesidir.<sup>303</sup> “Bâ” ile “mîm” ile harfinin mahrecleri bir olmakla beraber bu iki harf; cehr, infitâh, izlâk ve istifâle sıfatları bakımından müşterektirler. “Mîm” ile “nûn” harfinin gunne, beyniyye, cehr, infitâh ve istifâle gibi sıfatları birdir. Sakin nûn “bâ” harfinden önce geldiğinde mahreclerinin uzak

<sup>299</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 222.

<sup>300</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 486.

<sup>301</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 489.

<sup>302</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 22.

<sup>303</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 497.



olmasından idgam mümkün değildir. Bu sebepten sakın nûnun “bâ” harfinin kardeşi olan “mîm” harfine benzeme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı sakın nûn “bâ”nın kardeşi olan “mîm” harfine çevrilmiştir.<sup>304</sup>

Dördüncü hükümde ise Danî: tenvin ve sakın nûnun on beş harften önce geldiğinde ihfâ olacağını belirtmiş ve ihfâ harflerini saymıştır. İhfâ yaparken mahreci kendisine yakın olan “tâ” harfine dikkat edilmesi gerektiğini ve burada “nûn”un gunnesinin uzama müddetinin kısa olabileceğini ifade etmiştir. Yine tenvin veya sakın nûndan sonra “fâ” harfi geldiğinde ihfânın müddeti tamamlanmadan ihfâ harfinin mahrecine varılmaması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>305</sup>

Dânî'nin şerhte değinmiş olduğu tenvin ve sakın nûnun hallerini beyan ettikten sonra müellifin kasîdesinde üzerinde îtinâ ile durduğu izhar konusuna dönüş yapalım. Dilbilim eserlerinin ilk kaynakların kabul edilen kabul edilen *el-Kitâb*'ın müellifi Sîbeveyh, izhar harflerini bu altı harf olarak ifade etmiş ve izhar kavramı yerine beyyine kelimesini kullanmıştır. Sîbeveyh bu harfleri saymasının gerekçesi olarak bunların mahrecleri nûnun mahrecinden hem farklı hem de nûnun ait olduğu harf topluluğundan olmamasıyla ve bu durumun nûn harfine has olmayıp dil grubundan olan bir harfin boğaz harflerinden bir harfle idgam ve ihfâ yapılamayacağını açıklamaktadır. Akabinde izhar örneklerini eserinde sunmuştur.<sup>306</sup> Ayrıca Sîbeveyh, bazı arapların "خ" ve "غ" harflerinde dile olan mahrec yakınlığından ağız ve dil harflerindeki gibi ihfâ yaptıklarını belirtmiştir.<sup>307</sup> Sîbeveyh'in bu görüşünden bu iki harfte izhar yapılmasını kabul etmediği anlaşılmaktadır. Sîbeveyh'ten sonra Müberred'de bu iki harfte ihfâ yapılmasını kabul etmemiş ve o beyyine lafzı yerine izhar kavramını kullanmış ve bu kavramı ilk kullanan kişi olmuştur.<sup>308</sup>

İbn Mücahid, izhar yapılan harfler hususunda sadece "ع-ح-ا" harflerini zikretmiştir.<sup>309</sup> Onun el-Müseyyib (ö. 94/713) kanalıyla İmam Nâfi'ye gelen "غ" ve "خ" harflerinde ihfâ yapıldığı görüşünü benimsediği gözükmektedir.<sup>310</sup>

Dânî'de *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde İmam Nâfi'nin bütün imamlara ihtilaf ettiğini ve izhar harfleri olarak "ع-ح-ا" harflerini saydığını bildirmiştir. Onların

<sup>304</sup> Mekkî, *Riâye*, 133; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 26.

<sup>305</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 497-498.

<sup>306</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 454.

<sup>307</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 451.

<sup>308</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 215.

<sup>309</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb*, 125-126.

<sup>310</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb*, 125-126; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 22.

gerekçesi olarak da bu harflerin mahrecinin "ق-ك" harflerinin mahrecine yakın olduğundan ihfâ yapılmasının gerekli olduğunu iddia ettiklerini ifade etmiştir. Hemze hakkında da İmam Nâfi'nin râvîsi Verş'den gelen kıraat şekline göre hemzenin harekesi, kendisinden önceki sakin nûna veya tenvine verilir ve hemze telaffuzdan düşürülür demiştir. Harekenin bu durumda hemzeye ağır geldiğini gerekçe olarak da sunmuştur.<sup>311</sup> Ebu Amr'ın ise boğaz harflerinden yalnızca "خ" harfinde ihfâ yaptığını nakletmiştir.<sup>312</sup>

İbn Mücahid'le aynı dönemde yaşamış olan Hâkânî ve onun eserini yaklaşık bir asır sonra şerheden Dâni, izhar harflerini boğaz harfleri olarak belirlemiş ve Sîbeveyh ve el-Müberred'in bu konudaki görüşlerini kabul etmiştir. Yine Dâni ile aynı dönemde yaşamış olan Mekkî de (ö. 437/1045) *er-Riâye* adlı hacimli eserinde izhar harflerinin boğaz harfleri olarak altı harf olduğunu ifade etmiştir.<sup>313</sup>

İbnü'l-Cezerî de büyük çoğunluğun kabul ettiği gibi izhar harflerinin boğaz harfleri olarak altı harf olduğunu beyan etmiş ve bu harfleri açıklayıp örnekler vermiştir.<sup>314</sup> Kıraat ve tecvid ilminde otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki görüşü önemlidir.

Hâkânî, beyitlerinin devamında izhar yaparken ihfa ve idgamla karıştırılmaması, ayırımın iyi yapılması gerektiğini ve ihfânın, izhar ve idgamın arasında bir yerde olduğunu belirtmiştir.<sup>315</sup> Akabinde çok önemli bir konu olan ve günümüzde de Kur'an tilavet edilirken yaygın olarak en çok yapılan hatalardan birisi olan izhar yapılması gereken yerde harfi şeddeliymiş gibi (harekelendirerek) okumak hatasından şiddetle kaçınılması gerektiğini zikretmiştir. Sekte yapar gibi de harflerin arasını ayırmanın yanlış olacağını hatırlatmış ve tenvini de sakin nûna kıyas ederek ona tabi tutulmasını istemiştir.

Dâni, bu şekilde okumayı cahil kurrâların, hiçbir şeyden haberi olmayan kalın kafalıların yaptığını; tecvid ve tahkiki uygulamayı isterken sınırı aştıklarını ve caiz olmayan bir okuyuşa doğru gittiklerini ifade etmiştir. Bu tür bir okuyuş tenvin ve sakin nûnu harekelendirmek olduğundan kınanmış olduğunu ve diğer sakin harflerde de aynı duruma dikkat edilmesi gerektiğini şerhte bildirmiştir. Yine Dâni, Kur'an tilavetinde

<sup>311</sup> İn انا örneğinde olduğu gibi.

<sup>312</sup> Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 713-714.

<sup>313</sup> Mekkî, *Riâye*, 262-263.

<sup>314</sup> İbnü'l-Cezerî, *Temhid*, 165-166.

<sup>315</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 498.

bunun lahn olduğunu, böyle bir kıraatin caiz olmadığını ve bu tür okuyuş yapanların arkasında namaz bile kılınmayacağını beyan etmiştir.<sup>316</sup>

Hâkânî kasîdesinden bu beş beyti izhar konusuna ayırmıştır. Daha önceki beyitlere baktığımızda herhangi bir konuya bu kadar detaylı temas etmemiştir. Bu da konunun ehemmiyetini göstermekte ve bu konuda yapılan hatadan kesinlikle kaçınılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

### 3.1.1.3.15. Dua ve Temenni (49-51)

Hâkânî bu beyitlerinde tecvidin bütün konularına temas etmediğini, değindiği konuların temel konular olduğunu ve kalan konuların öğrenilmesi için evvela sabredip azim göstererek bir hocadan öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Müellif tecvid ilmindeki konularını bir bölümünü zikretmeye çalışmıştır. Bunun nedenleri de eserin tecvid ilminde ilk manzum eser olup daha önceden örneğinin olmaması, eserini kasîde tarzında yazması, insanların aklında daha iyi kalmasını istemesi ve daha kolay muhafaza edilip uygulanmasını istediği için kısa tutmak istemesidir. Çünkü Hâkânî, kasîdesinde bizzat kendisi buna işaret etmekte ve eserini sınırladığını ifade etmektedir. Şayet isteseydi kasîdesini dilediği kadar uzatır eserine almadığı konuları da dâhil edebilirdi. Lakin onun tercihi eserini kısa tutup manzum bir tarzda yazması olmuştur ki bunun nedenleri de yukarıda zikredilmiştir.

Bilindiği üzere dilbilim, dilbilimsel tefsir ve kıraat eserlerinde tecvidle alakalı argümanlar oldukça fazladır. Hatta bu eserlerde tecvid öğelerinin temeli atılmış durumdadır. Lakin sırf bu eserlerden yola çıkarak Kur'an'ı okumaya çalışmak mümkün değildir. bu ve benzeri sebeplerden tecvid konularını bir araya toplayan eserlerin yazılması elzem olmuştur. Hâkânî de taşın altına elini koymuş bu işi başarıp alanında çığır açmıştır.

Dânî, Ebu Muzâhim'in eserine almayıp bıraktığı konuların ince hassas konular olduğunu; bunları öğrenmek isteyen bir kişinin ancak bilen bir kişiden telakki, işiterek ve müşafefe yoluyla alması gerektiğini ifade etmiştir. Sonrasında kasîdedeki konu başlıklarını zikretmiştir.<sup>317</sup> Kasîde ve şerhten anlıyoruz ki Hâkânî'nin zamanında bu konuların haricinde tecvidle alakalı konular mevcuttur. Ama bu konular herhangi bir eserde tarif edilsede sadece o eserden yola çıkarak bu konuları pratikte tam manasıyla

<sup>316</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 501-502.

<sup>317</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 502.

uygulamak imkânsızdır. Hâkânî ve sonrasında bütün konuları içine alan tafsilatlı eserler yazılsa da bunlar hiçbir zaman yeterli görülmemiştir. Bir kimsenin Kur'an'ın tecvid kaidelerini ve tilavet usûllerini bir hocadan işitme ve müşafehe yoluyla almadan sadece teorik bilgilerle hatasız yapabilmesi çok zor bir ihtimaldir.

Kur'an'ın kıraat keyfiyeti hususunda örneğimiz Hz. Peygamberdir. Peygamber'imizin Kur'an tilavet etme, ezberleme ve öğretme hususundaki tutum ve davranışlarına bakıldığında Kur'an tilavet eğitim ve öğretimi için ihtiyaç duyulan metodolojik öğretileri görmek mümkün olacaktır.<sup>318</sup> Hz. Peygamber, Cibril as'dan aldığı şekliyle Kur'an ayetlerini ashabına öğretmiş ve bu keyfiyetin en güzel şekilde muhafazası için bazen onlardan okumalarını bile istemiştir. Okuma esnasında hatalar varsa onları düzeltmiş, Kur'an harflerine verilen sesleri öğretmiş ve bu şekilde gelişigüzel okumaların önünü kesmiştir.<sup>319</sup>

Bu görüşlerden fem-i muhsinin önemi ortaya çıkmaktadır. Fem-i muhsin doğru telaffuzu, güzel ifadeyi ve edayı temsil eden ağız demektir.<sup>320</sup> Sahabe, Kur'an'ı telakki yoluyla almış; tâbiûn, kıraat imamları ve onlardan sonra gelenler de aynı usulle alıp devam ettirmişlerdir. "القراءة سنة متبعة يأخذها الآخر عن الأول" Selefin dilinde ve kaynaklarda vurgulanan bu söz, telakkiyi ifade ederek bir tarif olarak yerini almıştır. Yani Kur'an tilaveti, sonrakinin öncekinden öğrenmesi ile devam ettirilen bir sünnet olmuştur.<sup>321</sup> Bu tanım fem-i muhsini tanımlayan bir deyim olarak meşhur olmuştur.

Buraya kadar ifade ettiğimiz bilgilerden Kur'an'ın tilavet keyfiyetini fem-i muhsinden almak yeterlidir gibi bir izlenim çıkmasını istemiyoruz. Çünkü Dâni *et-Tahdîd* adlı eserinde: *Beni bu mevzuları yazmaya sevkeden sebepler, günümüzdeki Kur'an okuyanlar ve mukrîlerinde kıraat ve tecvidin hakkını verme hususunda gösterdikleri za'fiyet ve tilavetleri esnasındaki tanık olduğum ihmalleridir*<sup>322</sup> demiştir. Gördüğümüz kadarıyla müşafehe yolundan kaynaklanan bir takım ihlaller, kusurlar ve ihmaller daha o dönemde başlamıştır. Bu sebepler kadim eserlerin telif edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu sefer de "Müşafehe yolu mu yoksa yazıya geçirilmiş bilgiler mi (kurallar mı) esastır?" sorusu tartışılmıştır. Yukarıda görüşleri de dikkate alarak kanaatimize göre genel olarak şunları söyleyebiliriz: tecvid ve kıraatle alakalı olan bir

<sup>318</sup> M. Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2015) 25-26.

<sup>319</sup> Zerkânî, *Menahilü'l-İrfân*, 1: 242.

<sup>320</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 213.

<sup>321</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 51.

<sup>322</sup> Dâni, *Tahdîd*, 165.

meselenin veya bir veçhin fem-i muhsin tarafından müşafehe yoluyla öğretiminin kabul edilebilmesi, ancak tecvid ve kıraat âlimleri tarafından yazılan kaynaklardaki bilgilerin onayını alması şartına bağlıdır. Zaten Hâkânî'nin eserini yazma sebeplerinden bir tanesinin bu durum olduğunu ifade etmiştik. Mekkî ve İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki görüşleri bizleri desteklemektedir.

Mekkî *Riâye* adlı eserinde:

Bir kimsenin Kur'an tecvidini, konuyla alakalı gerekli ilmi meselelerini öğrenmeden sadece bir hocadan müşafehe yolunu takip ederek öğrenmesi mümkün olabilir. Lakin ilmi meseleleri öğrenmesiyle birlikte müşafeheye devam etmek, Kur'an tilavet ve kıraatında kişiyi daha maharetli ve mütemekkin kılar. O kişinin ilmine olan güveni artar ve rivayet ettiği bilgiden şüphesi gider<sup>323</sup> demektedir. Bu rivayet Saçaklızâde de geçmektedir.<sup>324</sup>

Bu konuda İbnü'l-Cezerî de bizlere nasıl biz yol izlememiz gerektiğini şu şekilde göstermekte ve şöyle zikretmektedir: *Bir rivayeti öğretmek söz konusu ise, o rivayetin teorik ve pratik detaylarına vakıf olmak gerekir.*<sup>325</sup> Bu konu Mekkî'nin *er-Riâye* ve Dâni'nin *et-Tahtid* adlı eserlerinde etraflıca geçmektedir.<sup>326</sup>

Müellif son iki beytinde kasîdesinden istifade edenlerden ve kasîdesiyle tecvid kaidelerini öğrenenlerden fecr vaktinde dua istemektedir. Dua edenlere de kendisinin karşılık verip dua ettiğini haber vermiştir. Eserinin sonunda ise Allah'û Teâlâ'dan duasına ve kendisine dua edenin duasına icabet etmesini istemektedir. Dâni şerhinde Allah'a halis bir niyet ve temiz bir kalp ile dua edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve duasında tüm dünya ve ahiret işlerini Allah'ın hayırlı bir şekilde düzeltmesini niyaz etmiştir. Devamında Allah'a duanın böyle yapılması gerektiğini ve böyle yapılan duaları Allah'ın karşılıksız bırakmayacağını eklemiştir.<sup>327</sup>

Genel olarak esere bakıp onu değerlendirdiğimizde müellifin, ilk olarak harflerin mahrec ve sıfat-ı lâzimelerine değindiğini ve bunları içine alan anahtar kelimelerle kendisinden sonrakiler için tecvidin tanımına ışık tuttuğunu müşahede etmekteyiz. Hâkânî, lahn kavramıyla kıraat hatalarını dile getirmişken tahkik, tertil ve hadr kavramlarıyla da okuyuş şekillerini (kıraat mertebelerini) zikretmiştir. İzhar, ihfâ ve idgam konuları ve aralarındaki farktan, med (lin) harflerinden, meddi لازمın bir kısmından, kasr bahsinden, vasl ve vaslın hükümlerinden ve vakf-ibtida konusundan

<sup>323</sup> Mekkî, *Riâye*, 89.

<sup>324</sup> Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukil*, 110.

<sup>325</sup> İbnü'l-Cezerî, *Muncidü'l-Mukriin*, 54.

<sup>326</sup> Mekkî, *Riâye*, 89-90; Dâni, *Tahdid*, 165-167.

<sup>327</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 532.

bahsetmiştir. Sonrasında idgamı misleyn, "ء" (hemze) harfinin okunuş şekilleri, "ر" ve "ل" harflerinin ince okunması, "ع" ve "ه" harflerinin okunuş şekilleri, sakin mîmin halleri gibi konulara değinmiştir. Akabinde zammenin ağır bir hareke olduğunu ve özellikle kendisinden sonra “vav” harfi geldiğinde dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>328</sup> Müellif en son izhar konusuna da tekrar dönmüş ve bu konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır. Araştırmamızda Hâkânî'nin eserinde yapmış olduğu sıralama esas alınarak bu kısımda zikredilmeye çalışılmıştır. Hâkânî'nin eserinde değinmiş olduğu diğer konulara<sup>329</sup> tecvid ilmiyle direkt bağlantılı olmadığından yer verilmemiştir.

Dânî, Hâkânî'nin değinmiş olduğu konu başlıklarını: *İdgamın hakikati, izhar, ihfâ, ihtilas, revm, işmâm, harekerlerde işba', tenvin ve sakin nûnun idgamla beraber belli edilmesi ve idgamın içerisinde yok olması, imale, tefhim, terkîk, sebebi med ve meddi tabî*<sup>330</sup> olarak açıklamıştır.

### 3.1.2. İçerik ve Üslûbü

Elli bir beyitten oluşan eserin üslup ve içerik yönünü değerlendirerek şu hususlara ulaşabiliriz. Müellif kasîdede tecvid ilminin bir eser yardımıyla anlaşılıp uygulanabilen konularına yer vermiş, ancak fem-i muhsin aracılığıyla anlaşılabilen konulara yer vermemiştir.<sup>331</sup> Dâni, yaklaşık bir asır sonra tecvid ve kıraat ilmiyle alakalı hacimli eserler telif etmiş ve eserlerinde tecvidin neredeyse bütün konularına yer vermiştir. Bu âlim Hâkânî'nin kasîdesini de şerh etmiştir. Dâni, Hâkânî'nin diğer konulara yer vermeme nedeni olarak bilmiyordu veya onun döneminde henüz tecvid terimleri yerleşmemişti ve bu terimler kavramsallaşmamıştı dememiştir. Aksine şerhte diğer kalan konular için ancak telakki, simâen ya da müşafehe yoluyla öğrenilebilir demiştir. Bu durum bizleri Hâkânî'nin döneminde aynı konuların mevcut olduğu izlenimini vermektedir. Çünkü bazı tecvid terimleri günümüzde nasıl farklı isimlendirildiyse o dönemde de farklı isimlendirilebilir. Örneğin Dâni, meddi lazım terimi için *في مد حروف الهجاء في فواتح السور* ve *في المد للساكن اللزيم* bu sözcükleri kullanmıştır.<sup>332</sup> Özellikle beşinci yüzyılda yaşayıp tecvid ve kıraat ilmiyle alakalı birçok eser telif eden ve bu ilimde otorite kabul edilen Mekkî ve Dâni eserlerinde tecvid

<sup>328</sup> İşba'.

<sup>329</sup> Mesela yedi kıraat imamını zikretmesi, öğretici ve öğrenende olması gereken vasıflar vb.

<sup>330</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 503.

<sup>331</sup> Dâni şerhte, Hâkânî'nin diğer konulara yer vermeme sebebini bu şekilde açıklamıştır. Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 502.

<sup>332</sup> Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 486.

konularının hepsine yer vermiştir. Bu âlimlerin telif ettikleri eserler her dönemde başvuru kadim kaynaklar arasında yerini almıştır.

Kasîdede yer alan tecvid konularında örneklerin sınırlı olduğunu görmekteyiz. Kasîdenin örneklerinin sınırlı ve konuların işlenişinin kısa ve veciz olması da bir kişinin ondan herhangi bir konuyu okuyup anlamasını ve uygulamasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple kasîdeye tecvid ilmini öğrenmek ve bazı hatalı uygulamalarını düzeltmek için müracaat eden bir kişi, özellikle bazı konularda kasîde üzerine yazılan şerhlere başvurmak zorunda kalacaktır. Veyahut tecvid ilminde üstad olan bir kişinin ancak kendisine kasîdeyi açıklamasıyla anlayabilecektir. Özellikle ilk dönemde manzum tarzda yazılan bir eserin hangi alanda olursa olsun bünyesinde bir takım eksikleri barındırması gayet normaldir. Bu tarzda yazılan eserlerin anlaşılabilmesi için bazı kaynaklara, özellikle şerhlere ve konuyla alakalı açıklamalara başvurulması gereklidir.

Kasîdeye baktığımızda Hâkânî'nin lahn mevzusu, idgam, tenvin ve sakin nûnun halleri üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Müellifin eserine aldığı konular tecvid ilminin temel mevzularıdır. Hâkânî'den önce dilbilimsel eser telif eden müellifler, ses bahislerinde tecvid konularına dağınık bir halde yer vermişler onlar da Hâkânî gibi lahne, idğama, tenvin ve sakin nûnun hallerine<sup>333</sup> ehemmiyet vererek özellikle bu konuları eserlerine dâhil etmişlerdir.

Eserde dikkat çeken bir husus da müellifin izhar konusuna değindikten sonra birbirinden bağımsız başka mevzulara girip tekrardan aynı konuya dönmesidir. Sanki bu durum eserin konu bütünlüğüne zarar vermektedir. Aslında müellif, izhar (tebyin) konusunu özlü bir şekilde aldığı diğer mevzularla birlikte almış ve muhtelif konuların kasîdede toplu halde olmasını istemiştir. Daha sonra izhar konusunu mühim gördüğünden tekrar bu mevzuya dönmüş ve detaylı bir şekilde bu konuyu açıklamıştır. Bunun diğer bir nedeni de, müellifin izhar konusunda kıraat imamlarında ve dilbilimsel eserlerde varolan ihtilafı önlemek istemesi olabilir. Diğer konularda ihtilaf olmadığını iddia etmiyoruz, onlara da üst başlıklarda yer vermeye çalışmıştık. Lakin müellifin diğer konularda bu kadar detaya inmediğinden izhar konusunu daha önemli gördüğünü düşünüyoruz.

Müellifin eserine dâhil ettiği konular ve tecvidle alakalı bilgiler göz önünde tutulduğunda amacının Kur'an tilavet eden kişileri küçük bir hataya bile düşmekten

<sup>333</sup> Örneğin tenvin ve sakin nûnun halleri için Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 454; el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 216; Med bahsi için Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1: 57; Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 424; İdgam bahsi için Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 457.

korumak olduğu görölmektedir. Eserin tecvid ilmiyle alakalı ilk müstakil eser olduğu düşünöldüğünde şunları söyleyebiliriz: herhangi bir ilim dalında yazılmış ilk eserlere bakıldığında burdaki durumun aynısının olduğu görölmektedir. Hele de bu eser nesir tarzında değil de manzum bir uslupla yazılmışsa bu duruma düşölmesi kaçınılmazdır.

Bu sebepler göz önünde bulundurularak kendisinden sonra tecvid ilmine dair yazılmış eserlerdeki etkisine bakıldığında Hâkânî'nin yazmış olduğu eserin değeri ortaya çıkmaktadır. Çünkü ondan hemen sonra aynı tarz daha kapsamlı ve sistemli eserler yazılmış olsa da onlardan birçoğu günümüze ulaşamamış, Hâkânî'nin eseri ise şerhler, muarazalar yazılması ve kaynak olarak gösterilmesi sayesinde günümüze ulaşma imkânı bulmuştur. Tüm bunlar gösteriyor ki bu eser, telif edilmesinden itibaren tecvid ilmindeki âlim kişiler tarafından kendisine güvenilmiş ve kendisinden istifade edilmiştir. Dâni'nin şerhte belirttiği üzere kasîde üzerine yazılan şu beyitler onun tecvid ilmindeki önemini ortaya çıkarmaktadır.

Dâni, bu kasîde için şu beyitleri aktarmıştır.<sup>334</sup>

فِي وَصْفِ حِزْقِ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ	فَدُّ قَلْتُ قَوْلًا مَا سُبِقْتُ بِمِثْلِهِ
لِمُرِيدِهِ وَيَسِيرَ فِي الْبِلَادِ	أَوْضَحْتُهُ عَمْدًا لَيْسَهُلَ حِفْظُهُ
وَاحْفَظْهُ وَاسْتَعْمَلْهُ بِالِاتِّقَانِ	اعْرِفْ مَعَانِيَهُ بَيْنَ لَكَ فَضْلُهُ
أَحْكُمْتُهَا بِإِعَانَةِ الرَّحْمَنِ	أَعْنِي مَقَالَ قَصِيدَةٍ مَبْثُوثَةٍ
فَوْقَ الْقَصَائِدِ فَهِيَ لِلخَاقَانِي	أَبْيَاتُهَا أَحَدٌ وَخَمْسُونَ اعْتَلَّتْ

*Kur'an kıraatinde mahir (usta) olanların nitelendirmelerinde daha önce benzeri geçmemiş bir söz söyledim.*

*Onun muradı, ezberlemesinin kolay olması ve beldelerde yayılmasıdır ki; bende onu bu niyetle açıkladım.*

*Manalarını bil, onu koru ve ondan mükemmel bir şekilde faydalan ki; sana lütfu ulaşsın.*

*Açıklanmış (yayılmış) olan bir kasîdenin sözünü kastediyorum. Rahman'ın yardımıyla onu sağlamlaştırdım.*

*(Bu kasîde) Bütün kasîdelerin fevkinde olup elli bir beyittir. O da Hâkânî'ye aittir.*

Elbette kasîdenin tecvid ilmine katkısının tartışma konusu olması bile söz konusu olamaz. Bu durumu göz önünde bulundurmak şartıyla müellifin eserinde ele aldığı konuları bir başka açıdan değerlendirmek de yerinde olacaktır. Müellif bilindiği

<sup>334</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 539.



üzere tecvid ilmindeki konuları derli toplu olarak eserinde bir araya getiren ilk kişidir.<sup>335</sup> Hâkânî'nin eserinde ele aldığı konular yukarıdaki başlıklarda tafsilatlı olarak ortaya konulmuş ve buna ek olarak kendisinden önceki eserlerde bu konuların durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Her bir konuya tekrar olmaması için tek tek değinmemekle birlikte müellifin tecvid ilmine yeni kavram veya kural olarak bir şey katıp katmadığı değerlendirilecektir.

Araştırmamızda müellifin ele aldığı tecvid konularının hepsini kendisinden önceki eserlerde farklı yerlerde de olsa bulmak mümkündür. Lakin meddi lazım konusuna kendisinden önceki eserlerde rastlanılmamıştır. Tabi bu konular eserlerde derli toplu olmadığından bir kişinin istifade etmesini zorlaştırmıştır. Hâkânî sadece bu alana ait olan eserini ortaya koymasıyla hem tecvid telif geleneğinin başlamasına öncülük etmiş hem de bu ilimden istifade etmek isteyenlerin işini kolaylaştırmıştır. Yaptığı bu çalışmanın kıymeti her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

Müellifin tecvid ilmine büyük bir katkısı da şudur: Kur'an tilavetinde zamanla bazı hatalar meydana gelmeye başlamıştır. Çünkü her ne kadar bu kurallara ve konulara diğer ilimlerin eserlerinin muhtelif yerlerinde değinilse de aslında bunlar telakki, şifahen ve işitme gibi yollarla fem-i muhsinden öğrenilmiştir. Bu durum da bazı bilgilerin yanlış aktarılmasına ve uygulama hatalarının çoğalmasına neden olmuştur. Zamanla çoğalan hataların önünü almak için Hâkânî tecvid kurallarının derlenip toplanmasını istemiş ve büyük bir özveriyle kasîdesini telif etmiştir. Eğer ki tecvid telif geleneğini Hâkânî başlatıp bu konulara temas etmeseydi başlangıçta az olan daha sonra (farklı milletlerin Müslüman olması ve Arap olmayanlarla yapılan izdivaçlar vb. sebeplerle) yaygınlaşarak çoğalan tecvid hatalarının önü alınamayabilirdi. Hâkânî'nin bu ihtiyacın ve problemin farkına varıp gereğini yapması tecvid ilmi açısından en mühim durumdur.

Bilindiği üzere Hâkânî'nin eserinden sonra özellikle hicrî beşinci yüzyılda tecvid alanında Mekkî ve Dâni tarafından hacimli eserler telif edilmiştir. Kasîde, kendisinden yaklaşık bir asır sonra telif edilen hacimli eserlere kaynaklık etmiş ve onlara yol göstermiştir.. Her ilim dalında olduğu gibi bu ilim dalında da yeni açıklamalar, yeni istilahlar ve yeni konular zaman içerisinde yerleşip olgunlaşmıştır.

---

<sup>335</sup> Çiftçi, *Ebu Amr ed-Dâni'nin et-Tahtid fi'l-İtkân ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi*, 293.

### 3.1.3. Değınmediğı Başlıca Tecvid Kaideleri

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki Hâkânî eserinde “tecvid” lafzını kullanmamış bu kelimenin yerine “hüsnu edâ” terimini kullanmıştır. Bu durum da o dönemde kavramın henüz tam manasıyla kullanılmadığını ve günümüzdeki gibi kavramsal anlamına kavuşmadığını göstermektedir.<sup>336</sup>

Müellif eserinde tecvidin birçok temel konusuna kısa ve veciz bir şekilde yer verdiğini belirtmiştik. Bunlara Harflerin mahrec ve sıfatları konusu da dâhildir. Lakin manzum bir eser olduğundan bu konuların detayına inememiştir. Tenvin ve sakin nunun hallerinden olan idgamı mealgunne, idgamı bilagunne ve iklâb konularına değınmemiştir. Yine Hâkânî kalkale, zamir, lafzatullah ve hükmürrâ gibi konulara; meddin kısımlarından ise sadece meddi tabîiye yer vermişken, meddi muttasıl-munfasıl, meddi lin, meddi arız ve meddi lazım (bir kısmı hariç) konularına eserinde yer vermemiştir. İdgamın kısımları olan misleyn, mütekaribeyn ve mütecaniseyn gibi konulara da yer vermemişken Dâni şerhte idgam konusunu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Sekte, Ha-i sekte ve lam-ı ta’rif konularına da kasîdede rastlamamaktayız.

Hâkânî’den önce telif edilen filolojik esere bakıldığında bazı tecvid konularının onlarda derli toplu olmasada geniş bir yer tuttuğı görülmektedir. Örneğın harflerin mahreç ve sıfatları konusu bu tür eserlerde derinlemesine işlenmiştir. Halil b. Ahmed, harflerin mahreç bölgelerinin sayısını zikretmemiş olmasına rağmen, mahrec bölgeleriyle alakalı tafsilatlı bilgilere eserinde yer vermiştir. Ancak eserinde bu yerlerin sayısı zikredilmesede dokuz tane olduğu anlaşılmaktadır.<sup>337</sup> Sîbeveyh de bu konuya genişçe yer vererek bu bölgeleri on altı tane olarak ifade etmiştir. Bu görüş Arap dilbilimcilerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.<sup>338</sup> Dâni ise bu konuda “Kutrub (ö. 206/822), Ferra (ö. 207/823), Ceremî (ö. 225/840) ve İbn Keysân (ö. 299/912) gibi dilbilimcilerin görüşlerini esas almış harflerin mahreçlerinin on dört olduğunu iddia etmiştir.”<sup>339</sup> Bunlar "ل", "ر" ve "ن" harflerinin aynı mahreç bölgesinden (dil ucundan) çıktıklarını iddia ederken Sîbeveyh bu harflerin her birinin ayrı mahrecinin olduğunu

<sup>336</sup> Konuyla alakalı “ Bir Terim Olarak Tecvid Kavramının Hicrî Beşinci Asırdan Önce Eserlerdeki Durumu” başlığına bakabilirsiniz.

<sup>337</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1: 58

<sup>338</sup> İbn Cinnî, Osman b. Cinnî Ebu’l-Feth, *Sirru Sinâ’ati’l-İ’râb*, thk: Hasan Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2009) 1: 55.

<sup>339</sup> Dâni, *Tahdîd*, 104; Bu konuda detaylı bilgi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 163-164.

bildirmiştir.<sup>340</sup> Halil b. Ahmed harflerin sıfatları konusuna da değinmiştir. Örneğin harfleri telaffuz ederken nefesin akması ve kesilmesiyle alakalı bilgiler verirken bu sıfatların isimlerini açık bir şekilde beyan etmediği gözükmektedir. Lakin onun bu sıfatların isimlerini zikretme de bildiğini Zeccâc (ö. 311/923) şu sözleriyle ifade etmiştir:

Halil b. Ahmed'in de görüşüne göre harfler mechûr (cehr) ve mehmûs (hems) sıfatlı olmak üzere ikiye ayrılır. Harfler cehr sıfatlı olduğunda mahrece itimadın tam olmasıyla nefesin harfle birlikte akmasına engel olmaktadır. Harfler hems sıfatlı olduklarında ise mahrece itimadın zayıf olması nedeniyle harfi telaffuz ederken nefes de onunla birlikte akmaktadır.<sup>341</sup>

Sîbeveyh bu konuda daha detaylı bilgiler ortaya koymuş ve konuya hems ve cehr sıfatlı harfleri sayarak başlamıştır. O harfleri tanıttıktan sonra bu sıfatların tanımını yapmıştır. Yaptığı tanıma bakıldığında hocasının tanımıyla benzer bir tanım olduğu görülmektedir.<sup>342</sup> İbni Cinnî de bu konuya genişçe yer vermiş o da, konuya Sîbeveyh gibi hems ve cehr sıfatlı harfleri saymakla başlamıştır.<sup>343</sup>

Sîbeveyh'in idgam konusunu sistemli ve detaylı işlediği, tenvin ve sakin nûnun hallerini de bu konu içerisine dâhil ettiği görülmektedir. O, idgam konusuna ilk olarak Arap harflerini ve bu harflerin sayısını belirtmekle başlamış sonrasında harflerin mahrec ve sıfatlarından bahsetmiştir.<sup>344</sup> Akabinde idgamla alakalı bilgileri verdikten sonra (hangi harfin hangi harfe idgam olduğu gibi), sakin nûnun ayne mahrecteki bir harfe uğramasıyla meydana gelen durumdan bahsetmiştir.<sup>345</sup> Ayrıca Sîbeveyh iklâb konusuna da iklâb kavramını zikretmeden değinmiştir. O, *nûn harfi bâ harfi ile beraber geldiğinde aynı mahredden olan mîme kalbolunur* diye tarif etmiştir.<sup>346</sup> Bu kısımda sakin nûnun idgamını, mealgunne ve bilagunne olarak ikiye ayırmasa da, idgam yapıldığında gunneli ve gunnesiz diye belirtmesi kuralların uygulandığını göstermektedir. Sîbeveyh'in kavramların oluşmasında etkili olduğu da ortadadır.

Görüldüğü üzere Hâkânî bu konulara değinerek onların önemli olduklarını vurgulamış uygulama alanını ise fem-i muhsine bırakmıştır. Böyle bir eserde bu konuların detayına girilmesi ihtimali bile söz konusu değildir. Lakin özellikle idgam

<sup>340</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 433.

<sup>341</sup> Zeccâc, Ebu İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 414.

<sup>342</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 434.

<sup>343</sup> İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 1: 75; Detaylı bilgi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 171-172.

<sup>344</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 431-432.

<sup>345</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 452-454.

<sup>346</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 453.

konusunu detaya girmeden kısımlara ayırması kasîdeden istifade edenler açısından daha faydalı olabilirdi. Çünkü kendisinden önceki lugatlara bakıldığında bu konuların en ince ayrıntısına kadar işlendiği görülmektedir. Dâni'nin de sakin nûn'un idgamı konusunda bilagunne ve mealgunne olarak ayırmadığı görülmektedir.<sup>347</sup>

Med bahsinin Hâkânî'den önce kısımlara ayrıldığı görülmemektedir. O da eserinde ayırmamış lakin meddi tabîye ve meddi lazımın sadece bir kısmına değinmiştir. Yaklaşık bir asır sonra Dâni'nin meddin kısımlarına (muttasıl, munfasıl, ârız ve lîn) tek tek değinmiş olduğunu görmekteyiz.<sup>348</sup> Yine Dâni'nin meddi lazımı da kısımlarına ayırdığını önceki başlıklarda belirtmiştik.<sup>349</sup> Sîbeveyh lîn (med) harfleri hususunda tafsilatlı bilgiler ortaya koyarken meddi lînden ise bahsetmemiştir.<sup>350</sup>

Müelliften önce dilbilimsel eserlerde değinilen ve onun bahsetmediği bir konu da kalkaledir. Sîbeveyh kalkale harflerini saymış ve bu harflerde kalkale yapılabilmesi için sakin olmaları gerektiğini ifade etmiştir.<sup>351</sup> Hâkânî zikretmiş olduğu harflere temas ederken bunlara da değinseydi elbette daha güzel olurdu. Lakin müellif bu konuyu eksik bırakmış diyemeyiz. Çünkü kalkale harflerin sıfatı lâzimesindedir.<sup>352</sup> Hâkânî de eserinde “okuyucu her harfin hakkını verebilendir”<sup>353</sup> ve “harfin (mahrec, sıfat ve hareke) ölçüsüne riayet et, onu, ölçü sınırının dışına çıkarma”<sup>354</sup> demesiyle bu konuya üstü kapalı temas ettiğini düşünüyoruz.

Hâkânî'nin eserinde lafzatullah ve hükmürrâ konularına da zâhirde yer vermediği görülmektedir. Lakin müellifin üslûbu göz önünde bulundurulduğunda konuların geneline kısaca yer verdiğiinden bu konuları dışarıda bırakmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü müellifin "ل" ve "ر" harfinin okunuş şekillerine dikkat çekmesiyle, onların da nasıl okunması gerektiğini göstermiş olmaktadır.

Bu bölümde müellifin değinmemiş olduğu başlıca tecvid konularını dile getirmeye çalışırken: “Acaba müellifin değinmediği konular Kur'an tilavetinde uygulanırken bunlar henüz kural olarak yerleşmemiş miydi?” sorusu akla gelebilir. Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Tecvid alanındaki bazı konuları dil bilimciler hicrî ikinci asırdan itibaren eserlerine dâhil etmiştir. Aynı şekilde tecvid ilmiyle alakalı olan

<sup>347</sup> Dâni, *Tahdîd*, 113.

<sup>348</sup> Dâni, *Camîu'l-Beyân*, 185-187.

<sup>349</sup> “Meddi Lazım (42-43. Beyitler)” başlığı altında zikredilmiştir.

<sup>350</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 426-450.

<sup>351</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 174.

<sup>352</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 203-204.

<sup>353</sup> 12. Beyt.

<sup>354</sup> 26. Beyt.

bazı konulara müstakil tecvid kitapları telif edilmeden önce kıraat eserlerinde de muhtasar olarak değinilmiştir. Yani tecvid konularının bazıları Hâkânî'den önce telif edilen edilen eserlerde geçmekteyken tecvidin uygulanması ise Kur'an'ın nüzûlünden itibaren hep varolmuştur. Bu sebeple tecvid kaidelerinin hepsi olmasa da birçoğunu ilk kez müstakil bir eserde toplayan Hâkânî'nin yazmış olduğu eserin kıymeti ve kendisinden sonra telif edilecek eserler için nasıl çığır açtığı daha iyi anlaşılmalıdır.

Dânî şerhinde, Hâkânî'nin eserinde yer vermediği konular hakkında (yukarıda belirttiğimiz gibi) *bir kişi bu kalan konuların uygulanmasını ancak telakki, işiterek ve müşafefe yoluyla öğrenebilir* diye belirtmiştir.<sup>355</sup> Ancak Hâkânî'nin eserine dâhil etmediği konulara bakıldığında, bu konuların da diğer ele aldığı konular gibi teorik bilgiyle öğrenilip uygulanabileceği düşüncesindeyiz. Örneğin müellif idgam, izhar, med ve lahn gibi konulardan bahsediyor. Bu konular Dâni'nin iddia ettiği gibi teorik bilgilerle öğrenilirse, idgamın kısımları, iklâb, meddi muttasıl, meddi munfasıl ve kalkale gibi konularda teorik bilgilerle öğrenilebilir. Lakin Hâkânî'nin eserinde ele aldığı veya almadığı tecvid konularının eserler göz önünde bulundurularak pratik alanda uygulama şeklinin fem-i muhsinden öğrenilmesi daha doğrudur.

### **3.2. ÖNCEKİ ESERLERLE ETKİLEŞİMİ VE SONRAKİ ESERLERDE ETKİSİ**

Bu kısımda ilk başta eserin farklı alanlarda kendisinden önce telif edilen eserlerden etkilenip etkilenmediği ve etkilenme varsa bu etkileşimin ne derece olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sonraki başlıkta ise eserin kendisinden sonraki eserleri nasıl etkilediği ve hangi eserlerde referans olarak gösterildiği araştırılıp değerlendirilecektir.

#### **3.2.1. Klasik Lugatlar**

Dilbilim eserleri dendiğinde ilk başta Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve el-Müberred gibi âlimler akla gelmektedir.

Hâkânî meydana getirdiği eseriyle tecvid ilmi alanında bir ilk olmuş ve bu ilmin müstakil bir ilim dalı olarak sistemleşmesine öncülük etmiştir. Kendisinden sonra bu alanda müstakil eserler yazılmasına ve tecvid telif geleneğinin başlamasına büyük katkı

<sup>355</sup> Dâni, *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, 502.

yapmıştır. Hâkânî'den önce tecvid ilmi konularının bir kısmı muhtelif ilim dallarının eserlerinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bu başlıkta müellifin bahsettiğimiz eserlerden ne derece istifade ettiğini ve kasîdesinde değindiği kuralları eserlerde bizzat yazılanlar gibi değişiklik yapmadan aktarıp aktarmadığını ortaya koymaya çalışacağız. Ardından müellifin bu eserlere başvurmadan bağımsız bir eser ortaya koyup koymadığını araştırıp değerlendireceğiz. Bu konuda ilk olarak başvuracağımız kaynaklar klasik filolojik (dilbilim) eserlerdir. Müellifin tüm değindiği konuları bu eserlerde araştırıp değerlendirme imkânımız olmadığından bu konuların bir kısmını anlaşılacak şekilde açıklayıp izlediği metodu sunmaya çalışacağız.

Müellif, kasîdenin otuz iki ve otuz üçüncü beyitlerinde lin harflerinden bahsederek şunları söylemektedir: “Med harflerinin üç harf olup bunlara lin harfi dendiğini, elif’in her daim sakin olduğunu (yani lin harfi olduğunu), vav ve ya harflerinin ise ancak sakin olduklarında lin harfi olduğunu belirtmiştir.” Bu harflere okunmalarının kolay olması ve cevf diye bilinen mahrec bölgelerinden kolay bir şekilde çıktıklarından lin harfi denmektedir.<sup>356</sup> Bu konuda Halil b. Ahmed “lin” sıfatının sadece elif harfinde olduğunu belirtmiştir.<sup>357</sup> Öğrencisi Sîbeveyh ise, lin harflerini sesin kendisi tarafından uzatıldığı harfler olarak tanımlamakta ve bu görüşünde hocasından ayrılmaktadır. Ona göre lin harfleri vav, ya ve elif’tir.<sup>358</sup> Sîbeveyh’in bu konuyla alakalı başka bir görüşünde: *Vav ile ya harfinin lin harflerinden sayılabilmesi için sakin olmaları gerektiği aksi takdirde diğer illetli harfler gibi muamele göreceklerini*<sup>359</sup> ifade etmektedir. Sîbeveyh ifadelerinin devamında bu harfler için: *Mahrec gizliliği bakımından bu üç harf, harflerin en gizlileridir. Bu harflerin en gizlisi "و" sonra "ي" sonra "ا" harfidir*<sup>360</sup> demektedir. Bu konuda İbni Cinnî’nin (ö. 392/1002) ifadeleri aynı minvalde lakin biraz daha farklıdır. İbni Cinnî: *Vav ile ya harfi harekeliğinde sahih harf statüsünde olur.*<sup>361</sup> demiştir. Yani bu harflerin lîn harfi olabilmesi için sakin olmaları gerekmektedir.

Gördüğümüz üzere Hâkânî’den önce ve sonra yazılmış bazı dilbilim eserlerinde bu konu değerlendirilerek üzerinde birbirinden farklı birkaç görüş ileri sürülmüştür.

<sup>356</sup> Mekkî, *Riâye*, 142; İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 96.

<sup>357</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1: 57; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 178.

<sup>358</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 424.

<sup>359</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 193.

<sup>360</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 435-436.

<sup>361</sup> İbn Cinnî, *Sirru Sinâ‘ati’l-İ‘râb*, 1: 41-42.

Müellif de kanaatimize göre bu görüşlerden Sîbeveyh'in görüşünü benimsemiş ve kasîdesinde bu harflerin sakin olduklarında lin sıfatına sahip olduğunu ifade etmiştir. Dâni bu beyti açıklarken Hâkânî'nin izlediği yolu izlemiş ve bu harflere med ve lin harfleri demiştir.<sup>362</sup> Hâkânî'nin "و", "ي" ve "ا" harflerini lin harfi olarak isimlendirmesi ve lin harfleri olarak bu harfleri sayması, Sîbeveyh'in bu konularda ne kadar etkin olduğunu ve Ebu Müzâhim'in ve tecvid ilmi âlimlerinin onun görüşünü benimsediği görülmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin de bu harfleri hafa harflerinden kabul ederek<sup>363</sup> Sîbeveyh'ten farklı bir görüş belirtmemiştir.

Hâkânî'nin, kasîdesinde üzerinde önemle durduğu konulardan bir tanesi de tenvin ve sakin nunun hallerinden olan izhar konusudur. Müellif yirmi sekizinci beytinde ve kırk dört ile kırk sekizinci beyitler arasında yani toplamda altı beytte bu konuya temas etmiştir. Müellif yirmi sekizinci beyitte sadece izharın ihfâ ile idgamdan ayrılması gerektiğini vurgulamışken diğer beyitlerde izhar harflerinin boğaz harfleri olduğunu, izhar uygulanırken muhtemelen düşülen hataları ve bu hatalardan şiddetle kaçınılması gerektiğini zikretmiştir.

Bu konuda da müelliften önce yazılan filolojik eserlerin bir kısmına göz atacağız. Sîbeveyh *el-Kitâb* adlı eserinde izhar konusuna temas etmiş lakin izharın ne demek olduğu konusunda herhangi bir tanım yapmamıştır.<sup>364</sup> Özellikle de Sîbeveyh eserinde izhar kavramı yerine beyyine lafzını kullanarak harflerini beyan etmiş ve bu konuda açıklamalar yapmıştır. Sîbeveyh bu harfleri tanıtırken icmalen altı harf olan boğaz harflerini tanıtmış lakin araplardan bazılarının الغين – الخاء harflerini dile olan mahrec yakınlığı sebebiyle ağız ve dil harflerinde yaptıklarındaki gibi ihfâ yaptıklarını ifade etmiştir.<sup>365</sup>

Sîbeveyh'ten yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan el-Müberred (ö. 286/900) *el-Muktedab* adlı eserinde izhar kavramını ilk kez kullanan kişi olmuştur.<sup>366</sup> el-Müberred eserinde izhar harflerini, izharın nasıl yapılması gerektiğini ve الخاء – الغين harflerinde kesinlikle izhar yapıp ihfâ uygulamasının terkedilmesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>367</sup>

<sup>362</sup> Bevvâb *el-Şasîdetü 'l-Hâkânîyye fi 'l-Kıraat ve Hüsni 'l-Edâ*, 124.

<sup>363</sup> İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 204.

<sup>364</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 454.

<sup>365</sup> Bu konuda bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 454.

<sup>366</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 216; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 178.

<sup>367</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 216.

Hâkânî'nin izhar konusunda Sîbeveyh ve el-Müberred'le aynı görüşte olduğu, onlardan istifade ettiği ve konuyu işlerken aynı şekilde ihtilafı kabul etmeyen net bir yol izlediği aşikârdır. Dâni'nin ifade ettiğine göre İmam Nâfi bu konuda bütün kıraat imamlarına ihtilaf etmiştir.<sup>368</sup> Hâkânî bu ihtilafın varlığından söz etmemiştir.

Müellifin bu bilgileri sadece filolojik eserlerden istifade ederek almıştır diye bir şey söyleyemeyiz. Çünkü kıraatlere baktığımızda ihtilafın sadece bir imamda olduğu gözükmemektedir. Hâkânî'nin bu ihtilafı manzum tarzda yazdığı eserinde belirtmesi tabiki ondan beklenemezdi. Hâkânî izhar konusuyla alakalı olan beyitlerde çoğunluk tarafından kabul edilen yolu izlemiştir.

Hâkânî, (ﺀ) ve (ﻮ) harflerini otuz yedinci beyitte birlikte ve bu harflerin okunuş şekillerine kısaca değinerek zikretmiştir. Halil b. Ahmed eserinde bu harflere bir harf daha ekleyip onları birlikte değerlendirmiştir. Halil b. Ahmed (ﺀ), (ﻮ) ve (ﻮ) harflerinin zülkiyye (dil ucu) harflerinden olduğunu belirtmektedir.<sup>369</sup>

Sîbeveyh ise, bu üç harfin birbirinden farklı mahreclerinin olduğunu zikredip her birine ayrı mahrec yerleri belirlemiştir.<sup>370</sup> Lakin Sîbeveyh her birine ayrı bölgeler tahsis etse de bu harflerin birbirlerine çok yakın bölgelerden çıktığını ifade etmiştir. Ardından bu harfler nun harfine idgam olduğunda (ﺀ) harfi gunnesiz, (ﻮ) harfi gunneli ve gunnesiz olarak idgam edildiğini ifade etmektedir.<sup>371</sup> el-Müberred'in konuyla alakalı görüşleri incelendiğinde harflerin mahrec bölgeleri ve idgamı konusunda Sîbeveyh'le aynı çizgiyi takip ettiği görülmektedir.<sup>372</sup>

Hâkânî'nin bu konuda her iki eseri de göz önünde bulundurmakla birlikte kendi görüşüne göre bir yol izlediği anlaşılmaktadır. Müellifin bu iki harfi birlikte zikretme sebepleri mahrec yakınlığı veya aynı mahrec bölgesinde kabul etmesi ve nûn harfinin bu harflere gunnesiz olarak idgam edilmesi olabilir.

Lugatlarda ihfâ, idgam ve harflerin mahrecleri gibi birçok tecvid konusu işlenmektedir. Hâkânî'de bu gibi konulara yer vermiş ve bu konuları bir araya toplamıştır. Lakin Ebu Müzâhim bu konulara özellikle ihfâ ve idgam konusuna kısa bir şekilde değinmiş sadece birbirinden farklı şeyler olduğunu ortaya koymuştur. Sîbeveyh ve el-Müberred'in eserleri hacimli bir eser olduğundan her iki müellif de ihfâ konusunu

<sup>368</sup> Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 713-714.

<sup>369</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, , 1: 58.

<sup>370</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2: 405.

<sup>371</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 433.

<sup>372</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 217.



detaylı bir şekilde işlemiştir.<sup>373</sup> Sîbeveyh idgam konusunu da eserinde detaylı bir şekilde işlemiştir.<sup>374</sup>

Hâkânî'nin işba' konusuna da<sup>375</sup> değindiğini görmekteyiz. Kendisinden önce Sîbeveyh'de bu konuya yer vererek vâv ile yâ harflerinde olduğunu ve zamme ve kesrede yapılabileceğini aktarmıştır.<sup>376</sup> Hâkânî'nin eserine bakıldığında onunda Sîbeveyh'le aynı minvalde olduğu görülmektedir.

Bu başlıkta konuların sınırlı tutulması gerekmektedir. Çünkü bu kısımda önemli olan amaç tüm konuları işlemek değil müellifin izlediği metodu sunmaya çalışmaktır. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Hâkânî ve sonrasındaki müelliflerin kendisinden önceki dilbilimsel eserlerden istifade ettiği onlarla etkileşim içinde olduğu gözlenmektedir. Lakin Hâkânî'nin bu bilgileri tamamen onlardan alıp eserine yerleştirmede bilakis onları bilgi süzgecinden geçirip değerlendirdikten sonra eserinde işlediği görülmektedir. Bu değerlendirme bazen konuları aynı şekilde bir değişiklik yapmadan almasını gerektirirken bazen de o eserlerden farklı görüşler ortaya koymasına neden olmuştur. Tabi bunları derken müellifin kafasına göre bağımsız bir şekilde hareket ettiğini iddia etmiyoruz. Müellifin bu görüşleri değerlendirirken mesnedsiz olmadığı ortadadır. Çünkü tecvid ilmi Hâkânî'ye kadar hem telakki, işitme ve müşafehe yollarıyla hem de muhtelif ilimlerin eserlerinde yer yer aktarılmaktaydı. Daha sonra bu yollar devam etmekle birlikte tecvid kuralları müstakil eserlere geçmiştir. Eserin en büyük 2etmesi ve tecvid ilminde kadim kaynaklar arasında ilk olarak yerini almasıdır.. Bilindiği üzere hacmi büyük olan dilbilimsel eserlerde bir kişinin tecvidle alakalı aradığı konuyu bulup onlardan istifade etmesi oldukça zor bir durumdu. Hâkânî bu zor durumu kolaytırma adına ilk adımı atmış ve tecvid ilminde telif geleneğini başlatmıştır.

### 3.2.2. Dilbilimsel Tefsirler

Filolojik tefsir tarihinin ilk dönemlerinde en önemli isimler olarak Ferrâ (ö. 207/822), Ebu Ubeyde ( ö. 209/824), Ahfeş (ö. 215/830) ve Zeccâc (ö. 311/923) akla gelmektedir. Bu müelliflerin eserlerinin ortak özelliği garib kelimelere, müşkil ibarelere, nahiv, sarf ve lügat bilgilerine değinilmesi ve eski arap şiirlerinden istifade etmeleridir. Bu tarz eserler lugatların aksine tecvid konularına detaylı bir şekilde değil

<sup>373</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 454; el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 215.

<sup>374</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 452-454.

<sup>375</sup> Kırk ikinci beyt.

<sup>376</sup> Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2: 203-204.

gerektiğinde kısaca yer vermişlerdir. Zaten tecvid konularının, harflerin sıfat ve mahreclerinin detaylı bir şekilde işlenmesi dilbilim tefsir metoduna uymamaktadır.

Ferrâ *Me'âni'l-Kur'an* adlı eserinde harflerin mahreclerine yer vermiş bunların sayısını zikretmemiştir. Lakin Dâni, Ferra'nın harflerin çıkış yerleri olarak on dört bölge belirlemiş olduğunu tecvidle alakalı *et-Tahtîd* adlı eserinde ifade etmiştir.<sup>377</sup> Örneğin Ferra, (ج) ile (ن) harfinin mahreclerinin aynı olduğunu hatta sakin (ج)'dan sonra harekeli (ن) harfi geldiğinde (ج)'ın (ن)'a idgam edildiğini dile getirmektedir. Ferrâ “ هَلْ نَدُلُّكُمْ ” örneğinde idgam yapıldığını vurgulamıştır.<sup>378</sup> Ferra eserinin çeşitli yerlerinde tecvidle alakalı idgam konusuna da yer vermiştir.<sup>379</sup> Aynı müellif eserinin muhtelif yerlerinde (ب) ile (م) harfi, (ق) harfi ile (ك) arasında mahrec birliğinden söz etmektedir.<sup>380</sup> Ferrâ'nın eserinde tecvidle alakalı konulardan harflerin mahreclerine daha çok değindiği buna bağlı olarak idgam konusuna yer verdiği ve zaman zamanda harflerin sıfatlarına değindiği görülmektedir.<sup>381</sup> Müellif medle alakalı اَللَّان ve اَلذَّكْرَيْن kelimelerde iki elifin cem olmasından dolayı çekilmesi gerektiğinden bahsetmekte ve uzatmanın şartı olarak elif harfinin fethalı olmasının gerekli olduğunu belirtmektedir.<sup>382</sup>

Ferrâ'dan sonra Ahfeş de *Me'âni'l-Kur'an*'ında tecvid konularına Ferrâ'ya nispetle biraz daha geniş yer vermiştir. Özellikle onun izhar kavramını bu alanda otorite olan Sîbeveyh gibi tebyin ismiyle açıkladığı görülmektedir.<sup>383</sup> Yukarıdaki başlıklarda izhar kavramına ilk kez el-Müberred'in eserinde rastlanıldığını belirtmiştik. Ahfeş, mahrec yakınlığı olmayan harflerin birbirine idgam edilemeyeceğini ifade etmiş<sup>384</sup> ve sakin nûndan sonra harf mukattaa geldiğinde idgam edenleri eleştirmiştir.<sup>385</sup> Bir başka görüşünde Ahfeş mahrec yakınlığı olan bazı harflerin idgam edilmesinde bir beis olmadığını ifade etmektedir.<sup>386</sup>

Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'an* adlı eserinde de ses konularına diğerlerinde olduğu gibi rastlanılmaktadır. Bu konuları değerlendirirken bazen kendisinden önceki eserleri kendisine referans almış bazen de bu konularla alakalı muhtelif bilgiler ileri

<sup>377</sup> Dâni, *Tahdîd*, 104.

<sup>378</sup> Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyad b. Abdillâh b. Manzûr, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Yusuf en-Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettâh İsmâil eş-Şelebî, (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.) 2: 353.

<sup>379</sup> Örnekler için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 172, 1: 368, 2: 353.

<sup>380</sup> Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3: 241.

<sup>381</sup> Detaylı bilgi için bk. Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 191-194.

<sup>382</sup> Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2: 354.

<sup>383</sup> Ahfeş, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk: Hudâ Mahmûd Kurâ'a, (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1990) 1: 24.

<sup>384</sup> Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 55, 1: 114.

<sup>385</sup> Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1: 181.

<sup>386</sup> Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2: 573.

sürmüştür.<sup>387</sup> Örneğin müellif, تَشَابَه عَلَيْنَا kelimesini تَشَابَه olarak okunabileceğini ve bu kelimenin aslının تَشَابَه olduğunu belirtmiştir. Bu örnekte müellif gerekçe (ش) ve (ت) harflerindeki mahrec yakınlığından idgam edildiğini ifade etmiştir.<sup>388</sup>

Zeccâc ayrıca "ل" harfinin "ر" harfine idgâm edilmesi gerektiğini, mevcut kıraatlerin bu şekilde olduğunu belirtmektedir. Gerekçe olarak da bu iki harf arasındaki mahrec birliğini göstermektedir. Günümüzde bu idgama mütekaribeyn ismi verilirken o sadece idgam demekle yetinmiştir. Ayrıca "ر" harfi "ل" harfinden ayrı olarak içerisinde tekrîr sıfatı bulundurduğundan daha yerleşik bir harftir. Bundan dolayı burada "ل" harfinin "ر" harfine idgamı tercih edilirken aksi tercih edilmez. Ona göre eğer bu harfler iki ayrı kelimedede bulunurlarsa idgam edilmemesi de caizdir.<sup>389</sup> Hâkânî'nin eseriyle alaka kurabileceğimiz en önemli mevzu idgam konusu olduğunu görüyoruz. Lakin bu konuda birbirinden etkilendikleri ve istifade ettiklerini söyleyemek zordur.

Filolojik tefsirleri değerlendirdiğimizde Hâkânî'nin kasîdesinde bu eserleri referans olarak kullanıp kullanmadığını anlamak zordur. Çünkü filolojik tefsirler tecvid ilminin konularına yer vermesinde sistematikten uzak bir yapıya sahiptir. Bu eserler ancak bir durumu açıklamaya ihtiyaç duyduklarında tecvid konularına yer vermiştir. Lakin bu durumu onların eksikliği gibi değerlendirmemek gerekir. Çünkü bu eserlerin tecvid konularını detaylı bir şekilde işlemeleri kendi amaçlarıyla uyuşmadığından ancak gerekli yerlerde lazım olan bilgileri vermişlerdir.

Tecvid ilmi ve Hâkânî'nin eseriyle bu tarz eserler arasındaki bağlantı büyük bir oranda idgam konusudur. Bu eserler idgam konusunu detaylı işlerken Hâkânî ise bu konuya kısa bir şekilde yer verip akabinde izhar ve ihfâ ile karıştırmamanın gerektiğini bildirmiştir. Zeccâc, Hâkânî ve Dâni<sup>390</sup> gibi âlimlerin idgam konusunu kısımlara ayırmayarak hepsine idgam demekle yetindikleri görülmektedir. Lakin idgamın kısımlarının tecvid kuralı olarak uygulanılmasının gerekli olduğu verdikleri örneklerden müşahede edilmektedir. Bu durumda tam manasıyla tecvid terimlerinin o dönemlerde henüz yerleşmediğini ve sadece kural olarak uygulandığını göstermektedir.

Hâkânî dilbilim eserlerinden etkilenmiş onlardan istifade etmiş olduğunu ve bazı görüşlerinin aynı minvalde olduğunu beyan etmiştik. Lakin aynı şeyi filolojik tefsirler

<sup>387</sup> Örnekler için bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 414, 2: 129, 4: 24, 5: 133, 5: 138, 5: 175.

<sup>388</sup> Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 123-124.

<sup>389</sup> Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 2: 129.

<sup>390</sup> Dâni idgamı, misleyn ve mütekaribeyn olmak üzere iki kısma ayırmış, idgamı şemsiyeyi, mütecaniseyni ve mütekaribeyni idgamı mütekaribeyn içerisinde değerlendirip örneklendirmiştir.

açısından söyleyemiyoruz. Çünkü bu durumu belirlemek için detaylı bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

### 3.2.3. Kıraat Eserleri

Kıraat ilmiyle ilgili ilk eserin İbn Ya‘mer’e (ö. 89/708) ait *el-Kırâ’e* olduğu ve eserin Vâsıt’ta yazıldığı ileri sürülmüştür.<sup>391</sup> İkinci eser Ebân b. Tağlib’in (ö. 141/758) telif ettiği *Kitâbü’l-Kırâât* adlı eseridir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Kitâbü’l-Kırâ’ât* adlı eseri de sahanın ilklerindedir.<sup>392</sup> Arada ismini zikretmediğimiz birkaç eser olsa da onları bu konuda *Kitâbü’s-Seb’a* adlı eseriyle İbn Mücâhid takip etmiştir. Bu kitap kıraat ilminin tarihi açısından bir dönüm noktasıdır.<sup>393</sup>

Hâkânî’den önce tecvid ilminden bahisleri de içine alan herhangi bir kıraat eseri bizlere ulaşmamaktadır. Sadece müellifle yaklaşık aynı dönemde yaşamış olan kıraat ilminin dönüm noktası kabul edilen İbn Mücahid’in *Kıraatü’s-Seb’a* eseri bizlere ulaşmıştır. İbn Mücahid bizlere eserinde dağınık bir şekilde de olsa tecvid konularıyla alakalı bilgiler sunmaktadır. İbn Mücahid’in bu eserdeki asıl amacı kıraat farklılıklarını sunmak olduğundan o eserini bu durum üzerine bir metod uygulayarak telif etmiştir. Dediğimiz gibi İbn Mücahid tecvid konularına eserinin muhtelif yerlerinde dağınık bir şekilde ve belirli bir intizama sahip olmadan değinmiştir. İbn Mücahid idgam,<sup>394</sup> tenvin ve sakin nûn,<sup>395</sup> idgamı mütemasileyn,<sup>396</sup> med ve kasr<sup>397</sup> ve lahn<sup>398</sup> gibi tecvidle alakalı temel konulara yer vermiştir. Müellif lahn konsuna detaylı bir şekilde yer vermiş ve bu konuyu kısımlara ayırmıştır.<sup>399</sup> Yalnız müellifin bu konulara kıraat ilmiyle ilişkisini kurmak için değindiği açıktır.

Hâkânî’nin kendisiyle aynı dönemde yaşadığı İbn Mücahid ve eserinden ne kadar etkilenip etkilenmediği tam olarak anlaşılmaktadır. Mesela İbn Mücahid izhar konusunda Hâkânî’nin kullandığı tebyin kavramını zikretmemiş izhar kavramını kullanmıştır. Yine İbn Mücahid izhar harflerini Hâkânî’den farklı olarak ه-ع-ح harfleri

<sup>391</sup> Sezgin, *Tarihü’t-Türasi’l-Arabi*, 1: 145-172.

<sup>392</sup> İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 33-34.

<sup>393</sup> Abdulhamit Birışık, “Kıraat”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV.Yay., 2002), 426-433.

<sup>394</sup> İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, 113.

<sup>395</sup> İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, 125.

<sup>396</sup> İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, 125.

<sup>397</sup> İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, 134.

<sup>398</sup> İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, 49.

<sup>399</sup> Bu konuya detaylı bir şekilde “Tecvid İlminin Ortaya Çıkmasına Sebep Olan Temel Problem” başlığı altında değindik. İbn Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a*, 49-51.

olarak belirtmiştir.<sup>400</sup> Bu durum bizler açısından Hâkânî'nin ondan etkilenmediği ve istifade etmediği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Çünkü Hâkânî'ye göre izhar harfleri boğaz harfleri olup altı tanedir. Bunun yanında konuyu işleme açısından (harfleri tanıtmaya gibi) bir takım benzerlikler de vardır. Diğer konulara baktığımızda İbn Mücahid'in bu konuları daha geniş ve detaylı işlediğini görmekteyiz. Bunun da nedeni eserini nesir bir tarzda yazmasıyla eserinin buna elverişli olmasıdır. Yine de İbn Mücahid'in eserinde tecvidle alakalı konuları düzenli bir şekilde ve bir arada bulamama, Hâkânî'nin eserinin tecvid ilmindeki kıymetini ortaya çıkarmaktadır. İbn Mücahid'in eserinin kıraat ilmi açısından, Hâkânî'nin eserinin ise tecvid ilmi açısından önemi tartışılmaz. Aynı konuları birbirlerine yakın olarak bazen de tamamen farklı olarak işlemeleri birbirlerinden etkilenip etkilenmediği konusunda bizleri tereddüde düşürmektedir.

Hâkânî eserinin sekiz, dokuz, on ve on birinci beyitlerinde kıraat imamlarından bahsettiği görülmektedir. Kıraatleri ona, on dörde veya daha fazla sayıya yükseltenlerin aksine Hâkânî, kendisiyle aynı devirde yaşamış olan İbn Mücahid gibi onları yediyle sınırlandırmıştır. Hâkânî bu yedinin dışında kalan kıraatleri ya sahih kıraat derecesinde değerlendirmemiş ya da İbn Mücahid'in etkisinde kalarak bu kadarla sınırlandırmak zorunda kaldı. Bu konu tam olarak bilinmemektedir. Bunları kasidesinde belirtmeksizin yedi kıraati ele alıp bunlara uymanın gerekli olduğunu dile getirmesi ve Ya'kub el-Hadramî'yi zikretmeyip Kisâî'yi zikretmesi İbn Mücahid'den etkilendiğinin göstergesi sayılabilir. Lakin Kisâî kıraati, hususan İbn Mücahid'in kıraatleri yediyle sınırlandırmasından önce Abbasi halifesi Me'mun döneminde yapılan seçimlerde seçilmiş ve yedinci kıraat olarak kabul edilmiştir.<sup>401</sup> Bu takdirde Hâkânî'nin İbn Mücahid'den etkilenmiş olmasa da o devirde yapılan seçimlerde çoğunluk tarafından kabul edilen ve meşhur olan imamları eserinde zikretmiş olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Bunlara ek olarak her iki âlimin Bağdat şehrinde doğup yaşaması, orada ilim tahsil etmesi, aynı hocalardan ders görmeleri ve aynı kaynaklardan istifade etmeleri birbirlerinden etkilenmeseler de, görüşlerinin aynı doğrultuda olabileceğini ortaya koymaktadır.

<sup>400</sup> İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'*, 125-126.

<sup>401</sup> Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.26 (Ankara: TDV., Yay., 2002) 69-70.

### 3.2.4. Eserlerinde Kaynak Olarak Gösterenler

Tecvid üzerine yazılan ilk manzum eser ve ilk yazılı kaynak olma özelliğiyle Hâkânî'nin kasîdesinin sonraki dönemlere etki etmesi kaçınılmazdır. Şöyle ki daha sonraki dönemlerde tecvidle alakalı eser yazarlar kendi fikirlerini kabul ettirmek amacıyla Hâkânî'nin kasîdesine bölüm bölüm yer vererek kendi görüşlerini tasdik ettirmişlerdir. Genel olarak baktığımızda bu kasîdeye yukarıda saydığımız yollarla değinen müelliflerin sayısı oldukça fazladır. Bu kısımda Hâkânî'nin kasîdesinin kaynak olarak gösterildiği eserlerden birkaçı zikredilecektir.

Bu ilim henüz müstakilleşme sürecini tamamlamadan önce nesir tarzında yazılan ve tecvid alanında ilk kaynaklardan biri olarak kabul gören es-Sâ'idî'nin (ö. 410/1019) *et-Tenbih* isimli eserinde kasîdenin kaynak olarak gösterildiği görülmektedir. Örneğin es-Sâ'idî, mîm harfinin idgâmı ve hemzenin durumlarından bahsettiği bölümlerde Hâkânî'nin kasîdesinden birer beyit nakletmiştir.<sup>402</sup> Sâ'idî'nin zikretmiş olduğu beyitlerden örnekler: (36. ve 40. Beyitler)

وَأَنْ تَكُ قَبْلَ الْيَاءِ وَالْوَاوِ فَتَحَةً      وَبَعْدَهُمَا هَمْزٌ، هَمْزَتٌ عَلَى قَدْرِ  
وَلَا تُدْعَمَنَّ الْمِيمُ إِنْ جِئَتْ بَعْدَهَا      بِحَرْفٍ سِوَاهَا، وَأَقْبَلَ الْعِلْمَ بِالشُّكْرِ

Enderâbî (ö. 500/1107), hadr usûlüyle alakalı açmış olduğu başlıkta Hâkânî'nin kasîdesinden beyitler nakletmiş ve bu nakil işlemine ihtiyaç duymuştur.<sup>403</sup> (8. 11. ve 18. beyitler)

فَلِلسَّبْعَةِ الْفُرَّاءِ حَقٌّ عَلَى الْوَرَى      لِإِقْرَائِهِمْ قِرَآنَ رَبِّهِمُ الْوَثْرِ  
وَ حَمَزَةٌ أَيْضاً وَالْكَسَائِيُّ بَعْدَهُ      أَخُو الْجِدْقِ بِالْقُرْآنِ وَالنَّحْوِ وَالشَّعْرِ  
وَأَبْيَاتُهَا خَمْسُونَ بَيْتاً وَوَاحِداً      تُنظَّمُ بَيْتاً بَعْدَ بَيْتٍ عَلَى الْإِنْتِ

İbn Tahhân (ö. 561/1166), vakf ve ibtidâ konusuyula alakalı yazmış olduğu *Nizâmu'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* adlı eserinde okuyucunun lahne düşmekten emin olacak şekilde vakf ve ibtidâ konusunu bilmesi, tilavetini koruması ve okuyuşuna özen göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Sonrasında Hâkânî'nin kasîdesinden bu konu hakkında beyitler aktarmıştır.<sup>404</sup> (23. ve 24. beyitler)

<sup>402</sup> Sâ'idî, *Risâletâni fi Tecvidi'l-Kur'an*, 48; Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 37-38; Arslan, *Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri*, 27; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 229.

<sup>403</sup> Enderâbî, Ebu Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer, *el-İdâh fi'l-Kirâât*, thk: Menâ 'Adnân Ğanî, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Külliyyetu't-Terbiyetu li'l-Benât (Mektebe-i Şâmile Nüşhası), (Irak: Tikrit Üniversitesi, 1423/2002) 345; Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 229.

<sup>404</sup> İbn Tahhân, *Nizâmu'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, 21; Hamed, *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvid*, 40.

فَأَوْلُ عِلْمِ الذِّكْرِ إِتْقَانُ حِفْظِهِ وَمَعْرِفَةُ بِاللَّحْنِ مِنْ فَيْكٍ إِذَا يَجْرِي  
فَكُنْ عَارِفًا بِاللَّحْنِ كَيْمًا تَرْبِيئُهُ وَمَا لِلَّذِي لَا يَعْرِفُ اللَّحْنَ مِنْ عُدْرٍ

Ebû'l-'Âlâ el-Hemedânî'de (ö. 569/1174) kasideden istifade etmiş ve *Kitabü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd* isimli eserinde Hâkânî'nin kasîdesinden bazı konularda beyitler naklederek eserine kasîdeyi kaynak olarak göstermiştir.<sup>405</sup> (5. 6. ve 40. beyitler)

أَيَا قَارِئِ الْقُرْآنِ أَحْسِنُ أَدَاءَهُ يُضَاعِفُ لَكَ اللَّهُ الْجَزِيلَ مِنَ الْأَجْرِ  
فَمَا كُلُّ مَنْ يَتْلُو الْكِتَابَ يُقِيمُهُ وَلَا كُلُّ مَنْ فِي النَّاسِ يُفْرِئُهُمْ مُقْرِي  
وَلَا تُدْعِمَنَّ الْمِيمَ إِنْ جِئْتَ بَعْدَهَا بِحَرْفٍ سِوَاهَا، وَأَقْبَلِ الْعِلْمَ بِاللِّشْكْرِ

Bu müellifi İbnü'l-Cezerî, ed-Dânî (ö. 444) ile mukayese etmiş ed-Dânî'nin eserleri daha yaygın olmakla beraber Ebû'l-Alâ'nın kıraatle alakalı bilgisinin daha fazla olduğunu aktarmıştır. Zehebî ise bu müellifi hadis otoritesi olarak kabul ederken kıraatle alakalı olan bilgisinin daha fazla olduğunu belirtmiştir.<sup>406</sup>

Alemuddin es-Sehâvî (ö. 643/1246) *el-Umdetü'l-Mecîd* ve diğer ismi “*el-Kasîdetün-Nûniyye*” adlı manzum eserinde Hâkânî'nin kasîdesine işaret etmiştir.<sup>407</sup>

فَانظُرْ إِلَيْهَا وَاَمَقًا مَتَدَبِّرًا فِيهَا فَقَدْ فَاقَتْ بِحَسَنِ بَيَانِ  
وَاعْلَمْ بِأَنَّكَ جَائِرٌ فِي ظَلْمِهَا إِنْ قَسْتَهَا بِقَصِيدَةِ الْخَاقَانِيِّ

Bu eser tecvid ilminin doğuşu, müstakil bir ilim oluşu ve gelişimiyle alakalı bir kasidedir. Sehâvî Hâkânî'nin kasîdesiyle kendisinin yazmış olduğu kasîdeyi kıyaslamakta ve kendi eserini daha üstün görmektedir.<sup>408</sup> Sehâvî'nin eserini, Hâkânî'nin eserinden üstün görmesinde haklılık payının olup olmadığı konusu başlı başına incelenmesi gereken bir konu olduğundan bu konu üzerinde durmayacağız. Lakin şunu belirtmek gerekir ki Hâkânî, kasîdesini önünde hiçbir örnek yokken üç asır önce yazarak alanında bir ilki başarmıştır. Sehâvî ise tecvidle alakalı müstakil kaynak olarak kabul edilen en meşhur ve hacimli eserlerin telif edilmesinden sonra kasîdesini yazmıştır. Buna binaen Sehâvî'nin eserinin daha düzenli ve konuları açıklaması açısından daha doyurucu bilgiler içermesi doğaldır. Lakin bu durumun onun eserine has olmayıp o dönemde yazılan eserlerin genel özelliğiyle alakalı olduğunun bilinmesi gerekir. Bu sebeple bu iki eserin birbiriyle karşılaştırılarak kıyas edilmesi ve aralarında üstünlük mücadelesi yapılması uygun değildir.

<sup>405</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvîd*, 40.

<sup>406</sup> Tayyar Altıkulaç, “Ebû'l-Alâ el-Hemedânî”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV. Yay., 1994), 286-287.

<sup>407</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvîd*, 44.

<sup>408</sup> Sehâvî, *Cemalu'l-Kurrâ*, 665.

Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurra ve Kemalü'l-İkrâ* adlı geniş eserinde “Tahkik ve Tecvidi Bilmede Başarı Yöntemi” diye bir bölümü isimlendirmiş ve Hâkânî'nin kasîdesine orada yer vermiştir.<sup>409</sup> (12. Beyit)

فَنُو الْجِدْقِ مُعْطٍ لِلْحُرُوفِ حُقُوقَهَا إِذَا رَتَّلَ الْقُرْآنَ أَوْ كَانَ ذَا حَدْرٍ<sup>410</sup>

Sehâvî'nin eserinde Hâkânî'nin kasîdesini delil olarak gösterip bazı konularda onun görüşlerine müracaat etmesi, kendi eserini onun eseriyle kıyaslayıp üstünlük mücadelesine girmesi vb. sebepler Hâkânî'nin onun üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermektedir.

Sehâvî'nin *Umdetu'l-Mecid* adlı eserini, *el-Mufid Şerhu Umdeti'l-Mecid* ismiyle şerh eden İbn Umî Kasım da (ö. 749/1348) Hâkânî'nin kasîdesine şerhinde yer vermiştir. Bazı konuları Hâkânî'nin eserinden deliller göstererek detaylı bir şekilde açıklamıştır.<sup>411</sup> Sehâvî eserinde dört yerde Hâkânî'nin eserinden alıntı yapmak zorunda kalmıştır. O, bunların ilkinde tecvid ilminin tarifini yaparken tertil, hadr ve tavassut olmak üzere tüm tilavet şekillerinde tecvide dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.<sup>412</sup> (Eserinde 12-14. beyitlere yer vermiştir.)

فَنُو الْجِدْقِ مُعْطٍ لِلْحُرُوفِ حُقُوقَهَا إِذَا رَتَّلَ الْقُرْآنَ أَوْ كَانَ ذَا حَدْرٍ  
وَتَرْتِيلِنَا الْقُرْآنَ أَفْضَلَ لِلَّذِي أَمْرُنَا بِهِ مِنْ مُكْتَنَاتِ فِيهِ وَ الْفِكْرِ  
وَمَهْمَا حَدَرْنَا دَرَسْنَا فَمُرْخَصٌ لَنَا فِيهِ إِذْ دِينُ الْعِبَادِ إِلَى الْيُسْرِ

Ca'berî (ö. 732/1332) *Şerhu'l-Vâzihati fî Tecvîdi'l-Fâtiha* adlı eserinde kasîdeden birkaç beyit kendisine delil olarak göstermiştir. İbn Umî Kasım bu eseri de şerhetmiştir. Ca'berî eserinde lahn konusunu işlerken lahnin celî ve hafî olmak iki kısım olduğunu beyan etmiştir. Akabinde lahn-i hafî'nin kelimenin harflerinin tecvidden hakkını vermemek olduğunu ve okuyucunun lahnden kaçınması için onu iyi bilmesi gerektiğini zikretmiştir. Sonrasında Hâkânî'nin eserinden şu iki beyti nakletmiştir.<sup>413</sup> (23. ve 24. beyitler)

فَأَوَّلُ عِلْمِ الدُّكْرِ إِتْقَانُ حِفْظِهِ وَمَعْرِفَةٌ بِاللَّحْنِ مِنْ فِيكَ إِذَا يَجْرِي  
فَكُنْ عَارِفًا بِاللَّحْنِ كَيْمَا تُزِيلُهُ وَمَا لِلَّذِي لَا يَعْرِفُ اللَّحْنَ مِنْ عُدْرٍ

<sup>409</sup> Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, 643; Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 230.

<sup>410</sup> Kasîdenin 12. beytidir.

<sup>411</sup> Detaylı bilgi için bk. İbn Umî Kasım, *el-Mufid fî Şerhi Umdeti'l-Mecid*, thk: Cemal Seyyid Rufa'î (Gize: Mektebetu Evladi's-Şeyhi li't-Turas, 2001) 167-168.

<sup>412</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvîd*, 45; Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 230.

<sup>413</sup> Hamed, *Ebhâsun fî İlmi't-Tecvîd*, 46.



Hâkânî'nin kasîdesini kaynak olarak kullananların ve kendisine referans gösterenlerin sayısı elbette bunlarla sınırlı değildir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu kadarla yetineceğiz. Hâkânî'nin kasîdesinin tecvid ilmindeki önemini, kendisinden sonra yazılan eserlerde kaynak olarak kullanılması açıkça göstermektedir. Hâkânî tecvid ilmi alanında büyük bir çığır açmış ve kendisinden sonra bu alanda çalışma yapacak olanlara bir metod sunmuştur. Bu kasîdenin alanında ilk, kısa, veciz, manzum bir tarzda ve tecvid konularını bir araya getirmiş olmasıyla kendisinden sonra eser telif eden âlimlere bu alanda öncü olmuştur.

### **3.3. ESERE GÜNÜMÜZ PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ**

Bu eserin kendi alanında ilk olması ve manzum tarzda yazılması muhtasar bir metin olmasını gerekli kılmıştır. Diğer ilim dalları gelişmek ve olgunlaşmak için hangi yolları izlediyse tecvid ilmi de aynı merhalelerden geçip bu yolları takip etmiştir. Lakin tecvid ilminin daha çok telakki, işitme ve müşafehe yoluyla aktarılması onun sistematik bir ilim haline gelip müstakil eserler vermesini geciktirmiştir.

Bu başlık altında Hâkânî'nin eserinin günümüz açısından kaynak olup olmamasını değerlendireceğiz. Bilindiği üzere tecvid ilmi İbnü'l-Cezerî'ye kadar gelişmesini tamamlayıp olgunlaşmış İbnü'l-Cezerî'yle birlikte tecvid ilmi en doruk noktasına ulaşmıştır. Daha sonra tecvid ilmi duraklama dönemine girmiştir. Çünkü bu ilim son döneme kadar büyük çaplı eserler yerine risaleler, haşiyeler ve şerhler yazılarak devam etmiştir. Lakin son dönemde akademik çalışmaların etkisiyle canlanmanın ve yenilenmenin ortaya çıktığı açık bir şekilde gözlenmektedir. Özellikle son yüzyılda tecvid ilmiyle alakalı büyük çaplı ve birbirinden kıymetli eserlerin yazıldığı görülmektedir. Peki son dönemde yazılan eserlere Hâkânî'nin kasîdesi kaynak olabilir mi? Ya da bu alanda eser yazan bir kişi kasîdeden direk olarak istifade edebilir mi? Bu kısımda bu tür soruları cevaplandırmaya çalışacağız.

İlk olarak şunu iyi bilmek gerekir ki; müellif bu alanda müstakil bir eser telif etmiş, eserde değinilmesi elzem olan konulara temas etmiş ve bu konulara da kısaca yer vermiştir. Eserin tecvid ilmi açısından değerine ve kendisinden sonra yazılan eserler açısından önemine tekrar olmaması için değinmeyeceğiz.

Müellifin eseri bu alanda çalışma yapanlar haricinde çok fazla bilinmemektedir.<sup>414</sup> Bu kasîdeye dikkatle bakıldığında kasîdeyi okutan kişilerin tecvid ilminde her kavramın içine aldığı manaları, tanımları, benzerlikleri, örneklemeleri ve aralarında bulunan farkları çok iyi bilmesi gerektiği görülmektedir. Bu eser, tecvid kaidelerini çok iyi bilen usta öğreticiler için bir rehber, öğrenenler için ise hocalarından öğrendikleri hususları derli toplu hafızalarında tutup hatırlayabilmesi için bir metin konumunda olmuştur. Zikredildiği üzere bu kasîde yazıldığı dönemde ve sonrasında hem kaynak hem de bizzat kendisinden (bir üstad yardımıyla) istifade edilen bir araç mesabesinde olmuştur. Eserin üzerine yazılan muarazalar, nazireler ve şerhler aracılığıyla bunu biliyoruz. Hâkânî'nin öncesi ve sonrasında yani Kur'an'ın inmeye başlamasından bu zamana kadar her daim tecvid kaideleri uygulanmaktadır. Her ne kadar ilk dönemlerde bu kaidelerin kavramları yerleşmemiş olsa da.

Hâkânî'nin ele aldığı konulara bakılıp günümüz açısından değerlendirildiğinde o konular ile günümüzdeki konular arasında büyük farkların olmadığı görülmektedir. Müellifin ele alıp değindiği konular üzerinde muhtelif görüşler olsa da tecvidin onun görüşleri üzerine şekillendiği gözlenmektedir. Tabi ki günümüzde herhangi bir kişinin müellifin eserini veya tercümesini ele alıp onu kaynak ve delil olarak gösterip istifade etmesi zor olabilir. Çünkü müellif değindiği tecvid konularında yeterli açıklama ve örneklendirme yapmamıştır. Bunun nedeni de kasîdenin manzum tarzda telif edilmesidir. Lakin bu konuyla alakalı ihtisas yapmış kişiler onun eserini önüne alıp onun görüşlerini (Dânî'nin yaptığı şerh ve diğer şerhler vasıtasıyla) kendi görüşlerine kaynak ve delil gösterebilir.

Müellifin eserinde konular kısa bir şekilde ele alınmış olsa da bu kasîde günümüzdeki tecvid ilmiyle alakalı ihtilafları ve bu ihtilafların üzerine bina edilen hükümlerin farklılıklarını giderme açısından oldukça önemlidir. Tenvin ve sakin nunun hallerindeki ihtilaflar bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Hâkânî tecvid ilminde ilk müstakil eseri telif etmesi sebebiyle eserindeki görüşler ve ele aldığı konular oldukça önemlidir. Bu eserin tecvid ilminde geçmişten günümüze kadar her zaman en önemli kaynak kabul edilmesi ve delil olarak gösterilmesi zorunludur.

---

<sup>414</sup> Hamed, *Ebhâsun fi İlmî-Tecvîd*, 34.

## SONUÇ

Hz. Peygamber zamanında ve sonrasında tecvid kuralları eksiksiz uygulanırken bu kurallara verilen terimler henüz yerleşmemiştir. Bilindiği üzere bu ıstılahların yerleşmesi de zamanla olmuştur. İslamiyet öncesi bazı tecvid uygulamalarının var olduğu görüşünü benimseyenlere göre de o dönemden önce tecvid uygulamalarının ıstılahlarının olmaması normaldir. Bilindiği üzere İslamiyetten önce nahiv kuralları da uygulanmaktaydı. Lakin nahiv terimlerinin isimleri konulmamıştı. Neticede bir ilmin ıstılahlarının olmaması o ilimde kuralların olmadığı anlamına gelmez.

Hemedani'nin İslamiyet öncesi Arapların tecvid kurallarını uyguladığına dair bir rivayeti bulunmaktadır. Tecvid ilmindeki konulara bu alanla alakalı müstakil eserler telif edilmeden önce lügatlarda, dilbilimsel tefsirlerde ve kıraat eserlerinde rastlanılmaktadır. Lakin bu konular eserlerin muhtelif yerlerinde ve dağınık bir şekilde serpiştirilmiş olduğundan kendilerinden istifadeyi zorlaştırmıştır. Hâkânî'nin öncülüğüyle tecvid konuları bir araya getirilmiş ve bu alanda müstakil eserler telif edilmeye başlanmıştır. Hâkânî tecvid ilminin tedvin edilmesi gerektiğini anlayarak bu alanda ilk eseri kaleme almış ve bu alanda yazılan eserlere öncülük etmiştir.

Hicrî beşinci asırdan sonra yazılan eserlere bakıldığında tecvid kavramının bugünkü manasını kapsayacak şekilde yerleştiği müşahade edilmektedir. Bu çalışmada tecvid kavramını ilk olarak Hz. Ali ve Abdullah ibn Mes'ud'un kullandığı delilleriyle zikredilmiştir. Tecvid ilminde otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî bu görüştedir. Her ne kadar tecvid kavramının temeli sahabeye dayandırılrsa da bu rivayetlerin asılsız olduğu görüşü yabana atılmaması gereken bir konudur. Hâkânî'nin eserinde bu kavram yerine hüsnü edâ lafzını kullanması henüz tecvid teriminin yerleşmediği veya yaygın olarak kullanılmadığı görüşlerini kuvvetlendirmektedir. Çünkü Hâkânî'yle aynı devirde yaşayan İbn Mücahid tecvid kavramını bugünkü manasına yakın bir şekilde kullanmıştır. Şayet o dönemde bu terim yaygın bir şekilde kullanılmış olsaydı Hâkânî kasidesinde bu terime yer verir onu ihmal etmezdi.

Hâkânî aslen Türkmenistan'ın Merv beldesinden olup soylu ve itibarlı bir aileye mensuptur. Abbasi Devletinde dedesi Divân-ı Mezâlim, babası ve kardeşi ise vezirlik görevi ifâ etmiştir. Hâkânî ise ailesinin yolunu takip etmeyerek kendisini ilim yoluna

adamış, İslami alanlarda eğitim görmüş, kasîde türü eserler telif etmiş ve birçok alanda talebe yetiştirmiştir. O; hafız, Arap dili ve edebiyatında âlim, Kisâî kıraatinde imam ve hadis ilminde hem talebe yetiştiren hem hadis rivayet eden güvenilir bir râvîdir. Yine o, fıkıhta kendisine sorular sorulan bir fakih, kasîdeler telif ederek eser veren bir şâir, tecvid ilmini ilk derleyip toplayan ve o alanda ilk eser meydana getiren kişidir. Onun en meşhur ve tecvid ilmine damga vuran eseri, bu alanda ilk telif edilen eser olarak kabul edilen *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye*'sidir. Bu eserin dışında ona ait olan *el-Kasîde fi's-Sünneh* ve *el-Kasîde fi'l-Fukâhâ* adında iki kasîde daha yazdığı bilinmektedir.

Müellifin tecvid ilmi alanındaki meşhur eseri elli bir beytten oluşmaktadır. Bu eser didaktik türde ve bahr-ı tavil aruz ölçüsünde yazılmıştır. Bu kasîde, sanat değeri ve edebî anlatım tarzı açısından Hâkânî'nin ne kadar donanımlı ve maharetli olduğuna şahadet etmeye yeterlidir. Eser üzerine yazılan nazîreler, muarazalar ve şerhler de eserin ne kadar kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hakânî kasîdesine kibirden Allah'a sığınarak ve ona niyaz ederek başlamıştır. Sonrasında okuyucuda ve öğreticide olması gereken vasıfları açıklamış, kıraat imamlarının isimlerini zikretmiş ve kasîdesinin elli bir beyt olduğunu söylemiştir. Akabinde tahkik, tertil ve hadr gibi okuyuş mertebelerinden, lahn konusunda titiz davranılması gerektiğinden ve harflerin mahrec ve sıfatlarında ölçüye dikkat edilmesinden bahsetmektedir. Devamında med (lin) harflerini, vakf ve ibtidâ konusunu, tahfif ve teşdîd, (◌), (ع), (ء), (ج) ve (د) harflerinin okunuşlarıyla ilgili meseleleri ifade etmiştir. Sakin mîmin halleri, ihfâ, idgam, izhar ve izhar harfleri gibi tecvidin temel konularını da eserine dâhil etmiştir. Kendisinin bazı tecvid konularına eserinde yer vermediğini belirtmiştir. Örneğin meddi arız, meddi lîn, meddi lazımların kısımları, idgamın kısımları vb. konulardır. Dâni onun değinmediği konuların sadece müşafahe yoluyla fem-i muhsin tarafından öğrenilebileceğini savunmuş ve Hâkânî'nin bundan ötürü bu konuları eserine dâhil etmediğini açıklamıştır. Müelliften bir asır sonra yaşayan ve kasîdenin şerhini yapan Dâni'nin eserlerine baktığımızda neredeyse tecvidin bütün konularının işlendiği görülmektedir. Bu durum da Hâkânî'nin döneminde eserinde değinmediği konuların mevcudiyetine delil olarak gösterilebilir.

Kasîde günümüze üzerine yazılan şerh, muarazalar, tecvid eserleri ve kaynak olarak gösterilmesi gibi yollarla intikal etmiştir. Eserin bu yollarla bizlere kadar ulaşması onun tecvid ilmindeki yeri ve önemini açık bir şekilde göstermektedir. Çünkü kendisinden sonra aynı tarzda yazılan kasîdeler birkaç beyti hariç günümüze

ulaşmamıştır. Eserin farklı isimlerle anılmasının sebebi ise Hâkânî'nin ona herhangi bir isim vermemesidir. Bu durum da eserin farklı isimlendirilmesine ve bazı karışıklıklara neden olmuştur. Aynı kasîde farklı isimlendirildiğinden Hâkânî'nin bu üç kasîdesinin dışında eserinin olduğu düşüncesini doğurmuştur.

Eserin tecvid ilmi alanında ilk olması, önünde örneğinin olmaması ve manzum tarzda yazılması birtakım eksiklikleri beraberinde getirmiştir. Örneğin eserin manzum tarzda yazılması, kısa ve veciz olması, tecvid konularına verdiği misallerin yetersiz olması ve konuların gerektiği şekilde açıklanamaması, herhangi bir kişinin eseri önüne alıp konuları şerhlerin veya bilen bir kişinin yardımıyla anlamasını gerektirmiştir. Bu da eserin âvamdan ziyade bu ilimde ihtisas yapmış kişilere hitap etmesine neden olmuştur. Üzerine şerhlerin yazılması da bu görüşü desteklemektedir. Ancak eserin tamamında bu durum söz konusu değildir. Kasîdeyi okuyan herhangi bir kişi müellifin eserinin birçok beytinde ne anlatmak istediğini rahatlıkla anlayabilir. Herhangi bir ilim dalında yazılmış olan ilk eserlerin (hele de manzum tarzda yazılmışsa) bu tür eksiklikleri bünyesinde barındırması normaldir. Bu eserin tecvid ilminin gelişmesine imkân verecek şekilde yazılması da onun ayrı bir özelliği olarak zikredilebilir. Öyleki Hâkânî'nin eserinden sonra bu ilim dalı da diğer ilim dalları gibi yeni istilahlar, yeni açıklamalar ve yeni konularla zaman içerisinde gelişip bugünkü halini almıştır.

Tecvid ilminin konuları Hâkânî'den önce özellikle dilbilimsel eserler olmak üzere dilbilimsel tefsirler ve kıraat kitaplarında yerini almıştır. Lakin bu konuların zikredilen ilim dallarının eserlerinde dağınık bir şekilde ve muhtelif bölümlerinde olduğu gözlenmektedir. Bu durum da bir kişinin tecvid ilminde şüpheye veya hataya düştüğü herhangi bir konu için bu eserlerden istifade etmesini zorlaştırmıştır. Zamanla tecvid uygulamasında meydana gelen hatalar çeşitli sebeplerle artmaya başlamıştır. Hâkânî de bu durumu görmüş, bu alanda bir ilki başararak eserini telif etmiş ve tecvid ilminde telif geleneğini başlatmıştır.

Dânî'nin şerhteki açıklamalarından anlaşıldığı üzere o dönemde Hâkânî'nin kasîdesi ezberlenmiş ve eğitim tedrisatının vazgeçilmez kitaplarından biri haline gelmiştir. Bunlardan dolayı Hâkânî'nin eserini niçin nesir değil de manzum bir tarzda yazdığı daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü bu durum haliyle kasîdenin ezberlenip öğrenilmesini kolaylaştırmıştır. Lakin tüm bunların yanında eserin manzum tarzda yazılması birtakım kapalı hususları beraberinde getirmiştir. Kapalı noktaların ise bir an önce açıklanması ihtiyacı hissedilmiştir. Özellikle kasîdeyi ezberleyen ve ondan istifade

etmek isteyen kişiler kasîdenin şerh edilmesine ve böylece anlamadıkları hususların açıklanmasına ihtiyaç duymuştur. İlmî kişiliği ve şahsî olgunluğuyla bilinen Hâkânî'nin telif ettiği eserin şerh edilme ihtiyacını devrin en büyük kıraat âlimlerinden Dâni fark etmiş ve eserin şerhini ilim dünyasına kazandırmıştır.

Değindiği üzere tecvid mevzuları kitâbî mecrada ilk olarak dilbilimsel eserlerde (lugatlarda) yerini almıştır. Ancak bilindiği üzere tecvid konuları bu tür eserlerin arasına serpiştirilmiştir. Müellifin, kasîdede tenvin ve sakin nûnun halleri gibi bazı konularda dilbilimsel (filolojik) eserlerle aynı kanaati paylaşması ve konuyu onların isimlendirdiği gibi isimlendirmesi vb. sebepler kendisinden önceki eserlerden bir nevi istifade ettiğini veya onlardan etkilendiğini göstermektedir. Örneğin müellif izhar ve med konusunu işlerken Sîbeveyh'le aynı görüşte olduğu, konuları onun gibi isimlendirdiği ve ondan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Lakin Hâkânî'nin eserini manzum bir tarzda yazması ve konulara kısaca yer vermesi; bu eserlerin ise değindiği konuları geniş bir şekilde örneklendirerek işlemesi unutulmaması gereken bir konudur. Yani işledikleri konular, savundukları fikirler ve isimlendirmeler aynı olsa da tam manasıyla birbirlerinden etkilendiklerini göstermez. Çünkü her ne kadar tecvid konuları bu eserlerde geçse de bu alanda asıl olan Hâkânî'ye kadar olan dönemde konuların şifahen gelmiş olması ve onunla birlikte tecvid telif geleneğinin başlamasıdır. Dilbilimsel eserler tecvid konularının bir kısmını tafsilatlı bir şekilde eserlerine dâhil etseler de bu eserlerin hacimli olmaları, konuların farklı yerlerde ve dağınık olması bu konuları onların eserlerinde bulmayı zorlaştırmıştır. Hâkânî'de böyle bir durum söz konusu değildir.

Filolojik tefsirlerden ve kıraat eserlerinden yararlanıp yararlanmadığını saptamak ise çok zor bir durumdur. Çünkü dilbilimsel tefsirler, tecvidle alakalı konulardan idgam ve harflerin mahrecleri gibi konulara büyük oranda yer vermiştir. Bu eserler idgam konusunu derinlemesine işlemişken Hâkânî ise bu konuyu kısa tutmuştur. Bu sebeple Hâkânî'nin kasîdesiyle bu eserler arasında bağlantı kurmak daha kapsamlı bir çalışma gerektirir.

Kıraat eserleriyle kasîde arasındaki ilişkiye bakıldığında bazı konularda görüşler müşterek iken bazı konularda farklıdır. Kıraat alanında tecvid konularının yer aldığı en önemli ve ilk eser İbn Mücahid'in *Kıraatü's-Seb'a* adlı eseridir. Örneğin İbn Mücahid'le izhar konusunda ayrılığa düşmüşken kıraat imamlarının sayısı ve isimlerinde ittifak etmişlerdir. Lakin unutmamamız gereken bir konu, Hâkânî'yle İbn

Mücahid'in aynı dönemde yaşamış olmalarıdır. Bu durum da hangisinin eserini daha erken yazdığının bilinmemesine neden olmuştur. Birbirlerinden etkilenip etkilenmediği konusu bu ve benzer sebeplerden açıklığa kavuşmamaktadır. Bunun yanında Hâkânî'nin kasidenin sonunda izhar konusuna tekrar dönmesi ve özellikle de izhar harflerini sayması hem kendisinin net çizgisini göstermiş hem de ihtilafı önlemeye gayret ettiğini göstermiş olmuştur.

Hâkânî'nin ele aldığı konular günümüz açısından değerlendirildiğinde aralarında büyük farkların olmadığı görülmektedir. Müellifin ele alıp değindiği konular üzerinde muhtelif görüşler de olsa tecvid ilmi onun görüşleri üzerine şekillendiği gözlemlenmiştir. Tabi ki günümüzde herhangi bir kişinin, müellifin eserini veya tercümesini ele alarak onu kaynak gösterip delil olarak sunması zordur. Ancak bu konuyla alakalı ihtisas yapmış kişiler onun eserini önlerine alıp görüşlerini (Dânî'nin yaptığı şerh ve diğer şerhler vasıtasıyla) kendi görüşlerine kaynak ve delil olarak gösterebilir. Müellifin eserinde konular kısa bir şekilde ele alınmış olsa da bu kasîde günümüzdeki tecvid ilmiyle alakalı ihtilafları ve bu ihtilafların üzerine bina edilen hükümlerin farklılıklarını giderme açısından oldukça önemlidir. Bu şekilde ilk kaynaklara ulaşıp onları kaynak olarak sunmakla tecvid ilmindeki bazı ihtilaflar (tenvin ve sakın nûnun halleri gibi) giderilebilir.

## KAYNAKÇA

- Ahfeş, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşîf el-Belhî. *Meâni'l-Kur'ân*, thk: Hudâ Mahmûd Kurâ'a. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1990.
- Ahmed ed-Davîl. *Fennu't-Tertîl*. Suudi Arabistan: Mucemmu'l-Melik Fahd li Tabaati'l-Mushafi's-Şerîf, 1999.
- Akdemir, M. Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., 2015.
- Ali Hasan el-Bevvâb. "el-Ķasîdetü'l-Hâkâniyye fi'l-Kıraat ve Hüsni'l-Edâ". *el-Mevrid*. 14, sy.1, (1985): 115-128.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sina". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 20: 319-322. İstanbul: TDV. Yay., 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâf, Ali b. Hamza". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 26: 69-70. Ankara: TDV. Yay., 2002.
- . "Secâvendî Muhammed b. Tayfur". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 36: 268-269. İstanbul: TDV. Yay., 2009.
- . "İbn Ebu Meryem, Nasr b. Ali". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 19: 437. İstanbul: TDV. Yay., 1999.
- . "Ebû'l-Âlâ el-Hemedânî". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 10: 286. İstanbul: TDV. Yay., 1994.
- Arslan, Durmuş. "Ebu Müzâhim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *International Balkan University*, sy.13 (2018): 19-40.
- Aykaç, Mehmet. "Hâkânî Muhammed b. Ubeydullah". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 15: 165. İstanbul: TDV. Yay., 1997.



Bağdatlı İsmail Paşa, İsmâil b. Muhammed Emîn Mîr Selîm. *Hediyetu'l-Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ty.

Birgivî. *Dürr-i Yetîm*. İstanbul: Mektebe-Amire, 1280.

Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 25: 426-433. Ankara: TDV. Yay., 2002.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: y.y. 1979.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1423.

Celâluddîn es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yay., 2009.

———. "Hâkânî Musa b. Ubeydullah". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 15: 165. İstanbul: TDV. Yay., 1997.

———. "Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 10: 119. İstanbul: TDV. Yay., 1994.

———. "Tecvid". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 40: 253. İstanbul: TDV. Yay., 2011.

———. "Tecvid ve Kıraat Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (1987): 309.

Çiftçi, Ali. "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17, sy. 2, (2017): 287-317.

Çollak, Fatih. "Tecvid İlimi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, 365-386. Ankara: DİB. Yay., 2015.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kirâati's-Seb'*, thk: Abdilmüheymin Abdusselam Tahhan. Doktora Tezi: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1987.

—————. *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed. Amman: Dâru Ammar, 2000.

—————. *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî elletî Gâlehâ fi'l-Kurrâ ve Husni'l-Edâ*. thk: Gazî b. Büneydir el-Umerî. Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 2014.

—————. *Şerhu Kasîdeti Ebî Muzâhim el-Hâkânî*, tsh: Halîl Ebû 'Anze, (Pdf Nüshası), yy. yey. ty.

Ebu Davud. *Kitabu's-Salat*. Resalah Publishers, Beyrut, 2017.

Ebu'l-Kasım el-Hüzelî, Yusuf b. Ali b. Cibara el-Ma'ribî. *el-Kâmil fi'l-Kıraat*, thk: İbrahim Amr b. Abdillâh. Kahire: Dâru Sema, 1435/2014.

el-İşbilî, Ebu Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. *Fihristu İbn Hayr el-İşbili*, thk: Muhammed Fuad Mansur, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

el-Mar'aşî, Saçaklızâde Mehmed Efendi. *Cühdü'l-Mukil*, thk: Salim Kadduri Hamed. Umman: Dâru Umman Li'n-Neşr, 2008.

Enderâbî, Ebu Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer. *el-İdâh fi'l-Kirâât*, thk: Menâ 'Adnân Ğanî. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Külliyyetu't-Terbiyetu li'l-Benât (Mektebe-i Şâmile Nüshası), Irak: Tikrît Üniversitesi, 2002.

Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdillâh b. Manzûr. *Meâni'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettah İsmâîl eş-Şelebî. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.

Ganim Kadduri el-Hamed. *Ebhâsun fi İlmi't-Tecvîd*. Umman: Daru Ammar li'n-Neşr, 2002.

—————. *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*. Umman: Dâru Ammar li'n-Neşr, 2003.

———. “İlmü’t-Tecvid Neşe’tühû ve Me’âlimuhû”, *Mecelletü Külliyyeti’ş-Şer’iyye*, sy. 6, Bağdat, (1980): 365-377.

Halil b. Ahmed. *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk: Davud Sallum Süleyman el-Anbekî, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2004.

Hamdan, Ömer Yusuf Abdülgânî. “el-Kasîde el-Horasanîyye fî Zikri Mahârici’l-Hurûf ve Sıfâtiha”. *Mecelle Ma’hedü’l-İmam eş-Şâtıbî li’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye*, 19 Cemadiye’l-Âhira, (2015): 322-365.

Hemedânî, Ebü’l-Ala’ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attar. *et-Temhîd fî’t- Tecvîd*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed. Amman: Daru Ammar, 2000.

İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Tarihu Dimesşk*, thk: Amr b. Ğarame el-Amrî. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1995.

İbn Cinnî, Osman b. Cinnî Ebu’l-Feth. *Sirru Sinâ’ati’l-İ’râb*, thk: Hasan Hindâvî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2009.

İbn Manzûr, Ebu’l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîkî el-Masrî, *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 2005.

İbn Mücahid, Ebu Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas b. et-Temîmî. *Kitâbu’s-Seb’a fî’l-Kıraat*, thk: Şevki Dayf. Kahire: Dâru’l-Meârif, 1980.

İbn Sahnûn, Ebu Abdillah Muhammed b. Sahnûn Abdisselam b. Said et-Tenuhî el-Kayrevânî. *Kitabu’l-Ecvibe*, thk: Hamid ‘İlvini. Tunus: Dâru Sahnûn, 2000.

İbn Tahhân, Abdülaziz b. Ali b. Muhammed Ebu’l-Esbağ es-Semmani el-Endelüsî. *Nizâmu’l-Edâ fî’l-Vakf ve’l-İbtidâ*, thk: Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetu’l-Me’ârif, ty.

İbn Umî Kasım. *el-Mufîd fî Şerhi Umdeti’l-Mecid*, thk: Cemal Seyyid Rufa’i. Gize: Mektebetu Evladi’ş-Şeyhi li’t-Turas, 2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî. *en-Neşr fî Kiraeti'l-Aşr*. Kahire: el-Matbaatü'l-Ticariyyetü'l-Kübra Yay., 2009.

—————. *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabaktü'l-Kurrâ*, thk: Bergstraesser. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006.

—————. *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed. Resalah Publishers, Beyrut, 1986.

—————. *Muncidü'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, thk: Ali b. Muhammed İmran. Mekke: Dâr'u Âlemi'l-Fevaid, 1998.

İzmirli, İsmâil Hakkı. *Târih-i Kur'ân*. İstanbul: Böre Yay. 1956.

Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbnü'n-Nedim". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 21: 171-173. İstanbul: TDV. Yay., 2000.

Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Esasları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., 2013.

—————. *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kiraati*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., 1996.

Kâtib Çelebî. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, 1941.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Musennâ, ty.

Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî Ebî Tâlib b. Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd*, thk: Ahmed Ali Hasan. Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2011.

—————. *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kiraati ve Tahkîk-i Lafzi't-Tilâve*, thk: Ahmed Hasan Ferhat. Amman, Daru Ammar, 2008.

Muhammed b. Sahnûn. *Kitâbu'l-Ecvibe*, thk: Hamid 'İlvini. Tunus: Dâru Sahnûn, 2000.

- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Muktedab*, thk: Muhammed Abdülhalik Azime. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *el-Bahsü'l-Lügaviyyü İnde'l-Arap*. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Öz, Selahattin. “İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi'nin Mehmet Emin Tokadi'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 27, (2015): 147-181.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., 2013.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Ahmed Said Mat., 1958.
- Sâ'idî, Ebu'l-Hasan Alî b. Ca'fer b. Muhammed. *Risâletâni fî Tecvidi'l-Kur'an*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed. Amman: Dâru Ammar, 2007.
- Salih, Subhi. *Kur'an İlimleri*, trc: M.Said Şimşek. Konya: Hibaş Yay., 2008.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'an'ı Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., 2013.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasen Alemuddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-Kurra bi Kemâlü'l-İkrâ*, thk: Mervan el-Atiyye – Muhsin Ferabe. Dimeşk: Dâru'l-Me'mun li't-Turas, 1997.
- Sezgin, Fuat. *Tarihü't-Türâsi'l-Arabî*. Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1983.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitap*, thk: Abdüsselam Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1982.
- Şa'ban Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çvr. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV. Yay., 2014.

- Şeref, Cemal Muhammed. *Hedyü'l-Mecid fi Şerhi Kasîdetey el-Hâkânî ve's-Sehâvî me'a Risale el-Kavlü's-Sedid fi Beyâni Hükmi't-Tecvîd*. Tanta: Dâru's-Sahabe Li't-Türas, ty.
- Tetik, İbrahim. "Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016.
- . "Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi", *Universal Journal of Theology* 2, sy. 3 (2017): 179-197.
- Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvîdi*. İzmir: İlâhiyat Vakfı Yay., 2009.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: TDV. Yay., 1993.
- Yıldırım, Kadri. "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy.1, (2009): 171-207.
- Yılmaz, İbrahim. "Tavîl". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 10: 183-184. İstanbul: TDV. Yay. 2005.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 11: 104-108. İstanbul: TDV. Yay. 1995.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Sirrî. *Meânî'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, thk: Abdulcelil Şelebi. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Marifetü'l-Kurra'il-Kibar'ale't-Tabakati ve'l-Asar*, thk: Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM, 1995.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşaf*. Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1998.

